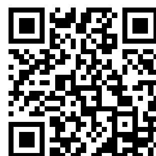

Professorn Hr Dr Hugo Gering
med gammal vänskap
af förf.

Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola
IV

OM
SVENSKAN SOM SKRIFTSPRÅK

AF

GUSTAF CEDERSCHIÖLD

GÖTEBORG
WETTERGREN & KERBER
1897

HUGO GERING.

Wald. Zachrissons Boktryckeri, Göteborg.

TILL

ESAIAS H. TEGNÉR

MIN VÄN OCH LÄRARE

Föreliggande bok är till största delen ett ordagrant aftryck af konceptet till de offentliga föreläsningar, som författaren höll under februari, mars och april månader år 1895.

En genomgripande omarbetning hade visserligen af flera skäl varit önskvärd, men då omständigheterna lagt hinder i vägen för en sådan, har författaren måst nöja sig med

den formella åtgärden att indela sin skrift i kapitel, i stället för i föreläsningar,

utvidgning af innehållet i kapitlen VI och IX—XI

samt förkortningar och andra smärre förändringar på några ställen.

ÖFVERSIKT AF INNEHÅLLET.

FÖRSTA KAPITLET.

Sid.

Inledning. Ämnets olägenheter och fördelar. — Hvad (ljud-)språket är för människan. — Talspråket och dess afläggare: tankespråket och skriftspråket; det sistnämnda skall betraktas i förbindelse med de båda andra; jämförelsen skall gälla n u t i d a förhållanden. — Det svenska talspråkets genealogi. — Det svenska skriftspråkets begynnelser. — Vårt skriftspråks historia kort antydd: runperioden; handskriftperioden; tredje och fjärde (?) perioderna . . . . 1.

ANDRA KAPITLET.

Närmare fastställande af uppgiften. Skriftspråkets betydelse för samhället och för individen. — Skriftspråk i inskränktare mening (typiskt skriftspråk) bör jämföras med talspråk i inskränktare mening (typiskt talspråk). — »Högprosa», »lågprosa» och »normalprosa» (»mellanprosa», »centralprosa»). — Plan till jämförelsen mellan »normalprosan» och typiskt talspråk . . . . 35.

TREDJE KAPITLET.

Tankespråket och dess förhållande till tal och skrift. Människans verksamhet såsom språkligt receptiv eller produktiv innefattar alltid ett tyst tankespråk. — Iakttagandet af det tysta tänkandet. — Det f r i a tankespråkets form; dess domän inom litteraturen. — Det fria tänkandets hastighet. — Tankespråk i förbindelse med hörande, tyst läsning, talande och skrifvande (författande) . . . . 51.

FJÄRDE KAPITLET. Sid.

Nödvändiga olikheter mellan skrift (normalprosa) och samtalsspråk. A. De sinnligaste, af materialet närmast betingade. Anmärkningar om indelningen, hufvuddelarnas namn, utförligheten samt behandlingen af talspråket i det följande. — Handstil och uttal; tryck. — Angifvandet af ordens samhörighet eller åtskillnad. — Skriftens utvägar att ersätta talets betoningar. — Materialets närmaste inverkan på ordvalet. 79.

FEMTE KAPITLET.

Nödvändiga olikheter mellan skrift (normalprosa) och samtalsspråk. B. Temperamentsolikheter (början). Allmän skiljaktighet till lynnet. — Utrop, interjektioner. — Tillrop; tilltal, tilltalsord; anmärkningar om bruket af pronomina (personbeteckning). — Uppmaningar . . . . 103.

SJÄTTE KAPITLET.

Nödvändiga olikheter mellan skrift (normalprosa) och samtalsspråk. B. Temperamentsolikheter (forts. och slut). Fråga och svar. — Sättet att börja. — Subjektiva inskjutningar. — Mera relativa temperamentsolikheter: i logisk stränghet; i omväxling; i förkärlek för abstrakta eller konkreta (o. bildliga), försiktiga eller starka, städade eller självsvåldiga uttryck; i förmåga af anpassning efter läsarens eller åhörarens person 140

SJUNDE KAPITLET.

Nödvändiga olikheter mellan skrift (normalprosa) och samtalsspråk. C. I hvilka afseenden är normalprosan omständligare? Samtalsspråket (»umgängesspråket») kan ersätta vissa ord genom betoning, åtbörder, miner, blickar, läten. — Den förhandenvarande »situationen» tillåter ofta stor ordknapphet. — Särskilda uttryck, förbindelser och formler, som undvara

Sid.

vissa logiskt nödvändiga satsdelar eller satser. — Afbrott. — Blir talet mera tidsbesparande än skriften? — Luckor i framställningen med afseende på innehållet: ofrivilliga, afsiktliga . . . . 179.

ÅTTONDE KAPITLET.

Nödvändiga olikheter mellan skrift (normalprosa) och samtalsspråk. D. I hvilka afseenden är normalprosan sparsammare på ord? Normalprosan behöfver i regeln icke samtalsspråkets tillägg af förtydligande, kompletterande, upphäfvande, inskränkande eller förstärkande innehåll. — Normalprosan meddelar *en* persons framställning, samtalet två eller fleras frågor och svar, påståenden och instämmande eller afvikande yttranden. — För bättre minnes och för säkerhets skull gjorda upprepanden bli mindre nödvändiga i skrift än i tal. 209.

NIONDE KAPITLET.

Tillfälligare (historiska) olikheter mellan skrift (normalprosa) och samtalsspråk. A. Skriftspråkets konservatism. Om de »tillfälligare» (»historiska») olikheternas namn, arter, behandling. — Behandlingens svårigheter: på grund af lokala växlingar, individuella egenheter och idiosynkrasier; anmärkning om »förtydligandet». — Skriftspråket följer ej talspråkets ljudlättnader eller analogiändringar. — De förenklade talspråksformerna böra få insteg i skrift; anmärkningar om deras ålder och om tidigare försök att häfda deras rätt. — Skriftspråket accepterar ej vissa af talets syntaktiska ändringar ej heller vissa af dess nyheter i ordförråd och ordbetydelser, — men uppehåller många i talspråket förlorade såväl »formord» som »innehållsord». 225.

TIONDE KAPITLET.

Tillfälligare (historiska) olikheter mellan skrift (normalprosa) och samtalsspråk. B. Skriftspråket har ändrat eller öfvergifvit gammalt språkbruk.

Sid.

Att skriftspråket våldsamt förändrat eller förkastat lefvande språkformer, kan hafva berott på omöjligheten att »normalisera» dem, — sträfvan efter regelbundenhet i böjningar och konstruktioner (analogi), — godtyckligt val mellan synonymer eller orddubbletter, — logisk formalism, — sträfvan efter koncis och bekväm form, — pedantisk spetsfundighet, — arkaiserande tendenser. 277.

ELFTE KAPITLET.

Tillfälligare (historiska) olikheter mellan skrift (normalprosa) och samtalsspråk. C. Skriftspråket har i större omfång efterbildat utländskt skriftspråk. På litterär väg gjorda språklån kvarstanna ofta inom skriftspråket, öfvergå ej till samtalsspråket. — Skriftspråkets lån med afs. på enkla, sammansatta eller afledda »innehållsord», — med afs. på formord, — med afs. på satsfogning, satsförkortningar, ordföljd m. m. — Reflexioner. . . . . 295.

TOLFTE KAPITLET.

Om skriftspråkets arter. Stilblandning; normalprosans inkräktningar. — Normalprosans egentliga område. — Kanslistilen. — Lågprosan; brefvet; biljetten. — Högprosan och poesien ha beröringar med samtalsspråket; retoriska figurer; troper; ordförråd i allmänhet; välljud. — Slutord. . . . . 316.

Register . . . . 345.

FÖRSTA KAPITLET.

INLEDNING.

Ämnets olägenheter och fördelar. — Hvad (ljud-)språket är för människan. — Talspråket och dess afläggare: tankespråket och skriftspråket; det sistnämnda skall betraktas i förbindelse med de båda andra; jämförelsen skall gälla nutida förhållanden. — Det svenska talspråkets genealogi. — Det svenska skriftspråkets begynnelser. — Vårt skriftspråks historia kort antydd: runperioden; handskriftperioden; tredje och fjärde (?) perioderna.

Den gamle romerske författaren TACITUS, som hade ett skarpt öga för människonaturens egenheter och i synnerhet för dess svagheter, använder på ett ställe de bekanta orden: *Major e longinquo reverentia*, d. v. s. vi äro mera benägna att hysa höga tankar om det, som står oss fjärran, än om det, som står oss nära. Detta Taciti uttryck har blifvit ett s. k. »bevingadt ord». Man har också ofta anledning att citera det eller åtminstone att tänka samma tanke i annan form. Ty det visar sig ständigt, att människorna beundra och

värdera det främmande, det aflägsna, vida högre än det egna, det hemmavarande. Och äfven när detta senare, efter hvad man säger och tror, skattas högre än det främmande, är det dock sällan föremål för ett lika lifligt kunskapsbegär.

Det jag ständigt ser eller hör, gör jag i allmänhet ej till föremål för någon närmare reflexion eller undersökning; jag tror mig känna det tillräckligt, eller snarare: jag tänker alls icke på, huruvida jag känner det mycket eller litet, — så framt ej någon tillfällighet visar mig, att detta alldagliga likväl har sidor, som förut undfallit mig.

De flesta människor anse sig ha alldeles tillräckligt reda på sitt *modersmål*. Fordom hände det, att lärde romare förmanade sitt lands ungdom: »Läs grekiska, latinet kommer af sig självt!» Icke synnerligen annorlunda har man i ännu tämligen sen tid hos oss betraktat vårt modersmåls studium. För ett par århundraden sedan voro de arma »djäknarna» förbjudna att i skolan tala annat språk än latinet, och ännu torde personer lefva, som erinra sig flickpensioner, i hvilka lärjungarna voro vid vite ålagda att äfven sinsemellan ständigt tala franska. I svenska språket förekom ingen undervisning utöfver den mest elementära.

Numera har ju modersmålets studium vid våra läroverk fått ett större utrymme, men sannolikt finnes det ännu icke så få personer, som mena, att den tid och möda är förspilld, som användes på

detta ämne, sedan den mekaniska färdigheten i läsning och skrifning hunnit inhämtas.

De, som uttala eller hysa sådana åsikter, hafva naturligtvis rätt däruti, att man genom den dagliga sammanlefnaden med sina landsmän och utan särskildt studium förvärfvar och nödgas förvärfva sig en ganska stor kännedom af modersmålet, en kännedom, som kan tyckas vara tillräcklig för de flesta praktiska behof.

Men skulle det då icke vara nyttigt att komma längre?

Det är nog en erkänd sak, att förmågan att i tal eller skrift uttrycka sig väl är af värde; ett korrekt, klart och elegant språk, konsten att begagna de ord, som »slå hufvudet på spiken» — man vet ju, att detta icke blott gör ett behagligt intryck, utan att det också gör mycket för att bereda framgång åt den sak, för hvilken man talar eller skrifver. Att denna konst verkligen kan *läras,* är kanske mindre kändt; och det måste medgifvas, att våra läroanstalter icke heller åstadkomma stora resultat i den konsten.

En grundlig utbildning i konsten att begagna språket *väl* måste — det torde lätt inses — till en del byggas på de resultat, som vunnits genom språkvetenskapen, den teoretiska undersökningen af språket.

Men själfva denna teoretiska undersökning af modersmålet har också *i och för sig* betydelse för andra än vetenskapsmännen. De viktigare och

allmännare resultaten af densamma kunna utan tvifvel utvidga synkretsen och skärpa tanken för hvilken bildad person som helst.

Om nu dessa mina anspråkslösa föreläsningar öfver några få till den svenska språkforskningen hörande frågor icke lyckas ingifva Eder någon hög föreställning om denna vetenskaps värde för allmänbildningen, — då hafven I full rätt att gifva mig skulden, då bören I tillskrifva det min djärfhet att välja ett ämne, som hittills blifvit jämförelsevis litet undersökt, eller min oförmåga att nog djupt intränga i och nog tilldragande framställa detta ämne.

De betraktelser, jag här kommer att göra öfver »*svenskan som skriftspråk*», och de sidoblickar, jag därvid kommer att kasta på andra svenska språkarter, skola måhända bringa Eder mindre nytt, än I haden väntat. Och det nya, jag torde hafva att säga Eder, löper ofta fara att bortskymmas af det myckna för Eder redan välbekanta och självklara, som jag måste omnämna för att gifva det nya dess rätta plats och sätta det i dess naturliga sammanhang. Jag hoppas dock, att I stundom skolen finna, att I ej förut hafven betraktat det välbekanta och självklara i just detta sammanhang, eller att I ej för Edert medvetande gifvit det ett så bestämdt uttryck, eller att I ej af det dragit samma slutsatser. Kanhända skolen I också finna, att en och annan här gjord anmärkning gifver Eder något att fundera på och innehåller en ny synpunkt, som

kan åt välbekanta fakta skänka ett nytt eller ökadt intresse.

* * *

Dessutom beder jag Eder besinna, huruvida icke äfven *helt små* framsteg i vetande och begripande kunna vara af värde, när det är fråga om ett område, hvilket ligger oss så nära som detta, — när det gäller vårt eget språk, hvilket vi ju dagligen och stundligen använda.

Under den tidrymd af Europas historia, som skulle kunna kallas eröfringspolitikens, fanns det mången statsman, som prisade Ludvig XIV:s visdom; han förstod, sade man, att förvärfvandet af några byar vid gränsen var mera värdt än besittningstagandet af ett helt konungarike på hundra mils afstånd från hans land; — därvid anspelade man naturligtvis på tidigare franska konungars sträfvanden att bemäktiga sig delar af Italien, i synnerhet konungariket Neapel. De statsmän, som fällde det nämnda omdömet, hade utan tvifvel rätt. Ludvigs annexioner vid gränsen bevarades mycket längre tid än de aflägsnare områden, som t. ex. Napoleon lyckades underlägga sig; de blefvo verkligen införlifvade med Frankrike, de blefvo, och äro till stor del ännu, franska i lika hög grad som de länder, öfver hvilka redan huset Valois sträckte sin spira.

En alldeles liknande lärdom kunna vi hämta från vår egen politiska historia: af vårt en gång så lysande välde på andra sidan Östersjön, återstår

oss nu föga mer än minnet; — men de provinser på denna sidan om Kölen och hafvet, som frederna i Brömsebro och Roskilde tillförsäkrade oss, de äro ännu våra, deras innevånare äro nu lika goda svenskar, som uppländingar och södermanländingar.

Hvem har ej för sin personliga del gjort en snarlik erfarenhet? Vi få ju stundom lära oss något, som står i nära sammanhang med vår vanliga, dagliga verksamhet. En sådan kunskap, äfven om den utgöres blott af ett enkelt handgrepp eller en naturlig förklaring af vanliga företeelser, fastnar i vårt minne, ty den kommer ofta till användning och till nytta. Men det, som vi fått lära om förhållanden, som ligga långt ifrån vår dagliga praxis, det får, kan man säga, blott kuriositetens intresse och bleknar snart bort i vårt minne.

Jag vågar alltså hoppas, att hvad jag här möjligen kan erbjuda Eder af nytt, — vare sig i enskilda fakta eller i sammanställningar och förklaringar, — skall, just därigenom att det nära ansluter sig till det, hvarmed I redan ären så förtrogne, synas Eder vara af något värde och kanske t. o. m. blifva i någon mån fruktbärande för en eller annans verksamhet.

* * *

Redan den allmänna fråga, som vi här blott inledningsvis och i största korthet skola vidröra, torde åtminstone för somliga af Eder erbjuda ett innehåll, vid hvilket tanken gärna dröjer.

Hvad är språket för människan? — Af det myckna, som nu för tiden säges till svar på denna fråga, vill jag här framhålla några punkter.

Språket, hvarmed vi närmast mena *ljudspråket,* är ett verktyg, medelst hvilket människan lätt, hastigt och tydligt meddelar sig med sina likar, till dem öfverför sina tankar och känslor samt från dem mottager deras.

Språket är vidare ett verktyg, medelst hvilket människan utvecklar sin egen tankeförmåga, så att denna vinner en fastare och mera medveten form.[1] Språket har två sidor, en sinnlig, de uttalade och hörda ljudförbindelserna, samt en andlig, den betydelse eller det begreppsinnehåll, som människan medvetet förknippar med eller liksom lägger under dessa ljudförbindelser, hvilka därvid utgöra ett slags bilder af eller tecken för begreppsinnehållet.

Till båda dessa sina olika sidor är språket föränderligt;[2] hvarje generation, hvarje individ arbetar ständigt (ehuru visserligen i regeln omed-

---

[1] Vi måste också erinra oss, att, då individen lär sig något nytt, vanligen de språkliga benämningarna på det nya inhämtas först, men innebörden (begreppsinnehållet) efteråt, stundom endast så småningom. Därför kan också det språk, individen begagnar, när det är ett utbildadt kulturspråk, ofta sätta honom i stånd att synas vara mera, än han är. Jfr SCHILLERS »Votivtafel» till dilettanten: Weil ein Vers dir gelingt *in einer gebildeten Sprache, Die für dich dichtet und denkt,* glaubst du schon Dichter zu sein?

[2] Jfr AXEL KOCK, *Om språkets förändring.* (Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola, III.)

vetet) på att förändra det, men tillika på att uppehålla det. Hvarje individ upptager det i sig samt behandlar och utvecklar det såsom sin egendom, ja, såsom en del af sitt eget väsende, men när han begagnar det som medel till meddelande med andra individer, som stå i språkgemenskap med honom, hålles han tillbaka från att göra sitt språk alltför olika deras språk, ty de måste ju kunna förstå honom.

Det antal människor, som sinsemellan hafva så likartadt språk, att de pläga förstå hvarandra, säges hafva samma språk, och detta, som för ett visst antal är någorlunda gemensamt, får då ett särskildt namn, t. ex. svenska.

För individen är delaktigheten i detta gemensamma språk ett medborgarbref i samhället; när han förvärfvat sig förmågan att förstå och begagna detta språk, blir han delegare i den nationella kulturen och själf en länk i den oöfverskådliga kedja af krafter, som uppehålla språket och föra det vidare.

Ett nutida språk, såsom svenskan, är frukten af oräkneliga generationers arbete; det har blifvit ett tankeredskap af på samma gång mycket enkel och mycket komplicerad beskaffenhet. Det kan kallas för en konstprodukt, ty det bär konstnärlighetens prägel, men den språkbildande konsten har endast i ringa mån verkat fullt medvetet och afsiktligt samt hufvudsakligen drifvits fram af hvad som tyckts vara naturligt, ofrivilligt och nödvän-

digt. Och liksom individens språk för den noggranne iakttagaren afslöjar hans karaktär och utvecklingsgång, så återspeglas också i nationens språk dennas skaplynne och historia.

* * *

Ljudspråket är naturligtvis i hufvudsak detsamma som *talspråket*, d. v. s. det språk, som frambringas genom rösten och uppfattas genom hörseln; men ur ljudspråket hafva två andra slags språk utvecklat sig. Det ena är *tankespråket,* det för örat ohörbara språk,[1] som vi förnimma inom oss, när vi tänka. Det andra är *skriftspråket.* Detta blir det förnämsta föremålet för våra gemensamma betraktelser, men äfven till talspråket och tankespråket måste vi taga hänsyn, dels såsom motsatser till skriftspråket, dels såsom påverkande detta eller påverkade af detta.

Det svenska *skrift*språket måste företrädesvis jämföras med det svenska *tal*språket. Det är klart, att jämförelsen, för att bli tillräckligt pålitlig och omfattande, måste gälla det nutida talspråket och det nutida skriftspråket, ty äldre tiders talspråk känna vi blott medelbarligen, antingen genom det

---

[1] Att gränsen mellan talspråket och tankespråket ej med full skärpa kan uppdragas, och att det senare ofta (omedvetet) öfvergår i det förra, skall längre fram visas.

äldre skriftspråket, som mer eller mindre troget återgifvit det samtida talet, eller genom ett fåtal direkta upplysningar hos äldre författare, eller genom de slutsatser, som språkhistorien kan göra.

Fastän det språk, som våra förfäder talat, nu för tiden, då deras röster längesedan förstummats, icke kan direkt eller i hvarje detalj iakttagas och studeras, kunna vi dock, tack vare nutidens historiska och komparativa språkforskning, spåra många viktiga drag af detta språks utveckling långt bortom den tid, då egentlig historia börjar. Språkets efter hand inträdande förändringar i ljud- och böjningssystem kunna vi följa genom medeltidens »fornsvenska» till den gemensamma »östnordiskan», då svenskan och danskan ännu voro ett enda språk. Under århundradena närmast före vikingatiden kalla vi språket »urnordiskt» eller »samnordiskt»; det var då gemensamt för alla skandinaver. Gå vi ännu längre tillbaka i tiden, så finna vi, att våra förfäder något före Kristi födelse ännu icke hade skilt sig i sitt tal från förfäderna till våra tyska grannar, eller med andra ord, våra och tyskarnas förfäder voro då ännu *en* stam, som talade samma språk, det »ur-» eller »samgermanska». För ännu äldre perioder blir den historiska gången svårare att bestämma. Men så mycket veta vi, att det funnits en tid, då de germanska folkens stamfäder ännu icke afsöndrat sig från den språkenhet, som omfattade förfäderna till ett stort antal af de öfriga nuvarande europeiska folken. Och vi kunna

komma ändå något längre tillbaka: vi veta, att ej blott nästan alla de europeiska nationerna, utan äfven de indiska och de eranska (persiska) härstamma från ett och samma folk, och vi hafva, tack vare den jämförande språkforskningen, ganska god kännedom om detta urgamla folks språk, det »indoeuropeiska» eller »indogermanska» urspråket. Vid detta stannar vårt språks släktledning; längre tillbaka har forskningen ej kunnat gå, och det synes föga troligt, att den någonsin kommer längre. Men det är vackert så: det gemensamma urindoeuropeiska språket i det skick, som vi nu känna det, har lefvat, d. v. s. talats, allra minst 3,000 år före Kristi födelse, sannolikt tidigare. Det vill med andra ord säga, att vi i hufvuddragen kunna följa det svenska talspråkets utveckling fem årtusenden tillbaka i tiden.

Så gamla anor har icke vårt skriftspråk; det kunde icke uppstå förr, än våra förfäder lärde känna och begagna skrift, och detta inträffade jämförelsevis mycket sent.

Vi taga härvid ordet *skrift* i dess inskränktare betydelse, enligt hvilken det åsyftar endast *ljudskriften*, eller det slags skrift, som söker återgifva det talade språket ljud för ljud, med ett särskildt tecken för hvarje olika ljud.

Ett annat, äldre och ofullkomligare, slags skrift är *idé-* eller *begrepps*skriften, som använder ett särskildt tecken för hvarje begrepp eller sak. Begreppsskriften har tidigt uppstått hos många

folk. Den har ej heller saknats i vårt land. De s. k. hällristningarna, som finnas på flera ställen i Sverige och talrikt förekomma i synnerhet uti norra Bohuslän, äro otvifvelaktigt skriftliga minnesmärken, historiska dokument från den tid, då ljudskriften ännu ej var känd i Sverige. Man anser nu, att de uppkommit under bronsåldern. Vi kunna nog förstå, att dessa inskrifter varit ämnade att föreviga minnet af märkliga händelser, företrädesvis sjöstrider, stundom envig, någon gång jakter. Vi kunna med större eller mindre sannolikhet sluta oss till betydelsen af ett eller annat tecken; så t. ex. har man gissat, att det ofta förekommande hjulet betecknat solen eller någon gudamakt. Några kulturhistoriska bidrag lämna ristningarna oss också, t. ex. med afseende på fartygens form och storlek (antal roddare). Men något mera kunna dessa primitiva skrifter icke säga oss. Då den förklarande traditionen gått förlorad, framstår begreppsskriften såsom oklar, torftig och ofullkomlig.

Och likväl hafva andra folk ur dylik ofullkomlig begreppsskrift småningom kunnat utveckla verklig ljudskrift. Så hade egypterna redan i mycket aflägsen forntid gjort, ehuru de, på grund af sin stora vördnad för det uråldriga och fädernéärfda, fortforo att jämte ljudskriften använda hieroglyferna. Är det riktigt, som många egyptologer försäkrat, att det fornsemitiska eller feniciska alfabetet ursprungligen är en efterhärmning af de egyptiska ljudtecknen, då hafva äfven vi svenskar

i sista hand egypterna att tacka för konsten att använda bokstäfverna. Ty från fenicerna kom alfabetet till grekerna, från grekerna till de italiska folken, från dessa till de germanska stammarna.

Det är ett egendomligt förhållande, att det latinska alfabetet två särskilda gånger kommit till den skandinaviska Norden, båda gångerna hufvudsakligen genom Tysklands förmedling.

Redan under de allra första århundradena efter Kristi födelse, då romarna stodo i lifliga förbindelser med de germanska folken, hade dessa senare utbildat ett system af skrifttecken, formade efter mönstret af de latinska kapitälerna — d. v. s. ungefär hvad vi nu kalla de »stora» bokstäfverna — dock med de modifikationer, som kräfdes dels af olikheter i ljudsystemen, dels af det material (trä, sten eller metall), hvari germanerna inristade sina skrifttecken.[1]

För andra gången kom den latinska skriften till Norden, då kristendomen infördes dit. De tyska och engelska missionärerna hade med sig latinska böcker; prester och munkar begagnade och afskrefvo latinska kyrkohandböcker, snart började man här att på latin affatta äfven offentliga handlingar eller s. k. diplom, och slutligen tog man ut

[1] Att detta germanska alfabet, de s. k. runorna, hvilket kommit till största användning och längst bevarats i den skandinaviska Norden, verkligen uppkommit genom lån från romarna, har i senare tid på ett öfvertygande sätt ådagalagts genom dansken Ludvig Wimmers undersökningar.

steget att till uppteckning af modersmålet använda de skrifttecken, som förekommo i dessa latinska böcker och diplom, således de s. k. latinska minusklerna (d. v. s. ungefär hvad vi kalla de »små» bokstäfverna). I Sverige torde detta ha inträffat omkring år 1200; den äldsta, till vår tid bevarade, fornsvenska handskriften är ifrån slutet af 1200-talet.

Vi kunna således säga, att det svenska skriftspråkets *historia* börjar sitt första skede med den äldsta bevarade svenska runinskriften, och sitt andra skede med den äldsta bevarade svenska pergamentshandskriften.

* * *

Det svenska skriftspråkets historia! Att försöka teckna den vore nog en lockande uppgift, men ingalunda lätt, allra minst i sådana föreläsningar som dessa.

Då ju skriftens förhållande till talet under de förgångna tiderna ej kan direkt utrönas, måste det uppvisas genom omsorgsfulla deduktioner på grundvalen af de fakta, som finnas för handen. De nuvarande svenska talspråken, så väl de bildades »rikstalspråk» (i den mån ett sådant finnes) som de särskilda bygdemålen, måste därvid användas till jämförelse med äldre förhållanden. Sådana undersökningar äro ännu blott till en del utförda och skulle, på den ståndpunkt de för tillfället

intaga, föga lämpa sig till att här omständligt refereras.

Vi få nöja oss med att, i fråga om vårt skriftspråks äldre skeden, fästa oss vid några få drag, som äro mera enkla och iögonfallande, men hvilka ändå kunna gifva oss någon föreställning om den utvecklingsgång, vårt skriftspråk har följt.

* * *

Det är klart, att man för de båda tidigaste perioderna af vårt skriftspråks tillvaro, runskriftens och handskrifternas, ej kan antaga, att det skrifna språket haft en så själfständig ställning gent emot det talade språket som den, det nu intager.

Nu för tiden har vårt skriftspråk en lång utveckling bakom sig; det har längesedan utpräglat sig i vissa, ganska fast bestämda former, som delvis äro skarpt skilda från talspråkets. Och vidare: det svenska skriftspråket tjänar nu hundratusentals, om ej millioner, människor, till ömsesidiga meddelanden, och ju större den folkmängd är, som uppbär och underhåller skriftspråket, dess fastare bli skriftspråkets former, dess svårare blir det att i dessa införa väsentliga ändringar, som kunna slå rot och fortlefva.

Under vår forntid däremot, ja, ända fram till reformationen, torde konsten att läsa och skrifva ha varit inskränkt till ett ringa fåtal af nationen.

Hvad först angår *runornas* tid, så är det visser-

ligen sant, att vi icke kunna sluta till runskriftens ringa utbredning bland folket af den omständigheten, att ett jämförelsevis mycket litet antal runinskrifter (särskildt med äldre runor) bevarats till vår tid; ty vi veta ju, att runorna helst ristades på skifvor eller »kaflar» af trä, ofta äfven på föremål af horn eller ben, alltså på material, som väl var bekvämt, men icke varaktigt. Vi kunna följaktligen anse för säkert, att de runinskrifter, som förmultnat eller brunnit upp, varit vida talrikare än de, hvilka ristats på ett material, som egde goda förutsättningar att kunna trotsa elementens åverkan. Och hvad som icke rostade bort eller förvittrade, kan ha blifvit nedsmält eller sönderslaget; på stenfattigare trakter ha ju ännu i senare tider runstenar blifvit sprängda för att användas till byggnader o. d.

Men vi hafva säkrare bevis för, att runskriftens bruk varit känd blott af få.

Namnet runa (eller run) betyder i fornspråken egentligen »hemlighet», »hemlig visdom». I självfva verket betraktades runorna länge såsom hemlighetsfulla tecken, i hvilka en mäktig trolldomskraft innebodde. Om deras användning till magiska ändamål hafva Eddasångerna och de isländska sagorna åtskilligt att förtälja. Karaktäristiska äro i synnerhet två berättelser i Egil Skallagrimssons saga. När man en gång i Norge bjudit Egil på »signadt», d. v. s. förhäxadt, öl, ristar han runor på dryckeshornet och färgar dem med sitt blod;

då spricker hornet, och drycken rinner bort. En annan gång, då Egil är på färd i Värmland, botar han genom sin runkunskap en sjuk bondedotter. Man hade förut sökt kurera henne genom att lägga ett hvalfiskben med 10 inristade runor i hennes säng. Egil undersöker dessa runor samt finner, att runristaren af okunnighet ditsatt oriktiga tecken och därigenom förvärrat sjukdomen; hvalfiskbenet uppbrännes, Egil sammansätter en »riktig» inskrift, som lägges under hufvudkudden, — och flickan blir frisk.

På brakteater, hvilka sannolikt burits ej blott till prydnad, utan äfven som amuletter, träffar man stundom runor, hvilka icke bilda några ord, men hvilka utan tvifvel trotts ega någon mystisk kraft. Äfven på den besynnerliga gamla prydnad eller talisman af ormlik form, som hittats i Lindholms mosse i Skåne, finner man, efter en inskrift med sammanhängande ord, flera isolerade runtecken, som för oss icke gifva någon mening. I några fall, som just på Lindholmsormen, stå dessa tecken i förbindelse med ordet »*alu*», hvilket anses betyda »skydd».

Ja, — väl kunde det folk, som nyss gjort bekantskap med skriften och som med häpnad sett, hur denna var i stånd att ersätta människorösten, — väl kunde detta folk frestas att tilltro dessa hemlighetsfulla tecken än flera krafter. Underbara må väl också vi kalla dem, när vi besinna de enkla bokstafstecknens historia, hvilken lång följd af tankearbete som fordrats för deras uppfinnande och

utvecklande, hvilken väg de hafva vandrat från folk till folk, hvilka storverk de åstadkommit för mänskligt framåtskridande.

Om svårigheten att läsa runorna vittna sådana slutmeningar i inskrifterna som dessa: »Råde den, som kan!» och »Råde den man, som är runkunnig, dessa runor!» I den sist anförda formeln är ordet *ryndr*, som vi öfversatt med »runkunnig», möjligen att tolka som »trollkunnig», »i besittning af magiskt vetande». Betecknande är också användningen af ordet *råda*, eg. »utfundera», »gissa», »tyda»[1]; man sade t. ex. »råda en gåta», »råda en dröm». Svårigheten att tyda runorna ökades ofta genom särskilda konstgrepp, såsom bruket af s. k. vändrunor eller s. k. lönrunor.

Att färdigheten att inhugga eller inrista runorna var sällsynt och värderad, bevisas däraf, att runristaren så ofta nämnes i inskriften. Äfven på stenar med helt korta inskrifter finner man stundom omtaladt, hvad den man hette, som huggit in runorna på uppdrag af den, som »rest stenen» eller »lät rista». Med en viss stolthet tyckes sonen Ödrik på Skilstadsstenen i Uppland förtälja, att han själf huggit dessa runor efter sin fader. Eljest är det mycket vanligt, att samme runristares namn träffas på flera stenar. Mot slutet af runperioden tyckas runristare af känd skicklighet hafva blifvit flitigt anlitade; — af de tre uppländingarna *Yppir, Bäle* och *Asmund Karason* har den förste satt sitt

[1] Jfr det tyska *rathen* och det däraf afledda *Räthsel.*

namn på 33 ännu bevarade stenar och hvardera af de båda andra på ett tjugotal; man kan se, att de stundom hämtats till aflägsna orter, t. o. m. utom Uppland.

Men om också några voro runristare till yrket och förvärfvade skicklighet och säkerhet i att inhugga »rätta runor» (som de kallas på vissa stenar), så visa däremot andra, i synnerhet under periodens tidigare del, stor osäkerhet i användningen af tecknen. Därtill kommer, att det fanns många lokala skiljaktigheter både i tecknens form och i deras bruk.

En tid bortåt torde hela konsten hafva varit på förfall; ty på annat sätt kan man knappast förklara den besynnerliga företeelsen, att det af 24 tecken bestående ursprungliga runalfabetet, det gemensamt germanska, i Norden minskades till blott 16 tecken. Detta kortare runalfabet, den »nordiska futharken», uppträder omkring midten af 800-talet; redan omkring år 1000 började man dock söka förbättra detta mycket otillräckliga teckensystem. Sålunda förbättrad behöll runskriften sig, äfven efter den latinska minuskelskriftens införande, ganska länge på åtskilliga ställen i Norden, blef någon gång använd till utförligare uppteckningar på pergament eller papper, men i synnerhet till ständiga kalendrar, s. k. runstafvar.

Från den tid, då runorna utgjorde det enda slags skrift, som stod våra förfäder till buds, hafva vi i regeln blott helt kortfattade uppteckningar be-

varade. Man anser troligt, att vissa delar af Västgötalagen och af Upplandslagen funnits inristade på träskifvor, och uti isländska sagor berättas om tämligen långa dikter (bland andra en på omkring 200 versrader), att de, omedelbart efter sedan de föredragits, af en åhörare uppteeknats med runor på trä. Men själfva den hårdhet i materialet, hvilken vi hafva att tacka för bevarandet af sten- och metall-inskrifter, har också varit ett hinder för utförlighet i dessas uppteckning. Det enda runmonument från äldre tid, som har en betydligare omfattning, är den väldiga, med stora runtecken alldeles öfverhöljda, s. k. Rökstenen i Östergötland (från ungefär år 900); inskriftens fantastiska innehåll[1] gifver den dock, lika mycket som omfånget, en ren undantagsställning.

På det stora flertalet af runminnesmärkena har just kortheten framkallat en och annan *stilistisk egenhet*. De äldsta inskrifterna, de, som tillhöra den urnordiska tiden, drifva stundom kortheten så långt, att man nu blir oviss om meningen. På åtskilliga smärre föremål, t. ex. ett spänne, ett diadem, en kam, ett horn o. s. v., förekommer endast ett personnamn i nominativ. Man förklarar vanligen detta som egarens namn. Bruket skulle sålunda alldeles motsvara det moderna, då man sätter eller låter sätta sitt namn t. ex. på sitt paraply, för att därmed i nödfall kunna bevisa sin eganderätt. För-

[1] Om detta innehåll har senast H. SCHÜCK yttrat sig i Illustr. Svensk Litteraturhistoria I: 13—15.

klaringen kan möjligen stödjas däraf, att några dylika lösa föremål bära en inskrift, som utom personnamnet har tillägget »heter jag», medan några andra säga: »N. N. gjorde runorna», — hvilket väl torde åsyfta egaren. Men på andra smycken och redskap heter det: »jag N. N. gjorde (t. ex. hornet)», hvilket kan komma oss att tro, att äfven när namnet står ensamt, det har afseende på föremålets förfärdigare och således motsvarar nutidens fabriksmärken eller konstnärssignaturer.

Då — såsom ofta är fallet med de äldsta minnesmärkena — en stens inskrift består af ett personnamn i nominativ, plägar man förklara detta i motsvarighet med vår tids grafskrifter, d. v. s. så, att man får tänka sig orden »här hvilar» tillagda. Denna förklaring är dock ej höjd öfver allt tvifvel, ty af några yngre inskrifter ser man, att stenar stundom restes efter män, som omkommit i aflägsna krigståg, och att flera stenar på olika ställen kunde resas efter en och samme man, alltså endast till minne af den döde. En annan uppfattning, nämligen att stenen skulle betraktas som en minnesgåfva till den döde, liksom våra grafkransar, och alltså bära gifvarens namn, har något stöd i den omständigheten, att en sten med inskrift stundom funnits inuti en ättehög och således ej gärna kunnat vara ämnad annat än som ett meddelande till den döde själf.

Äfven de urnordiska inskrifter, som innehålla, ej blott ett namn, utan en sats, äro ofta i sin form

knapphändiga, och detta ej sällan på ett sätt, som erinrar om de latinska inskrifternas stilisering. Det eller de ord, som uteslutas, äro sådana, som läsaren antages kunna själf tänka till, då han betraktar minnesmärket och känner dess uppgift. Så utelämnas objektet — »runorna», eller »minnesmärket», eller obestämdare: »detta» — i formeln på en sten: »N. N. gjorde» (näml. detta) »efter sin son N. N.», eller på ett spänne: »Jag N. N. gjorde» (näml. detta). — Subjektet utelämnas i formeln »N. N:s kallades» (näml. denna sten). — Både predikat och objekt saknas i formlerna »N. N. öfver N. N.» och »N. N. efter N. N.» (näml. satte denna sten, eller: ristade dessa runor); här ha vi ju motstycken till den kända latinska ordknappheten i *Amico amicus* (d. v. s. »vännen åt vännen») eller *Patri optimo gratus filius* (»åt den bäste fader en tacksam son») och dylika.[1]

En annan stilistisk egenhet, som påminner om latinet, är, att verbet (när det är utsatt) alltid står i tempus för förfluten tid, det s. k. preteritum, hvilket, historiskt taget, motsvarar latinskt perfektum, ehuru vi numera kalla det imperfektum. Bruket af preteritum är ju det enda möjliga, när det skall sägas, att den eller den har förfärdigat något, och likaledes, när det skall omtalas, att den eller den har rest stenen, — så framt nämligen skriften ej blef inhuggen förr, än stenen blifvit rest. Men då

[1] Att latinska inskrifters uttryckssätt verkligen utgjort mönster för de nordiska runristarna, är ingalunda omöjligt.

det heter, att den eller den har ristat eller ristade runorna, så innebär uttrycket, att ristaren, medan han är sysselsatt med arbetet, icke tänker på den närvarande situationen, utan på den situation i framtiden, då någon annan läser inskriften, och då hans eget, nu pågående arbete, tillhör en förfluten tid. Detta öfverensstämmer fullkomligt med den latinska brefstilen, i hvilken brefskrifvaren talar om sitt skrifvande, om sina tankar och känslor därvid, uti perfektum, och alltså tänker sig försatt till den tid, då brefemottagaren läser.

Bland runinskrifterna, i synnerhet de yngre svenska, finnas många, som utgöras af verser, eller af blandad vers och prosa. Den samling runverser, som svensken BRATE och norrmannen BUGGE gemensamt utgifvit, upptager ej mindre än 167 nummer helt eller delvis versifierade runinskrifter. Till största delen äro de affattade i de enkla, endast med bokstafsrim, s. k. allitteration, försedda versslag, som möta oss i den poetiska Eddan; dock finnas äfven några prof på rimstafvelser inuti versraderna, liksom i den norsk-isländska skaldepoesien. Denna tydliga förkärlek för poetisk form är emellertid icke att betrakta som något säreget för det fornsvenska *skrift*-språket, ty vi veta, att våra förfäder äfven vid muntlig framställning gärna klädde sina tankar i metrisk och allittererad form, när de ville göra dem egnade att bättre fästa sig i åhörarens minne. Men det är visserligen ej utan betydelse, att denna poetiska form relativt ofta kommit till

användning på de fasta minnesmärkena (runstenarna): det vittnar i sin mån om den lyftning, vikt och högtidlighet, man velat gifva åt dessa för varaktighet i årtusenden bestämda inskrifter.

Det må slutligen erinras, att de prosaiska inskrifterna på yngre runstenar småningom blifvit ganska enahanda i formuleringen, särskildt hvad grafskrifterna angår. Man bildade sin inskrift i närmaste likhet med den stilisering, som man sett använd på andra stenar i hemtrakten. Redan här röjer sig traditionens stora inflytelse på skriftspråket.

* * *

När kristendomen infördes och utbreddes i vårt land, hade dess förkunnare med sig, icke blott latinska böcker, utan ock den latinskt-kyrkliga bildning, som på den tiden härskade bland mellersta och södra Europas romerskt-katolska prästerskap. Och de af landets barn, som missionärerna togo i lära för att uppfostra till kyrkans tjänst, fingo naturligtvis del af samma bildning. Det är ju välbekant, huru fast organiserad den katolska kyrkan var redan på den tiden, då hon fick fast fot i Sverige, och med hvilken framgång hon sträfvade att göra skäl för sitt namn »katolsk», d. v. s. »allmännelig», eller, som vi nu snarare skulle uttrycka det: »kosmopolitisk». Men hennes kosmopolitism bestod däruti, att hon på sina tjänare — hvilken nation de än af födseln tillhörde — oföränderligt tryckte

just den romerskt-kyrkliga prägeln. I Sverige, som annorstädes, blefvo efter trosförändringen präster och munkar för en lång tid bildningens egentlige representanter; *boklärde* eller *lärde* män kallades de, betecknande nog, under vår medeltid. Men därigenom fick ock bildningen samt dess produkt och häfstång, litteraturen, en utländsk karaktär. I början var det ju endast latinet — *bokmålet* hette det under Sveriges tidigare medeltid —, som de »boklärde» använde till skrift. Men när de började använda svenskan till skriftspråk, flöt denna genom deras pennor med en stark färgning af det språk och den litteratur, hvarpå deras egen bildning var fotad. Och hur skulle annat vara möjligt, i synnerhet när de skrefvo om sådant, hvarom de voro vana att läsa på latin, religiösa eller i allmänhet abstrakta ämnen.

Medeltida öfversättningar från latinet kunna stundom vara så slafviska, att man behöfver hafva öfversättarens original till jämförelse eller själf tänka på latin, för att förstå meningen.

Men äfven i skrifter af abstraktare innehåll, hvilka icke äro öfversättningar, röjer sig inflytelsen af de utländska mönstrens både tankegång och uttryckssätt.

Jag ber att få, med lindrig modernisering i orden, anföra ett par små prof.

I den berömda skriften *Konungastyrelsen* (författad omkring år 1340) heter det:

»Människan är af sin naturliga beskaffenhet mild och

vänlig framför alla andra världsliga djur, och för ty kan hon vara i flere människors samvaro. Huru kunde hon visa eller fullkomna sin mildhet, om ej hon vore med flere människor, dem hon kunde göra gagn och hugnad med sin mildhet?»[1]

Utom den abstrakta formen i allmänhet, är det särskildt den retoriska frågan, som röjer författaren med latinsk bildning. Äfven uttrycket »världsliga djur» tyder på latinska mönster.

Ur en annan skrift från midten af 1300-talet, förordet till öfversättningen af Moseböcker, taga vi följande skolastiska fråga:

»Om Eva ensam hade syndat,
och ej Adam med henne,
månne vi då snarare hade haft gagn af honom
och blifvit i Paradis och i den förste mannens ära,
eller hade vi umgällt för henne
och varit skyldige och straffbare inför Gudi,
så för hennes synd ensamt, som för bägges?»[2]

Här är isynnerhet att lägga märke till antiteserna och de konstmässigt ordnade satsförbindelserna.

Men hur lät då enkelt, folkligt *tal* på den

---

[1] I originalet: Mannen är af sin naturlik skipelse milder ok tydelekur fram firi all annor wärilzlik diur: ok ty ma han wara i samuaru flera manna. Huru matte han tea älla fulkoma sin mildlek, vtan han war med flerum mannom, thöm han matte göra gagn ok hugnad mäd mildlek sinom? (J. Scheffers uppl. sid. 8—9.)

[2] I originalet (se Sv. Medeltidens Bibel-arbeten I: 147): Hafdhe ewa ensamin syndath, oc ey adam mædh henne, hwath hafdhom wi hælder nwtith honum, oc bliwith i paradiis oc första mantzins æro, Eller hafdhom wi vntgullith henna, oc warith skylloghe, oc sake fore gudhi, swa fore henna ensampna synd, som fore bæggias thera synd.

tiden? Någon föreställning därom kunna vi få, om vi slå upp en af de gamla landskapslagarna. Låt oss t. ex. höra den äldre Västgötalagen:

»Bondeson vill sig hustru bedja: han skall den skyldaste (d. v. s. hennes närmaste släkting) söka och bön sin börja.»[1]

Ännu mera betecknande är ett stycke i samma lag, som handlar om okvädinsord. För att låta den gamla formens egendomlighet bättre framträda, skall jag först meddela innehållet i modern omskrifning: »Om någon okvädar en annan, och om denne kan locka den förre att visa, att det skett med full afsikt, samt tager vittnen på, att han blifvit okvädad, då skall den skyldige böta sexton örtugar.» Den gamla lagboken uttrycker sig ungefär så här:

Kallar man annan hundvalp.
»Ho är det?» säger han.
»DU,» skrek han.
»Jag tager er till vittnen på, att du gaf mig okvädinsord.»
Det är sexton örtugars sak.[1]

Man bör ej förundra sig öfver, att landskapslagarna förete en så enkel, talspråket närstående form, och att den skriftlärde så sällan stiliserat dem efter sina latinska böcker. Orsaken ligger, som bekant, däri, att lagarnas uttryckssätt redan i den muntliga traditionen tagit sådan stadga, att det ej

---

[1] I originalet (VGL I, G. B. 2 pr.): Bondæ son vil sær kono bydiæ. Han skal hin skyldæstæ at hittæ. ok bön sinæ byriæ.

[2] I originalet (VGL I, R. B. 5 pr.): Kallær mathær man bykkiu huælp. h(u)ar ær thæt sighir han. thu koth hæn. Iak skyrskutæ thy at thu kallæthe mik vkuæthins orth. thæt ær sextanörtoghæ sak.

gick an att ändra dem. Lagmannen tyckes hafva varit skyldig att år efter år på tinget framsäga hela lagen; dennas korta och träffande, ofta allittererande, satser voro lätta att inprägla i minnet.

Naturligtvis finner man äfven utanför lagarna stundom prof på okonstlad stil, som uppenbart rättar sig mera efter det otvungna inhemska samtalsspråket än efter bokliga mönster. Så t. ex. har det ofta händt den lefnadsglade krigsbuss, som skrifvit Erikskrönikan,[1] att han, pustande under versens och rimmets fjättrar, har lämnat sina meningar i ett skick, som eger lätt igenkänliga motstycken i vår tids vårdslösaste hvardagstal.

Men i allmänhet visa sig de utländska inflytelserna mycket starka i de svenska medeltidshandskrifternas språk. Sannolikt har skriften, som i regeln tog sina förebilder från utlandet, af detta rönt betydligt större inverkan än talet, och de utländska inflytelserna på talspråket hafva utan tvifvel hufvudsakligen yppat sig inom de högre samhällsklasserna, medan allmogens tal alltjämt stått på en mera konservativt-fosterländsk ståndpunkt. Huru mycket mera de lärdes *skrift*-svenska var avancerad än deras *tal*-svenska, måste nu lämnas oafgjordt. Tydligt är dock, att herremännen och de andlige genom förbindelser med sina likar i grannlanden, —

---

[1] Antagandet, att författaren varit krigsman, synes mig något sannolikare än H. SCHÜCKS förmodan (se Illustr. Sv. Litteraturhist.), att han varit en s. k. lekare (eller spelman.)

köpstädernas befolkning genom handel och utländingars inflyttning, i sitt tal upptagit en stor mängd främmande, företrädesvis lågtyska, ord och vändningar. Äfven ändringar i riksspråkets grammatiska byggnad torde hafva något påskyndats, särskildt genom beröringen med danskan, hvars utveckling redan då hade gått raskare än svenskans.

Ett *riksspråk* förefanns verkligen, åtminstone till viss grad, redan ganska tidigt. Professor AXEL KOCK, som undersökt förhållandet mellan dialekter och riksspråk under det första århundradet af handskriftsperioden, har kommit till det resultat, att

»våra urkunder (hufvudsakligen landskapslagarna) från slutet af 1200- och förra hälften af 1300-talet hafva *jämförelsevis många* dialektegenheter, ehuru äfven i dem ett uppväxande riksspråk mer eller mindre gör sig gällande, men efter *midten af 1300-talet* visa däremot de flesta skrifterna *jämförelsevis få* dialektdrag. Man torde därför böra tala om ett *fornsvenskt riksspråk i egentlig mening först från och med denna tid*, och detta riksspråk torde hafva framgått ur dialekterna i Mälarprovinserna (Södermanland, Uppland och Västmanland) samt Östergötland.»

Säkerligen har uppväxandet af ett gemensamt riksspråk till väsentlig del berott just på språkets användning till skrift. Också har tvifvelsutan den språkliga enhet och likformighet, som *handskrifterna* efter 1300-talets midt uppvisa, ingalunda i lika hög grad förefunnits i *talet* hos personer från skilda landskap. Ett *taladt* riksspråk kan under denna tid på sin höjd förutsättas hos furstarna själfva och

deras hoffolk samt hos herremän och högre andlige, hvilka åtminstone tidtals vistades vid hofvet och för öfrigt plägade besöka olika delar af landet, äfvensom hos sådana mäns närmaste uppvaktning, i synnerhet deras handsekreterare. Men äfven för personer af dessa kategorier var det naturligtvis lättare att vid långsam och betänksam skrifning än i det hastigare talet iakttaga hvad som ansågs vara »höfviskt» uttryckssätt. Och kännedomen om den normgifvande språkformen inhämtade skrifvarna helt visst i främsta rummet genom läsning af de från regeringen utgångna skrifterna. Särskildt torde konung Magnus Erikssons landslag (af år 1347) härvid hafva varit af ganska stor betydelse.

Under unionstiden tycktes ett gemensamt *skandinaviskt* riksspråk vara på väg att utveckla sig.

Många stormansläkter voro på den tiden icke bnndna vid något särskildt af de förenade rikena, utan hade gods i dem alla, eller åtminstone i två af dem. De måste dessutom stå i liflig beröring med hofvet och kungliga ämbetsmän; själfva fingo ju stormännen ofta bekläda ämbeten och utföra uppdrag, än i det ena landet, än i det andra. Den inverkan af danskan, som svenskt skriftspråk under unionstiden uppvisar, var emellertid ej så stark som den, norskan samtidigt var underkastad. Och det fanns t. o. m. en riktning inom den tidens litteratur, som åsyftade sammansmältning af de nordiska språken med öfvervikt för svenskan; denna riktning utgick från Birgittinerklostren, för hvilka

Sverige var moderlandet; dessa klosters talrika och flitiga skrifvare gåfvo upphof till den s. k. Birgittinersvenskan, af hvars inflytelse t. o. m. danska offentliga handlingar lära röja spår.

* * *

En ny tid för vårt skriftspråk, likasom för vår historia i öfrigt, tog sin början, då Sverige ungefär samtidigt skilde sig från unionen och från den katolska kyrkan, i det svenskheten framträdde i skarp och medveten motsats både mot danskheten och mot de romerskt-katolska traditionerna. I språkligt afseende visar sig den nationella pånyttfödelsen betydligt starkare på det religiösa området än på det politiska. Medan Gustaf Vasa och hans kansli ännu fortforo att skrifva ett språk, som nu förefaller oss vara nästan lika mycket danska som svenska, skrefvo däremot reformatorerna, som utgått från folket och stodo i lifligare beröring med detta, ett vida mera svenskt och folkligt språk. I skriftspråkets anslutning till det enkla, folkliga talet torde emellertid ingen af dem hafva gått så långt, som deras store lärare Luther gjorde. Fastmer kan man mot våra religiösa skriftställare på 1500-talet (ehuru ej så mycket mot Olavus Petri som mot de andra) anmärka ett närmare efterliknande af tyska, delvis också latinska förebilder, än som

var nödigt och för vårt skriftspråks utveckling nyttigt.[1]

Men i ett afseende var deras verksamhet af obestridligt och utomordentligt stort gagn för vårt skriftspråk: de förstodo att taga i sin tjänst och kraftigt tillgodogöra sig den nya kulturmakten — *boktryckarkonsten.* Först genom denna kunde det skrifna ordet komma till många och inprägla sig hos många. Och reformatorerna sörjde ju äfven på annat sätt för folkundervisningen. Från deras tid är vårt skriftspråk ej, såsom under medeltiden, blott de lärdes tillhörighet, utan besittes och begagnas af hela den, alltjämt växande, del af nationen, som velat och kunnat draga nytta af de efter hand ökade tillfällena att inhämta läs- och skrifkonsten.

Vi skulle nu kunna närmare skärskåda den period af det svenska skriftspråkets historia, som inledes af boktryckarkonstens införande, reformationen och den politiska befrielsen, alltså den *tredje* period, som vårt skriftspråk upplefvat. Vi skulle kunna mönstra de skiftande inflytelser från än ett, än ett annat främmande lands kultur och litteratur, som satt sina än flyktiga, än varaktiga spår på vårt skriftspråk, och likaledes de patriotiska reaktioner, som gång efter annan gjorts emot vårt

---

[1] Alltfrån denna tid hafva i vårt skriftspråk germanismer kvarstått i ordförrådet, delvis äfven i ordställningen, t. ex. det ännu någon gång förekommande bruket att i bisatser sätta verbet sist.

språks uppblandning med utländska element och dess formande efter utländska förebilder. Vi skulle kunna i vårt skriftspråks växlande gestalter se tydliga afspeglingar af de utvecklingsskeden, vår kultur genomgått.

Vi skulle slutligen kunna till begrundande uppställa den frågan, huruvida icke vårt skriftspråk i senaste tid inträdt i en ny period, den *fjärde* af dess tillvaro, en period, inledd af den obligatoriska folkskoleundervisningens införande och i yttre afseende betecknad af den utomordentligt ökade prisbillighet och spridning, dagspressens alster och folkskrifterna hafva fått. Vi skulle kunna inlåta oss på det tankeexperimentet att försöka utspana vårt skriftspråks framtida gång och bestämma, huruvida vi hädanefter, då läsning blir ett dagligt behof för så godt som enhvar normalt utvecklad medlem af nationen, hafva att vänta en demokratisering af vårt skriftspråk i dess helhet, hvarigenom detta kommer att mycket närma sig vårt hvardagliga talspråk, eller om det snarare blir skriftspråket, som skall segra öfver talspråket och gifva detta en mera europeisk än rent svensk karaktär, eller om blott den redan befintliga mångfalden, så i skrift som tal, af olika stilar och olika bildningsgrader skall ytterligare ökas och skärpas.

Alla dessa betraktelser, både öfver de senast förgångna århundradenas skriftspråkliga framåtskridande, och öfver de väckelser till nya framsteg, som vårt halfsekel tyckes hafva medfört, skulle

utan tvifvel förtjäna en grundlig och utförlig behandling.

Vi nödgas likväl nöja oss med att blott i förbigående och i olika sammanhang beröra en och annan af hithörande frågor, ty vi torde väl behöfva samla vår uppmärksamhet kring en, i och för sig själf tillräckligt omfattande fråga:

Hurudant är vårt nuvarande skriftspråk?

ANDRA KAPITLET.

Närmare fastställande af uppgiften.

Skriftspråkets betydelse för samhället och för individen. — Skriftspråk i inskränktare mening (typiskt skriftspråk) bör jämföras med talspråk i inskränktare mening (typiskt talspråk). — »Högprosa», »lågprosa» och »normalprosa» (»mellanprosa», »centralprosa»). — Plan till jämförelsen mellan »normalprosan» och typiskt talspråk.

Det kan ju ej bestridas, att skriftspråket är en af de förnämsta nödvändighetsartiklarna för kulturmänniskan. Lika litet som vi kunna tänka oss ett mänskligt samhälle existera utan något slags språk, lika litet skulle vi kunna tänka oss kultursamhällen, sådana som de nuvarande, möjliga utan ett skriftspråk, hvilket under lång tid och af många begagnats.

Hade icke vi svenskar under århundraden egt ett skriftspråk, så skulle vi omöjligen kunnat ega så fasta och säkra, in i de finaste detaljer bestämda samfundsförhållanden, som vi nu hafva. Vår statsförfattning, våra lagar, våra privaträttsliga förhållanden, våra affärsförbindelser skulle befinna sig på

en högst primitiv och osäker ståndpunkt. Huru oändligt mycket är det icke, som man nu måste hafva »svart på hvitt», tryckt eller skrifvet, för att känna sig trygg och för att kunna ostörd och med framgång egna sig åt sina åligganden!

Utan skriftspråket skulle vi heller icke hafva någon egentlig historia, endast sagor och sägner, osäkra historiska minnen utan fast kronologi. I själfva verket känna vi ju icke mycket om vårt folks öden före den tid, som vi hafva kallat »handskriftsperioden». För det obetydliga, vi veta om den föregående tiden, hafva vi hufvudsakligen att tacka dels andra folk, som tidigare än vi förstodo att begagna skrift, dels skarpsinnige vetenskapsmäns från fornlämningar hämtade slutsatser.

Men ej blott historien, äfven hvarje annan vetenskap skulle utan skriftspråkets understöd hafva stannat på de lägsta trappstegen af sin utveckling. Så t. ex. skulle vi uti medicinen omöjligt kunnat höja oss öfver huskurernas och de »kloka gubbarnas» eller »gummornas» stadium.

Med diktningen kunde det väl, skulle man tycka, hafva stått något bättre till än med vetenskapen, om intet skriftspråk funnits. Ty vi påträffa ju stundom hos folk, som ännu icke lärt sig begagna skrift, en ganska rik skatt af sånger och sagor, hvilka ega ett högt estetiskt värde. Men om ock man får antaga, att minnet är starkare och exaktare hos dem, som icke hafva skriftspråk att förlita sig på, och som (på grund af mindre utvecklad kul-

tur) hafva mindre att minnas, är det likväl uppenbart, att af allt det, som nu kallas Sveriges skönlitteratur, blott en ringa del skulle hafva kunnat bevaras i folkets minne, och att det bevarade — särskildt det på prosa affattade — skulle hafva blifvit ganska mycket förändradt och vanställdt genom att endast på muntlig väg föras från släkte till släkte.

Hade vi ej i lång tid begagnat oss af skrift, så skulle — det må slutligen framhållas — själfva språket, äfven det talade, hafva varit vida fattigare, än det nu är. Det skulle hafva saknat uttryck för en mängd ovanligare företeelser och för de flesta abstrakta förhållanden och begrepp; det skulle ej heller hafva kunnat gifva tankeförbindelserna deras strängt logiska form.

De framsteg i vår kultur och i själfva språket, som möjliggjorts och åstadkommits genom bruket af skrift, innebära ämne nog till fortsatta reflexioner. Men de, som nu redan blifvit gjorda, hafva kanske förefallit onödigt långa. De äro dock ej onödiga. Ty de bana oss vägen till inblick i vissa viktiga egenskaper hos vårt skriftspråk.

Vi kunna nämligen af det sagda märka, att skriftspråket, i vida högre grad än talspråket, har en *konserverande* kraft. Hvad som anförtrotts åt skrift, kan oförändradt bevaras till aflägsna tider. Det kan dessutom, mångfaldigadt genom boktryckarkonsten, i oförändradt skick bringas till otaliga människor i när och fjärran.

Skriftspråket bildar således ett föreningsband mellan nutid och forntid, mellan individen och hela folket. Genom skriftspråket blir individen i förbindelsen med sina likar nästan oberoende af tidens och rummets skrankor.

Skriftspråkets konserverande kraft visar sig ej blott med afseende på innehållet, utan äfven — som vi längre fram skola utförligare omtala — med afseende på själfva språkformen. Nutidens svenskar kunna utan synnerlig svårighet förstå svenska skrifter, som äro flera hundra år gamla.

Till jämförelse må erinras om, att språket stundom utomordentligt hastigt förändrar sig hos sådana folk, som icke blott alldeles sakna skrift, utan äfven i öfrigt stå lågt i civilisation och dessutom bestå af ett tämligen ringa antal, på ett litet område boende individer. MAX MÜLLER berättar uti sina föreläsningar i språkvetenskap: »Man har funnit, att bland Sibiriens, Afrikas och Siams vilda folkstammar två eller tre generationer förslå till att förändra dialekternas hela utseende.»

Vidare böra vi anmärka, att skriftspråket tillhandahåller *individen* utomordentligt många så väl begrepp som ord, hvilka han icke skulle kunna lära känna genom tal med sin omgifning.

Visserligen kan i vår tid en individ genom resor, genom umgänge med personer af olika samfundsklasser och yrken, genom bevistande af allmänna möten och åhörande af allehanda föredrag betydligt utveckla sitt förråd af begrepp och ord.

Men de allra flesta äro af sin kamp för tillvaron bundna vid ett visst yrke och en viss omgifning samt kunna blott i mycket ringa mån använda dessa medel att öka sin sak- och språkkännedom. Och äfven den, som har tillfälle att höra muntliga framställningar af olika slag och att samtala med personer af olika klasser, yrken och hemvist, torde, om han icke läser något, förvärfva långt mindre begrepps- och ordkännedom, än den, som har vanan att egna några stunder dagligen till läsning, t. ex. af tidningar. Ty i tal pläga vi vanligen använda blott ett ganska ringa ordförråd i jämförelse med det, vi bruka i skrift. I tryckalster, särskildt i tidningar, kommer också en långt rikare mångfald af olika ämnen till behandling och af olika uttryck till användning, än hvad en enskild kan nå med sin personliga erfarenhet. I allmänhet kan man påstå, att den individ, som icke läser, utan blott hör och talar, gör bekantskap endast med en liten del af språkets tillgångar.

När den enskilde träder i beröring med litteraturen, när han börjar läsa hvad som helst — ej endast sådant, som är enkom lämpadt för hans bildningsgrad och vetande — så stöter han på en mängd ord och uttryck, som han aldrig hört, och som han i förstone ej förstår, eller om hvilkas betydelse han kan göra sig blott en mycket oklar föreställning. Men om han fortfar att läsa, så återkomma dessa ord och uttryck åter och åter, van-

ligen i nytt sammanhang. Han får då efter hand allt klarare insikt i deras mening, allt klarare begrepp om de saker, som de beteckna. Ju mera han utvecklar sin beläsenhet, dess mer kommer han i förbindelse med hela sitt folk, både i nutid och forntid; ty han blir allt mera förtrogen med folkets tanke- och känslosfär genom de uttryck, denna fått i språket. Och han kommer ännu längre. Äfven om han läser blott sådant, som är skrifvet på hans eget modersmål, så behandlar dock mycket af detta utländska förhållanden och utgör öfversättning från främmande språk eller har åtminstone fått någon prägel af utländsk tankegång och utländskt framställningssätt. Härigenom utvidgas ytterligare hans idékrets och hans språkmedvetande; han börjar känna sig vara ej blott statsborgare, utan äfven världsborgare; han börjar kanske t. o. m. få en föreställning om, att vi uti skriftspråket, eller, närmare bestämdt, uti världslitteraturen, ega en yttre form för mänsklighetens enhet, för mänsklighetens egenskap att vara ett enda väsen, huru än folken och tiderna växla.

Genom bekantskapen med litteraturen blir individens vetande icke allenast vidsträcktare, utan äfven grundligare och fastare. I språkligt afseende visar sig detta däri, att han tillegnar sig en mängd bestämda benämningar på eller termer för begrepp, som i talspråket aldrig förekomma eller, när de någon gång förekomma, få än en, än en annan benämning. Dessa termer utgöra fasta hållpunkter,

de äro liksom tydliga etiketter på det sakinnehåll, de beteckna. Genom besittningen af dessa fasta termer och genom bekantskapen med skriftspråkets strängt logiska former utvecklar individen sin egen tankeförmåga, så att den skärpes till finare mottaglighet och stegras till högre skapande kraft.

Det finnes ännu en sida af skriftspråkets väsen, som vi uti detta sammanhang skola vidröra. Individen lär sig snart inse, att skriftens konserverande förmåga kommer honom väl till pass, då han vill meddela sig med sig själf. Han har erfarit, att han ofta glömt sådant, som han en gång vetat, och som han fortfarande önskade och behöfde veta. Men har han gjort anteckningar, så kan när som helst hans närvarande jag få önskadt besked af hans forna jag. Dessutom finner han snart, att det, som han skriftligen antecknat, därigenom icke blott blifvit bevaradt, utan ock, att det tillika står klarare och bestämdare för hans medvetande. Det har blifvit gjordt till något yttre, som han kan granska och pröfva lättare och säkrare, än han kunde, när det fanns blott inom honom. Dock — härmed komma vi in på ett ämne, som bör utförligen behandlas längre fram.

* * *

Vi hafva hittills yttrat oss om skriftspråket i allmänhet eller om skriftspråket såsom litteraturens

språk. Det är tid, att vi nu gå skriftspråket något närmare in på lifvet för att tillse, i hvad mån det består af olika arter, samt huru dessa arter förhålla sig till hvarandra och till öfriga existensformer af språket.

Vi kunna utgå från de definitioner på talspråk och skriftspråk, som meddelas af Nordisk familjebok. Där heter det:

»Talspråket (talet) är ett språk i första hand, d. v. s. ett direkt tecken för föreställningen. Annorlunda med skriftspråket (skriften), som är ett språk först i andra hand, enär det direkt endast åsyftar att vara ett tecken för talspråket, således tecken för ett tecken.»

Passar nu detta fullkomligt in på våra moderna språkförhållanden? Är allt, hvad vi kalla för nutida svenskt skriftspråk, verkligen blott ett återgifvande af nutida svenskt talspråk?[1] Eller är ens det, som vi företrädesvis och uti inskränktare mening kalla skriftspråk, endast en trogen afbildning af det, som vi företrädesvis och uti inskränktare mening kalla talspråk?

Nej. Med svenskt talspråk mena vi företrädesvis den språkform, som bildade svenskar använda, när de lätt och otvunget samtala med hvarandra. Men säga vi om någons samtalsspråk, att »han talar som en bok», eller »han talar så, att det kunde

---

[1] Definitionen i Nordisk familjebok är naturligtvis tagen mycket vidsträcktare; uttrycket »*direkt*» torde också innebära ett förbehåll, i det syftet, att fastän skriftspråket *ursprungligen* och *närmast* blott varit ett tecken för talspråket, det dock *efter hand* kunnat bli självständigare.

tryckas ordagrant» — då säga vi ej detta såsom ett beröm, utan såsom hån och klander, samt mena, att han icke talar det rätta samtalsspråket. Vi utsäga därmed, att den framställningsform, som vi anse tillhöra tryck, eller i allmänhet skrift, är en annan än den, vi fordra af samtalet.

Vi veta dock ganska väl, att ett skriftligt återgifvande af ett samtal kan och i allmänhet också bör vara verklighetstroget, d. v. s. återgifva samtalet ord för ord, helst äfven ljud för ljud. Och numera fordra vi af våra skådespel, noveller och romaner, att deras dialog skall gifva en fullt naturtrogen bild af samtal, sådana de verkligen hållas i vårt land.

Vi veta också, att ett muntligt föredrag — äfven om den föredragande icke läser innantill — kan vara sats för sats, ord för ord, formuleradt precist så, som det skulle vara i tryck.

Men vi räkna icke heller den verklighetstroget skrifna dialogen till skriftspråk i inskränktare mening; och vi räkna ej det på förhand noga öfvertänkta och memorerade talet till talspråk i inskränktare mening. Tvärtom säga vi, att den skrifna dialogen efterbildar talspråket, och att det högtidliga, väl förberedda, muntliga föredraget efterbildar skriftspråket.

Man må icke tro, att skillnaden beror endast på själfva ämnets beskaffenhet, så att ett högtidligare ämne fordrar en mera stel och cirklad framställningsform och att ett mera hvardagligt ämne

fordrar en lättare och vårdslösare. Nej, alldeles samma ämne får vanligen en helt annan språkform, om det behandlas i samtal, än om det behandlas i skrift.

Detta förhållande belyses lättast och säkrast genom ett exempel. Och genom att behandla samma ämne dels i talspråksform, dels i skriftspråksform kunna vi redan nu få ganska klart för oss, hvad de följande undersökningarna komma att gälla.

Låt oss antaga, att någon af oss har varit tillstädes vid en olyckshändelse på gatan och muntligen berättar för en bekant, hvad han upplefvat. Han kunde då uttrycka sig ungefär så här:

Kan du tänka dej, hva' ja' va' me' om i går afse?! Joo, nu ska' du få höra! Ja' går på trottoarn ve' Kungsgatan, å' bara nå'ra steg framför mej går de' en gammal gumma — mycke' propert klädd för resten. Så, rätt som de' ä', får ja' se, hur gumman snubblar; si, di hade inte sandat på trottoarn, di lymlarna, fastän de' ä' så halt. Jaha, gumman, hon snubblade. Ja' sprang fram, förståss, å' skulle hjälpa henne. Men de' va' för sent! Hon ramla' omkull, stackars människa, å' föll rakt emot en lyktpåle. Då me' de' samma fick ja' tag i'na å' lyfte opp henne. Men hon va' alldeles borta, hon hade slagit själfva tinningen i lyktpålen. »Hon måtte väl inte vara dö' heller?» tänkte ja'. »Sent på kvällen ä' de', å' här syns ingen polis till på hela gatan; den polisen, den ä' då aldri till hanns, när den behöfs!» Men så får ja' se, att vi va' alldeles utanför nummer hunrafemton, å' där bor ju doktor Andersson, distriktsläkarn, i andra våningen. Å' så såg ja', att de' lyste i doktorns fönster. Nå, så bar ja' opp gumman te' doktorn, å' han skötte om'na, så hon kom sej om en stunn. Å' hon lär inte få ondt åf'et, sa' doktorn. Men de' va' ett otäckt slag, hon hade fått. Å' nog ä' de' ett gement slarf, att

di inte ska' kunna sanda ordentlit på trottoarerna, fastän tidningarna jämt påminner om de'!

Vi antaga vidare, att samme man anser händelsen böra komma till allmänhetens kännedom och skickar en »insänd» artikel till en af stadens tidningar. Den kommer då att lyda ungefär så här:

Herr Redaktör!

Att Edra välbetänkta och trägna maningar till husegarna att i den nu rådande halkan sanda trottoarerna framför sina hus, visst icke hafva af alla efterkommits, därpå såg undertecknad i går afton ett bevis.

Ett äldre, välklädt fruntimmer, som gick på den *osandade* trottoaren framför n:o 115 Kungsgatan, råkade snafva i halkan, och innan undertecknad, som befann sig ett litet stycke bakom henne, hunnit komma henne till hjälp, föll hon med hufvudet mot en därvarande lyktpåle. Olyckligtvis träffade slaget tinningen och var så våldsamt, att hon afsvimmade. Hon blef genast uppburen till distriktsläkaren Doktor Andersson, hvilken, som bekant, är boende i ofvannämnda hus. Undertecknad måste själf bära henne, ty någon poliskonstapel fanns — naturligtvis — icke tillstädes.

Doktor Andersson egnade den afsvimmade lämplig vård med den påföljd, att hon snart återkom till sans och hennes tillstånd förklarades vara utan fara.

Emellertid utgör denna tilldragelse, hvilken lätt kunnat få ett sorgligare slut, en förträfflig illustration till Eder maning — *Sanda trottoarerna!*

Vördsamligen
N. N.

Den förra af dessa båda profbitar torde kunna gälla som ganska typisk för *bildadt,* men ledigt och *otvunget* (kanske t. o. m. en liten smula vårdslöst) *samtals*språk; detta är icke till sin form på förhand genomarbetadt och öfvertänkt, utan den talande

bestämmer sig för sina uttryck just i det ögonblick, då han uttalar dem. Den senare åter kan gälla som typisk för det vanliga och allmänna slags *skrift*-språk, som ej har någon högstämd eller vitter prägel och icke häller i någon mån härmar talspråkets ledigare uttryckssätt, såsom t. ex. den förtroliga brefstilen gör. Vår lilla »insändare» är ju skrifven i en stil, som, så att säga, ligger emellan den högtidliga eller vittra prosans och den prosastil, som ansluter sig till talspråket. Det är denna mellansort, som måste betraktas såsom den mest representativa arten af skriftspråket; och det är äfven den allmännast begagnade i tryck, i skrifvelser af allvarligt innehåll, i bref till mindre bekanta eller till högre uppsatta personer o. s. v.[1] Detta är den ordentligt utarbetade — »tryckvärdiga» — språkart, som utan särskild lyftning, men på ett jämnt, lugnt och allmänt vedertaget sätt (i skrift eller tryck) framställer allehanda ämnen af mera reelt slag, och som är till blott för innehållets skull, men ej får draga läsarens uppmärksamhet på formen.

Då jag nu vill taga företrädesvis denna art af skriftspråket till jämförelse med det bildade samtalsspråket, känner jag saknaden af ett kort och träffande namn på densamma.[2] Jag blir därför tvung-

---

[1] Om denna stilarts område i tryck och skrift skall jag något närmare yttra mig i bokens sista kapitel, sedan jag hunnit utförligare karaktärisera stilarten själf.

[2] I litteraturen har jag icke funnit mer än ett uttryck, som tyckes åsyfta ungefär samma sak; det är *alldagsprosa* (se

en att försöka bilda ett sådant; men det är ingen lätt sak. Fullkomligt träffande blir nog intet namn, och hvarje ny term kommer att i något afseende kännas olämplig och stötande — till en början. Då jag alltså icke kan hoppas vinna allmän och ögonblicklig sympati för någon af de termer, jag har att föreslå, och då för öfrigt framställningen af olika möjligheter, som finnas vid namngifningen, bidrager till att belysa beskaffenheten af själfva den sak, som skall benämnas, torde det tillåtas mig att något dröja vid denna namnfråga.

Att säga helt enkelt *den typiska prosan* eller *den (mest) representativa prosan* eller *prosan i inskränkt (-are, -aste) mening* eller *prosan par préférance* är tydligen något för allmänt och obestämdt; uttrycken äro också för långa och lämpa sig ej till tekniska termer. Bättre vore namnet *normalprosa,* som nog kan användas. Men vi vilja se oss om efter flera möjligheter!

När vi här i Sverige behöfva en ny term, pläga vi hafva god ledning af våra spekulativa grannar tyskarna. Men i detta fall få vi ej mycken hjälp af dem, fruktar jag. Visserligen förekomma hos några tyska författare termerna *Geschäftsprosa* och *Realprosa,* men därvid synas tyskarna fatta begreppet något trängre, än man med afseende på sven-

---

G. LJUNGGREN, Sv. Akademiens historia 2: 181). Men detta något »vittra» ord kan svårligen lämpa sig till teknisk term; bättre vore då *hvardagsprosa*, men detta kunde lätt missförstås (jfr *hvardagstal*, *hvardagliga uttryck* o. s. v.).

skan måste göra.[1] Af de möjliga svenska motsvarigheterna skulle ordet *affärsprosa* vara alldeles missvisande, *realprosa* väl något bättre, men dock oklart och besynnerligt. Snarare än realprosan skulle man kunna på svenska säga *förståndsprosan* eller *den objektiva prosan* eller *den opersonliga prosan*; men ehuru dessa benämningar framhålla ett väsentligt drag hos stilarten, torde de ej riktigt bra lämpa sig till termer. — Det tyska uttrycket *der papierne Stil* (»pappersstilen») brukas blott med afseende på skriftspråkets förkonstling.

Bäst vore det nog, om man kunde samtidigt gifva alla de tre hufvudarterna af prosan namn, som harmoniera med hvarandra. Ställes den högstämda prosan (hvartill den vittra i det hela ansluter sig) i motsats mot den förtroliga brefstilen (och annan prosa, som närmar sig det lediga talspråket), så blifva namnen *högprosa* och *lågprosa* de enklaste och naturligaste. Då nu den tredje prosaarten med afseende på högtidlighet står emellan »hög-» och

[1] Jfr FR. BECK, Lehrbuch des deutschen Prosastils (München 1887), s. 74: »Die *Geschäftsprosa* [i motsats till »die *Kunstprosa*»] dient als Sprache des Geschäftsverkehrs sowohl im Privat-, als im öffentlichen Leben. Sie beschäftigt sich nicht mit der Welt der Ideen, stellt vielmehr die Sachverhältnisse, ohne Rücksicht auf die geistigen Nebenbeziehungen, welche sich an sie knüpfen lassen, und ohne das Streben nach Kunstschönheit, um ihrer selbst willen dar. Sie könnte darum auch wohl geradezu als *Realprosa* bezeichnet werden.» Längre fram (s. 107) begränsas stilartens område till »Privatgeschäfte», »amtliche oder Dienstgeschäfte» och »politische oder Staatsaktionen».

»lågprosan», så faller det sig lättast att kalla den *mellanprosa.* Vill man, utom mellanställningen mellan hög- och lågprosa, äfven antyda den tredje artens allmänna användning och dominerade ställning,[1] så kan man bruka namnet *centralprosa.*

Normalprosa, centralprosa och *mellanprosa* (i synnerhet det förstnämnda) blifva alltså de namn, som i det följande komma att användas för att beteckna den typiska och mest representativa arten af skriftspråket.

* * *

De små prof på bildadt, otvunget talspråk och på normalprosa (centralprosa eller mellanprosa), som vi nyss ställde bredvid hvarandra, visade, att olikheterna mellan de båda språkarterna äro rätt betydande och af flera olika slag. Vi kunde se, att »normalprosan» ofta följer andra regler i ljudlära, formlära och syntax än talspråket, samt att den till en del har annat ordförråd. Detta är ju, för öfrigt, något, som enhvar af Eder säkerligen längesedan har lagt märke till, när han jämfört det språk, han talar, med det, han skrifver.

Att nu blott *uppräkna* olikheterna vore ett nyttigt företag och ej så alldeles lätt; ty ingen har hittills, så vidt jag kunnat finna, underkastat sig mödan att samla dem.[2]

---

[1] Om dess inflytande på andra stilarter se kap. XII.

[2] Våra språkläror och ordböcker pläga nästan uteslutande behandla skriftspråket — den tryckta litteraturens språk. För det

Emellertid blir det naturligtvis ännu bättre, om vi lyckas någorlunda *förklara* dessa olikheter. Förklaringen måste då komma att bestå antingen däri, att vi uppvisa, på hvad sätt de sammanhänga med och bero af den historiska utvecklingsgång, som talspråket och skriftspråket hvart för sig hafva haft, eller ock däruti, att vi finna dem bero på den ursprungliga egendomlighet, som tillkommer vare sig talspråket eller skriftspråket, just på grund af det särskilda sätt, hvarpå människan med sina yttre sinnen och sin tankeförmåga träder i beröring med, uppfattar eller frambringar den ena eller andra språkarten.

Det är således icke nog, att vi med språkhistoriens tillhjälp ådagalägga, att i vissa afseenden skriftspråket (särskildt normalprosan) är ålderdomligare än talspråket, och att i andra afseenden förhållandet är omvändt. Vi böra därjämte tillse, i hvad mån människan är verksam på annat sätt i förhållande till talspråket än i förhållande till skriftspråket, och i hvad mån de faktiska skiljaktigheterna i tal- och skriftspråk kunna förklaras ur denna olikhet i verksamhetssättet.

---

enda hittills gjorda försöket att gifva en helbild af vårt talspråk hafva vi att tacka en utländing, den engelske fonetikern HENRY SWEET, som i uppsatsen *Sounds and forms of spoken Swedish* (Transactions of the Philological Society for 1877—8—9) lämnar en skarpsinnigt utförd (ehuru långt ifrån fullständig) sammanställning af vårt talspråks egenheter.

TREDJE KAPITLET.

Tankespråket och dess förhållande till tal och skrift.

Människans verksamhet såsom språkligt receptiv eller produktiv innefattar alltid ett tyst tankespråk. — Iakttagandet af det tysta tänkandet. — Det fria tankespråkets form; dess domän inom litteraturen. — Det fria tänkandets hastighet. — Tankespråk i förbindelse med hörande, tyst läsning, talande och skrifvande (författande).

Människans verksamhet i förhållande till språket är i allmänhet af ganska sammansatt och invecklad beskaffenhet. Verksamheten blir komplicerad i synnerhet därigenom, att hvarje *yttre* språk, taladt eller skrifvet, måste åtföljas af ett *inre* språk, *tankespråket*. Delvis sammansmälter detta inre språk med det yttre, men delvis sammansmälter det icke med det yttre, utan går bredvid och utom detta.

Människans olika relationer till det yttre språket äro, som bekant, följande: hon förhåller sig receptiv, när hon hör och när hon läser, — produktiv, när hon talar och när hon skrifver.

Men när människan åhör en annans tal, är det icke blott de hörda orden, som förnimmas i hennes hjärna och där väcka de motsvarande föreställningarna. Utom dessa ord, som komma från den talande och liksom återljuda inom henne, hör hon vanligen inom sig andra ord, som komma från henne själf och äro uttryck för de föreställningar, hennes egen tankeförmåga samtidigt skapar.

När människan talar, hör hon ju (om hon ej är döf) sina egna uttalade ord, men hon »hör» vanligen dessutom äfven sina blott tänkta, tysta ord.

Ty tänkandet försiggår i allmänhet mycket snabbare än talandet och hörandet; därför hinna äfven andra tankar att tänkas än de, som omedelbart motsvara de talade eller hörda orden.

Läsandet kan för en öfvad läsare, som läser tyst, gå med en snabbhet, som synes vara lika stor som hans egen, tysta tankes hastighet. Men vanligtvis kommer hans egen tanke inblandad i det lästa; han interfolierar med reflexioner. Läser man högt, så blir naturligtvis förhållandet till språket mycket kompliceradt: man läser, talar, hör och tänker på en gång; man tänker både på det, man läser, och på annat.

Att äfven skrifvandet ställer människan i ett af flera element sammansatt förhållande till språket, inses lätt. Vi återkomma snart till närmare betraktande af detta förhållande och påpeka nu blott den omständigheten, att vid skrifvandet spe-

lar tankespråket, den tysta tanken, en stor roll, ja, själfva hufvudrollen.

Nå väl — människans eget tänkande finnes med och måste ju finnas med, på hvad sätt hon än brukar språket i dess yttre form. Att människans tysta tanke begagnar ord, hafva vi redan sagt, äfvensom, att detta inre tankespråk kan förekomma som ett själfständigt element inblandadt i uppfattningen eller frambringandet af det yttre språket.

Det enda förhållande mellan människan och språket, som är enkelt och oblandadt, är just det tysta tänkandet självt — då man alltså hvarken hör, talar, läser eller skrifver, endast *tänker*. I detta enkla förhållande böra vi därför bäst kunna studera förbindelsen mellan tanke och ord, innehåll och form.

Vidare bör ju det tysta tänkandets form, det inre språket, hafva nära sammanhang med det yttre språket. När människan är produktiv, talar eller skrifver, så måste ju språkformen hafva funnits såsom inre, innan den blir en yttre. När hon är receptiv, hör eller läser, måste ju den yttre språkformen bli en inre.

* * *

Så till vida, och så länge man uttrycker sig i dylika allmänna ordalag, låter ju allt detta mycket enkelt och själfklart. — Men vill man tränga nå-

got djupare in i tankespråkets natur, så stöter man strax på svårigheter. — Jag måste likväl våga försöket att framställa åtminstone några af tankespråkets viktigare egenskaper, ty detta blir nödvändigt för våra följande resonemang. Måhända skolen I finna, att ämnet förtjänar Eder egen eftertanke; och måhända skolen I genom experimenterande på Eder själfva kunna ifylla åtskilligt, som kommer att saknas i vår knapphändiga framställning. Hvad jag har att meddela, beror dels på de erfarenhetsrön, jag kunnat göra på mig själf och några vänner, som jag utfrågat i saken, dels ock på den enda grundligare och utförligare skrift i ämnet, jag kunnat anträffa, den franska språkfilosofen VICTOR EGGERS bok »*La Parole intérieure*», som utkom år 1881.[1]

* * *

Vår tankeförmåga är i ständig verksamhet, så länge vi äro vakna, och äfven under sömnen kan man ofta märka dess arbete. Men hur tänka vi, när vi ej träda i beröring med det yttre språket, när språkorganen äro i hvila? tänka vi då verkligen i ord?

Jag föreställer mig, att ingen af Eder känner sig fullt säker på, huru därmed förhåller sig. Ty

---

[1] Sedan ofvanstående skrefs, har jag gjort bekantskap med det förtjänstfulla arbetet *Overtro og Trolddom* af ALFRED LEHMANN (Kbhvn 1895); ett par utdrag ur detta meddelar jag i noter.

vi pläga ej aktgifva på vår tysta tankes form, utan blott på dess innehåll. Men att vi stundom alldeles otvifvelaktigt tänka i tydliga och bestämda ord, därom torde vi lätt bli ense. Om vi t. ex. hafva hört en annan person säga något, som synnerligen starkt slagit an på oss, då kunna vi långt efteråt liksom höra hans ord om och om igen inom oss; d. v. s. vår tanke upprepar dem för oss. Vi tycka oss t. o. m. å nyo höra den talandes egendomliga uttal och betoning, tydligare och naturtrognare, än vi skulle vara i stånd att med vår röst efterbilda dem. — Men stundom kunna vi också höra ett tydligt eko af vår egen röst inom oss. Det händer mången, att han läst några verser, som bita sig fast i hans minne och gång på gång, liksom med hans egen röst, upprepas af hans tanke. Detta sker, utan att han vill det; ja, kanske fastän han helst ville slippa höra verserna om igen.

I själfva verket inträffar det ganska ofta, att det inre talandet icke ledes af vår vilja, utan t. o. m. står i opposition mot den. Och då märka vi tydligt, att vår tanke talar i ord. De flesta af Eder hafva säkerligen ibland hört detta tanketal med en rent af irriterande tydlighet; när vi trötta lagt oss att sofva, händer det ju, att vår tanke talar för oss, upprepar hvad vi hört eller sagt under dagens lopp, hvad vi komma att säga eller höra nästa dag, samt för öfrigt berättar och reflekterar om än ett, än ett annat. Vi kunna då lyssna till tankens ord; vanligen bli vi förargade och försöka tysta den,

för att kunna insomna, men det går ej alltid så lätt.

När vårt inre tal intresserar oss och vi uppmärksamt lyssna till det, kan det förnimmas så lifligt, att det för vårt medvetande öfverröstar verkliga yttre ljud, hvilka vi annars skulle höra, men som nu icke uppfattas.

Då tanketalet är lifligt och starkt, så att det fängslar vår uppmärksamhet, kan det också lätt öfvergå till verklig ljudbildning. En ansats därtill märka stundom nervösa personer; de kunna nämligen, när de tänka, förnimma små rörelser af tungan, liksom om denna åtminstone antydde de tänkta ordens frambringande.[1] Och någon gång kunna vi ju vara så fördjupade i våra tankar, att vårt inre

---

[1] Jfr A. LEHMANN anf. arb. IV, s. 99 följ.: »Hos et normalt talende Menneske vil enhver Forestilling, til hvilken der blot haves et Navn eller Ord, paa det nøjeste være knyttet til de Bevægelser, som kræves for at udtale Ordet. Det er derfor med fuld Føje blevet sagt, at al Tænken er en stille Talen. Tydeligst træder dette frem, naar man overvejer en Sætning, før den skrives ned. I dette Tilfælde er det ganske særlig Ordene, deres Sammenføjning og Velklang i Sammensætningen, som det drejer sig om, og med en Smule Øvelse og Opmærksomhed mærker man let hos sig selv ret kraftige Bevægelser i Tungen. Disse Bevægelser komme ogsaa frem, naar man i længere Tid fastholder et bestemt Ord i Tanken . . Paa tilsvarende Maade ere vore Forestillinger om skrevne Ord forbundne med svage Skrivebevægelser»; detta sistnämnda har, enligt L., bevisats genom en apparat med en nål, som satts i rörelse.

tal, utan att vi vilja det eller lägga märke därtill, öfvergår till yttre, så att vi, som det heter, »tänka högt».[1]

En annan företeelse, som dock torde vara ovanligare, är den, att vi tro oss höra yttre ljud, när det i själfva verket blott är vår egen tanke, vi höra. Sådana »ljudhallucinationer» bero sannolikt på något slags sjuklighetstillstånd.

I allmänhet tyckas människorna vara sinsemellan ganska olika beskaffade i förmåga att tydligt uppfatta det inre språket, äfvensom i uppfattandet af detta såsom sitt eget eller såsom något utifrån kommande.

Välbekant är, att Sokrates plägade berätta om sin »*daimon*», ett andeväsen, som förmanade, varnade och undervisade honom. Man torde väl nu vara tämligen ense om, att Sokrates med sin daimon menat den yttring af det inre talet, som vi nu benämna »samvetets röst». Denna »röst» förnimmes ju mycket olika hos olika personer; hos Sokrates torde den hafva varit ej blott ovanligt stark, utan äfven ovanligt ofta hörd.

En annan inre röst har stundom uppfattats såsom kommande utifrån: det är »skaldeingifvel-

---

[1] LEHMANN förklarar (anf. skr. IV, s. 124) den s. k. telepatien, tankeöfverföringen, såsom — åtminstone i många fall — beroende på en dylik ofrivillig och omedveten hviskning, en »automatisk rörelse», hvilken kan uppfattas af »percipientens» utomordentligt (i synnerhet genom hypnos) skärpta hörsel.

sen», »sånggudinnans hviskningar», och hvad man annars kan ha gifvit den för vackra namn.

Vi hafva fäst oss hufvudsakligen vid sådana fall, där det inre talet icke står under viljans medvetna inflytande, icke af viljan ledes eller drifves i någon viss riktning, utan tyckes vara fritt eller, som man också säger, ledes af fantasien.

När tanken är fri, är den oftast så snabb, att reflexionens försök att fasthålla dess form misslyckas. Också i denna mening gäller det, som RUNEBERG säger i sin lilla sköna dikt, »Tanken»:

»Tanke! se, hur fågeln svingar
under molnet lätt och fri!
Äfven du har dina vingar
och din rymd att flyga i.

Klaga ej, att du vid gruset,
som en fånge, binds ännu!
Lätt som fågeln, snabb som ljuset,
mer än båda fri är du.»

Vi pläga ej heller göra några försök att fasthålla den »bevingade» tanken i dess ursprungliga form, så framt vi icke vilja omsätta den i tal eller skrift.

Dock händer det äfven annars någon gång — särskildt då man blir frapperad af sin egen tanke — att man underkastar den ett närmare skärskådande. Man kan då göra egendomliga iakttagelser, framför allt angående förbindelserna mellan de olika leden i en fri tankegång, i tänkandets väg, då det,

så att säga, lupit fritt åstad på egen hand. Man finner, att det visst icke alltid är något logiskt sammanhang mellan tankarna, utan att en tillfällig likhet eller minnet af en, någon gång upplefvad, samtidighet eller samvaro mellan två händelser, föremål eller förhållanden kan hafva varit tillräcklig att draga in tankeföljden i en ny riktning.

Just i en sådan fri, självsvåldigt framilande tankeföljd hafva vi emellertid att söka det inre talandets egentliga, äkta språkform Ty tänka vi på, hvad vi vilja säga eller skrifva, så tvinga vi — med eller utan afsikt — in vårt tänkande i talspråkets eller skriftspråkets vanliga former. Och grubbla vi på något, söka vi genom tänkande lösa en svårighet, så upptages vår uppmärksamhet så fullständigt af sakinnehållet, att vi alls icke kunna gifva akt på formen.

Hvad nu det obundna, fria tänkandet angår, så kan det icke betviflas, att det, för en normalt utrustad (ej döfstum) person, hufvudsakligen sker i ljudbilder, ett slags inre eko af den tänkandes ord, såsom om han verkligen hade uttalat dem. Visserligen förekommer äfven tänkande med synbilder, när det gäller sådant, som man är van att se, men ej att höra, när man räknar med siffror o. s. v., men detta är dock mycket ovanligare.

* * *

Ehuru det alltså är regel, att man tänker uti ord, som ljuda för medvetandet, följer däraf icke,

att dessa ord måste bilda fullständiga satser, liksom skrift- och talspråkens. Tvärtom. Ej heller komma i det fria tänkandet alla orden till lika klart medvetande. Riktigt tydliga ljuda blott de viktigaste, de, som vid uppläsning skulle betonas starkt, själfva »hufvudsaksorden». De »formord» som i tal eller skrift skulle bilda det förenande kittet mellan dessa hufvudsaksord, mera kännas och anas, än blifva uttryckligen tänkta; t. o. m. hela satser, som tjäna till bindeled (länkar i tankekedjan), kunna finnas outtryckta, ej fullt medvetna, ej nående ända upp till »medvetandets tröskel». Och hufvudsaksorden hafva ofta för den tänkande individen själf ett alldeles särskildt, pregnant innehåll, de kunna innebära annat och mer, än de göra som skiljemynt människor emellan i det dagliga lifvet. Ty för den tänkande själf kunna dessa hufvudsaksord stå som rubriker eller öfverskrifter till hela tankekapitel, hvilka han förr har genomtänkt. De kunna vara nycklar till hela fack eller lådor i hans minne, hvilkas innehåll han ej behöfver framdraga, ty redan vid nämnandet af nyckelordet öfverskådar han med en enda blick fackets hela innehåll.

Denna abrupta, innehållsdigra form af tänkande höres stundom oförmedlad och oförändrad i talet eller snarare i ofrivilliga utrop. Genom att lyssna till en person, som har ovanan att tala högt för sig själf (»tänka högt»), skulle man kunna samla många exempel därpå. Men hvem som helst kan, när känslorna taga öfverhand och han ej tänker på

åhörarna, utstöta lösryckta ord, hvilkas innebörd och sammanhang ej äro begripliga för någon annan än den, som mycket noga förstår hans känslor och kan gissa, hvarmed han i sitt inre sysselsätter sig.

Ett välbekant exempel på muntligt användande af ett »nyckelord» är Croesus' utrop, när han besteg bålet: »Solon, Solon!» I hans inre var det sannolikt endast detta namn, som uttryckligt tänktes. Men i och med detta namn stod säkert för hans minne hela hans märkliga samtal med den vise athenaren, och det stod där i ny och öfverraskande belysning genom den känsla af hans närvarande elände, som lade en så ångestfull betoning på hans utrop.

Nu för tiden förekommer i skämtsam tidningsstil rätt ofta ett »nyckelord», hvarmed man afslutar en berättelse om, huru några personer plötsligt komma under fund med, att de blifvit grundligt lurade eller burit sig riktigt dumt åt — »tablå!» Detta enda ord betyder då ungefär: »Nu kan läsaren själf tänka sig, hur de stodo där orörliga af öfverraskning och vanmäktig harm, så att de utgjorde en komisk tableau vivant.»

* * *

Det kan tyckas, som borde tankespråket hafva sin egen domän, sitt gifna och bestämda område i litteraturen.

När en berättare framlägger en persons tankar i direkt anföring, så borde formen noga öfverensstämma med verklig tankeform. Man ser nog också, särskildt hos nya »realistiska» författare, goda ansatser härtill. Men i allmänhet kan ju författaren, om den meddelade tankegången skall vara lättbegriplig för läsaren, icke låta den alltför mycket afvika från vanlig skriftspråksform. Något egendomligt tager det sig ut, när RUNEBERG i »Hanna» först meddelar en lång följd af hjältinnans tankar — i direkt anföring — och efteråt tillägger:

»Så hon tänkte, i ord ej mycket; det mesta — en blomsterdoft liknande — flög med suckarna bort och kunde ej fångas.

Att han, för öfrigt, i dessa ord vackert och träffande karaktäriserar den ilande tankens form, torde knappast behöfva påpekas.

I sådana nyare skådespel, som lägga an på »realism» — naturtrohet i yttre mening, — förekomma icke gärna monologer och yttranden afsides. I äldre skådespel tjäna monologen och afsidesyttrandet, som bekant, till att för publiken framlägga de handlande personernas tysta tankar, när sådant är behöfligt för att förtydliga sammanhanget i handlingen, personernas karaktärer, motiv o. s. v. Särskildt i monologerna har man rätt att vänta sig ett uttryckssätt, som någorlunda motsvarar det individuella tänkandets egendomliga form. Ett närmande till denna form tyckes ej heller vara så ovanlig i monologerna hos dramatiska författare

med fin psykologisk uppfattning. I den svenska originallitteraturen känner jag dock ej några lika goda exempel som de, jag funnit hos den ypperste psykologen bland världens alla dramaturger, SHAKSPERE. De monologer, han meddelar i sina skådespel, skulle ensamma för sig kunna lämna ämne nog till en hel föreläsningsserie, så mästerliga äro de, ej blott till innehållet, såsom karaktäristiker af personerna, utan äfven i formen, såsom återgifvande tankespråk i olika individuella skiftningar, ehuru visserligen med så mycken modifikation och idealisering, som begripligheten och den poetiska formen hafva kräft.

Till tjänst för dem af Eder, som kunna vara intresserade af att till jämförelse läsa några af dessa Shakspereska monologer, ber jag att — för att blott taga några exempel bland många — få leda Eder uppmärksamhet på Hamlets monologer i första aktens andra scen och tredje aktens första scen; vidare Proteus' i »Två ungherrar från Verona», andra aktens sjätte scen; Filip Fauconbridge's dråpliga monolog i »Konung Johan», första aktens första scen; samt, slutligen, de båda ytterst karaktäristiska, som förekomma i »Konung Henrik den fjärde, förra delen», nämligen Percy's i andra aktens tredje scen och Falstaffs i femte aktens fjärde scen.

Det finnes ytterligare ett slags litteraturalster, hvari man kunde vänta att finna tankespråkets form troget återgifven, nämligen dagböcker, åtminstone så vidt dessa äro ämnade att bevara

författarens tankar till bruk uteslutande för honom själf. De dagboksanteckningar, jag haft tillfälle att se, äro likväl — med undantag af CARL AUGUST EHRENSVÄRDS[1] — i stilen ganska likartade med vanlig »mellanprosa» eller ock vitter prosa. Visserligen äro utropen och reflexionerna något talrikare, men på det hela tyckas författarna, när de väl fått pennan i hand, hafva känt sig ganska bundna af den vanliga skriftspråksformen. Äfven i sin stil (liksom ofta till sitt innehåll) vittna dagböckerna således om, huru svårt kulturmänniskan har att framställa sitt sanna inre jag, huru gärna hon framställer sig omformad efter konventionella mönster.

Men vi måste också medgifva, att bruket af den konventionella skriftspråksformen i dagboken — till en viss grad — blir nödvändigt; ty annars skulle författaren själf ej längre förstå den, om han efter många års förlopp framtoge den till genomläsning.

Nej, vill man se en trognare återspegling af tankespråkets form, då skall man granska de anteckningar, som man gjort i »flygande fläng», när man fruktat att glömma bort något, som var angeläget, men svårt att minnas, och hvilka varit bestämda att mycket snart begagnas, innan man hunnit förgäta, hvad de antecknade hållpunkterna eller rubrikorden betydde.

Slutligen kan det förtjäna nämnas, att i vår

---

[1] Dennes skrifsätt har dock äfven annars en abrupt karaktär.

nyaste svenska litteratur en och annan författare företagit sig att, t. ex. uti kåserier eller uti naturskildringar[1], efterlikna det fria och hastiga tankespråkets form genom korta meningar, bestående nästan blott af slagord (hufvudsaksord, nyckelord) utan bindemedel. Publicisten GEORG LUNDSTRÖM, den sig så kallande Jörgen, har särskildt blifvit bekant för detta uttryckssätt, som han utbildat till manér.

I längden verkar visserligen läsning af sådan stil tröttande. Men att den kunnat slå an samt vara någorlunda begriplig, skulle i och för sig — om det behöfdes — kunna anföras såsom bevis på att vårt tankespråk, när det fritt och obundet ilar fram, verkligen tager denna egendomliga form.

* * *

Hvarpå kan det bero, att det fria, tysta tänkandet i regeln är så utomordentligt hastigt i sitt lopp? Till en del beror det därpå, att tankespråket icke utför, utan blott antyder frambringandet af de ord, det använder, samt vidare därpå, att det, som vi sett, använder långt färre ord, än det yttre språket.

Men en ännu verksammare faktor till åstadkommande af det fria tankespråkets snabbhet är

---

[1] T. ex. något i denna väg: »Lätt kultje öfver viken. Lustjakt, gösen uppe. Svajar för ankar. Hvitröda dampara-soll på bryggan. Ångbåtshvissling. Flera parasoll i backen. Springande.»

den omständigheten, att detta språk till allra största delen behandlar *välbckanta* ämnen, upplifvar minnen, tänker tankar, som till sitt hufvudsakliga innehåll äro tänkta många gånger förut, och tänker dem i väsentligen samma form som förut. Det, som man gjort många gånger förut, det gör man utan ansträngning och mycket fort. En vuxen människa har också haft tid att tyst för sig själf tänka mycket. Vi veta, att tankeförmågan är i ständig verksamhet, utom, möjligen, när människan är försänkt i djup sömn. Den tid, som en person per dygn använder till att tala, är i regeln vida mindre än den, han icke talar. Fransmannen EGGER beräknar, att hans landsmän i medeltal tiga fem gånger så lång tid, som de tala. Våra mera isoleradt lefvande och mera tystlåtna svenskar tiga säkerligen proportionsvis ännu mera. När vi ändå äro så öfvade, som vi finna oss vara, uti enkelt, otvunget tal om välbekanta ämnen, huru mycket större öfning böra vi icke hafva vunnit i tyst tänkande![1]

Men för att kunna vara snabb måste tanken sysselsätta sig med sådana ämnen, som innehålla hufvudsakligen förut kända beståndsdelar, blott föga nytt. När tanken kommer in på områden, som innehålla mycket för densamma nytt, så rör den sig jämförelsevis långsamt och med svårighet.

---

[1] Härmed nekas ej, att den, som lefver så isoleradt, att han sällan eller aldrig talar, och som icke heller plägar läsa, också torde komma att tänka allt mindre eller åtminstone öfver allt färre ämnen.

Det vore frestande att längre dröja kvar vid betraktandet af den tysta, vid yttre språk obundna tankens form och beskaffenhet; och därom vore ännu åtskilligt att säga. Men vi måste nu tillse, på hvilket sätt det inre språket uppträder, då det ställes i förbindelse med det yttre, talet eller skriften.

* * *

Människans verksamhet visar sig vara i ganska mycket en annan, om hon i förhållande till det yttre språket är receptiv, d. v. s. hör eller läser, än den är, om hon uppträder produktiv, d. v. s. talar eller skrifver. På det hela taget är den receptiva verksamheten enklare och lättare än den produktiva.

När människan mottager och tillegnar sig utifrån kommande språk, d. v. s. hör eller läser, så bör ju detta yttre språk, i och med detsamma som det tillegnas, bli ett inre, alltså undantränga människans eget tysta språk och komma i stället för detta. Olikheten mellan verksamheten vid hörande och vid tyst läsning beror hufvudsakligen därpå, att i det förra fallet är människan bunden vid ett utifrån gifvet tempo, i senare fallet bestämmer människan själf hastigheten.

Om vi åhöra en annans tal, så kan det hända, att detta tal alldeles eller i det allra närmaste uppfyller vårt medvetande, så att vi ej eller blott i ringa mån, hinna tänka några egna tankar bredvid dem, som i vår hjärna omsätta den talandes ord. För att talets tempo och uppfattningens tempo skola

kunna så noga sammanfalla, behöfva två villkor uppfyllas. Det ena villkoret är, att talet innehåller jämnt så mycket för oss nytt (till sitt ämne eller till sin form), att detta nya för att inordnas på sin rätta plats i vårt medvetande, för att, som man säger, assimileras, fördröjer vårt tysta tänkande så pass mycket, att det hvarken blir lämnadt efter eller hinner löpa i förväg framför talets tempo. Det andra villkoret för att åhöraren skall »följa med» är, att talet till innehåll eller form skall intressera honom mera än hans egna tysta tankeföljder, som ständigt försöka draga bort hans uppmärksamhet.

Vi veta väl, att dessa villkor endast sällan kunna alldeles uppfyllas. Det mesta, vi höra andra säga, innehåller så litet för oss nytt och intressant, att vi mycket väl hinna själfva tänka en hel hop annat bredvid, medan vi, som det heter, »med ett halft öra» lyssna till framställningen; denna kan omöjligt gå fortare än de fysiologiska och akustiska förhållandena medgifva, och är då alldeles för långsam för vårt tänkandes snabba flykt. Det kan ofta vara lustigt nog att iakttaga de sätt, på hvilka åhöraren och den talande försöka jämka ihop takten. Åhöraren ser t. ex. oafvändt på den talande, eller också tager han sig något att göra med sina fingrar eller går af och an, alltnog han företager sig något slags verksamhet, som kan hjälpa honom att utfylla tiden. Den talande åter, som märker, att hans tal går för långsamt, försöker att om möjligt göra det intressantare till innehållet

eller pikantare i formen, eller att illustrera det med åtbörder och miner; kan han icke hitta på andra medel att fängsla uppmärksamheten, så höjer han rösten eller sänker den till en hviskning, han ändrar ställning, han närmar sitt ansikte till åhörarens eller — som sista resursen — griper han fast i dennes knapphål.

Men det händer ju också, att talet medför mera för den hörande nytt, än han hinner sätta i rätt förbindelse med sitt medvetandes innehåll, innan fortsättningen af talet undantränger det hörda. Åhöraren får då svårt att »följa med». Går det för sig, frågar han om, för att å nyo höra det oförstådda och få mera tid att assimilera det. Annars väntar han spändt, att fortsättningen skall gifva förklaring; ofrivilligt stirrar han på den talande, liksom för att af dennes miner och åtbörder få närmare upplysning, ofrivilligt gapar han, liksom den lomhörde, för att bättre uppfatta ljudet. Men om fortsättningen blir lika svårbegriplig för honom, så låter han sin tanke vandra bort till något annat ämne, som intresserar honom mera.

Vid tyst läsning går det till på annat sätt. Visserligen kan äfven då vårt eget tankespråk alldeles lämna det skrifna och löpa bort åt annat håll, — så hände det oss ju ofta, när vi som barn läste öfver våra läxor —; men råda vi oss själfva, lägga vi antingen bort boken eller samla vår uppmärksamhet på den.

Tyst läsning är nämligen för en tillräckligt öf-

vad läsare bekvämare än åhörande. Den är bekvämare genom själfva det fullkomligare sinne, synsinnet, som begagnas, och genom läsarens frihet att själf bestämma tempot för verksamheten. I båda dessa afseenden har läsandet vissa öfverensstämmelser med det fria tänkandet.

Synsinnet kan sägas vara mera andligt än hörselsinnet. Det mekaniska arbetet vid hörandet fordrar mera kraftförbrukning än det motsvarande vid seendet (läsandet) och drager därför bort mera af förmågan att uppfatta innehållet. Vidare omfatta vi med synen mera på en gång än med hörseln; vårt synfält är ganska vidsträckt, men ljuden uppfatta vi blott successivt, hvarje följande söker undantränga det föregående ur vårt medvetande och lyckas till en viss grad.

Därigenom att vi lättare kunna få en öfverblick af det lästa än af det hörda, och därigenom att vi tillika kunna ostörda taga oss tid till att göra en sådan öfverblick, äro vi i stånd att lättare och säkrare pröfva och bedöma det lästa än det hörda. Det är ju vanligt, att den, som hört ett förslag framställas, yttrar: »Ja, det låter bra; men ge mig det nu skriftligt, så att jag får se, hur det tar sig ut.»

Af vår frihet att vid läsning liksom vid det obundna tänkandet själfva bestämma hastigheten, begagna vi oss i rikt mått. Om det lästa till innehåll och form nära öfverensstämmer med vår erfarenhet och utan svårighet finner sin rätta plats i

vårt medvetande, då läsa vi fort, kanske nästan lika fort, som vi tänka fritt. (Att läsa somlig skönlitteratur kan i vissa afseenden jämföras med att drömma.) Men då får icke innehållet i något afseende vara ovanligt eller svårfattligt, och icke blott orden utan äfven deras förbindelsesätt måste alldeles öfverensstämma med det, hvarvid vi äro vana. Den, som är road af experimentet, kan lätt utröna, att den tid, han behöfver för att högt uppläsa (och fullt begripa) ett stycke i en roman eller annan »lätt» lektyr, är 3, 4, 5 eller ännu flera gånger så lång som den, han behöfver att tyst genomögna ett lika långt stycke — naturligtvis under förutsättning, att styckena läsas för första gången.

Det tyckes, som om man vid tyst snabbläsning ginge till väga på samma sätt som vid fritt tänkande, därutinnan, att man vid läsningen egentligen ser blott på de viktigare orden och mera af sammanhanget gissar sig till de andra, liksom man vid fritt tänkande har blott hufvudsaksorden i fullt och tydligt medvetande, men endast med en dunkel föreställning eller känsla berör de öfriga. Det händer ju ofta vid snabbläsning, att man läser, icke som det står, utan som man tycker, att det borde stå; i det man t. ex. icke märker tryckfel i oväsentligare ord och icke lika lätt tryckfel inuti orden eller i deras slut som i deras början.

Om formen i det lästa ej innebär något för läsaren ovanligt, så fäster han så ringa uppmärksamhet vid denna, att författarens tankar tyckas nästan

direkt, utan språkets förmedling, öfverflyttas till läsarens medvetande. Den, som har en mycket uppöfvad vana att läsa böcker både på svenska och flera utländska språk, kan stundom, något litet efter det han läst en bok, mycket väl erinra sig innehållet, men ej, på hvilket språk han läst boken.

Men i samma mån som det lästa är till innehåll eller form svårfattligare, mera nytt och ovanligt, läser man långsammare, stannar, reflekterar, läser om, jämför med något föregående eller följande eller också med andra böcker, särskildt uppslagsböcker. Man går alltså till väga på ett motsvarande sätt, som när man för sig själf, utan läsning, tänker på något nytt, något, som fordrar tankeansträngning.

Men, det måste betonas: man kan lättare och säkrare pröfva och bedöma det, som man har skriffvet, eller helst tryckt, framför sig, än det, som man blott har inom sig. Vi märka detta bäst, om vi granska våra egna tankar, sedan vi nedskrifvit dem; de hafva då fått en sinnlig gestalt, i hvilken de vida lättare kunna göras till föremål för vår kritik, än när vi blott buro dem inom oss.

När människan är receptiv, blir alltså, som vi sett, läsandet på det hela ett bekvämare sätt för tillegnandet än hörandet.

Men när människan är produktiv, har däremot talandet ett afgjordt företräde framför skrifvandet såsom medel att lätt meddela sig med andra. Att

tala går ju lika fort som att höra, men att skrifva går ojämförligt mycket långsammare än att läsa.

Vare sig vi nu tala eller skrifva, så framträder vid den produktiva verksamheten svårigheten att finna ord och vändningar. Vid obundet tänkande känna vi icke denna svårighet, ty då nöja vi oss för vår egen räkning med otillräckliga och mindre passande uttryck; de behöfva ju blott stå som antydningar om eller märken för det, vi veta oss mena; vi observera ej ens, att dessa uttryck äro inadekvata, förrän vi måste göra tankeinnehållet tydligt för andra. När vi tala eller skrifva till en annan, måste vi ju i främsta rummet tillse, att han förstår våra ord så, som vi vilja att han skall förstå dem. Vi måste ur *hans* språkförråd välja de lämpligaste uttrycken, vi måste alltså, innan vi tala eller skrifva, tänka på den andres språk, eller, så att säga, stämma vårt instrument efter hans. Detta göra vi omedvetet; till ett litet barn begagna vi andra ord än till en vuxen person, till en obildad andra ord än till en högt bildad.

Redan när vi tala, måste vi något, stundom ganska betydligt, modifiera vårt individuella tankespråk; men när vi skrifva normalprosa, och alltså först måste tänka på normalprosa, är skillnaden mellan denna och det obundna tankespråket så stor, att man kan jämföra förhållandet med tänkandet på ett främmande språk.

Tala eller skrifva vi om alldagliga ting, vid hvilka vi äro mycket vana, till personer af samma

bildningsgrad som vi själfva, så infinna sig orden mycket lätt. Men om innehållet eller dess formuleringssätt är för oss nytt eller ovant, så har vårt språkminne ej det erforderliga ordet genast till hands, utan lämnar fram ur sitt förråd de uttryck, som tyckas stå i något sammanhang med den nya eller ovana tanken eller formuleringen. Bland dessa hafva vi att välja, och vi nödgas då ofta att väl tillse, att icke vi bestämma oss för ett uttryck, som kan gifva åhöraren eller läsaren en annan föreställning än den, vi åsyftat.

Mycket ofta finna vi, att vårt medvetande, våra omedelbara, ej i yttre språk uttryckta föreställningar, äro rikare till sitt innehåll, än de blifva, när vi uttrycka dem i ord; det yttre språket angifver, tycka vi, blott någon viss sida af tanken och kanske ej ens denna fullt exakt. Häröfver klagar mången. Så säger SCHILLER:

»*Spricht* die Seele, so spricht, ach, schon die *Seele* nicht mehr.»

Och IBSEN låter i »Lille Eyolf» Allmers säga:

»Det, at tænke, det rummer det bedste i en. Hvad som kommer på papiret duer ikke stort.»[1]

---

[1] Jfr det, som romantikern PALMBLAD i »Vådelden» (Poet. kalender 1812) berättar om sin hjälte, grefve August, att han improviserade verser till sitt spel på klaver och harpa, sällan rimmande, men flödande af känsla; »i början försökte han att uppteckna dem på papperet, men själfva skriftens mödor *förströdde* och *afkylde* hans inbillning, och icke utan en rysning, lik den man erfar vid vaxaftrycket af en person, man känt, betraktade han nu de döda bokstäfverna, som stodo i de lefvande tonernas ställe.» — Här är det alltså närmast fråga om skillnaden mellan sång och skrift.

Vi vilja nu kasta en blick på talandet i och för sig. TEGNÉR säger:

»Med tanken talet föds på mannens läppar.»

Detta är sant så till vida, att tidsmellanrummet mellan det tänkta ordet och det sagda oftast är så kort, att det ej hinner iakttagas. I allmänhet har ju tanken något försprång framför det talade ordet; såsom förståndiga människor rätta vi ju oss efter vår barnalärdom »att tänka, innan vi tala». Men i ledigt, otvunget samtalsspråk gäller tankens försprång mera innehållet än formen. Vi tänka på, hvad vi skola säga i sak, på målet. Hur vi skola uttrycka oss, bestämma vi ej på förhand för hvarje särskildt ord; hufvudsaksorden kunna göra undantag, men för öfrigt lämna vi ordvalet åt »ögonblickets ingifvelse». Därför inträffar det också ganska ofta, att vi råka i förlägenhet om rätta ordet, när vi komma till ett sakförhållande, som vi ej äro vana att benämna, eller när vi finna, att den benämning, som vi förut brukat i vårt tysta tänkande, kanske också någon gång i tal till andra, icke passar för situationen eller för åhöraren, som kanhända icke skulle begripa den, eller som kanske skulle taga anstöt af den.

Det är också mycket vanligt, att den talande blindt griper det första uttryck, som språkminnet erbjuder, men att detta ingalunda är det rätta, det, som exakt angifver hans mening och bäst passar för situationen och för åhörarens bildningsgrad och lynne. När den talande hör sina egna

ord, lyssnar han till dem liksom med åhörarens öron, — bedömer dem från dennes ståndpunkt —, och då märker han ofta nog af sig själf, att han begagnat ett olämpligt uttryck. Stundom kan han också se på sin åhörares min, att denne ej förstår eller icke är belåten. Felet hjälpes genom tillägg. Man säger om samma tanke i förbättrad form, inskränker eller utvidgar, förmildrar eller förstärker.[1]

Det otvungna samtalsspråket kommer, oaktadt den talandes uppmärksamhet på sina ord, alltid att bevara ganska mycket af tankespråkets egendomliga, individuella form och friskhet; ty förbindelsen mellan det inre och det yttre språket är här så nära och lätt. Därför måste också den talande ofta vara på sin vakt, att icke hans fria tänkande, som löper bredvid det af talet bundna tänkandet, drager honom ifrån det, han föresatt sig att säga, och in på andra områden.

Hvad nu särskildt beträffar skrifvandet, författandet, så försiggår detta, som vi förut sagt, jämförelsevis mycket långsamt, ehuru det skall frambringa den produkt, som hastigast kan tillegnas. Att skrifvandet går så långsamt, beror till en del på själfva teknikens beskaffenhet. Våra bokstäfver äro ju ej från början uttänkta till att blifva de enklaste möjliga att skrifva, och vår »flytande» handstil kan ej väsentligen förkorta arbetstiden. Stenografisk skrift är väl mycket behändigare, men

---

[1] Jfr här nedan kap. VIII.

är ännu föga begagnad af författare och kan ej begagnas för meddelande till hvem som helst. Mera hjälp har man af förkortningar; dessa tillväxa också i antal, särskildt i fackskrifter.

Men den vanliga tidsutdräkten vid skrifvande beror ej endast på teknikens obekvämlighet, utan äfven och ännu mera därpå, att de flesta människor äro jämförelsevis föga öfvade i skrifning, d. v. s. författande. Undantag finnas nog; man träffar t. o. m. en och annan, som uttrycker sig lika fort i skrift som i tal, och ej få, som skrifva ledigare och bättre än de tala. Publicister hafva ofta en för annat folk hardt när otrolig förmåga att författa fort och väl. I allmänhet gäller det likväl, att människor visserligen kunna ha stor öfning i att författa skrifter af något visst slag, skrifter, som nära nog gå efter gifna formulär, t. ex. affärsbref; men komma de in på andra ämnen och former, så går skrifvandet trögt, äfven om de ledigt nog skulle kunna tala om samma sak. Det är då skriftspråksuttrycken för det ifrågavarande ämnet, som icke finnas till hands för dem.

Skrifver man något, vid hvilket man är mycket van, så att man är fullkomligt på det klara med de uttryck, som böra begagnas, då går skrifvandet så fort, som man hinner föra pennan, och tankeansträngningen är ringa. Men ju mera man behöfver tänka på formen och söka uttrycken, dess svårare har man att fasthålla sin ursprungliga tankegång, dess mera får det obundna tänkandet till-

fälle att draga uppmärksamheten åt andra håll. Man saknar också den eggande och pådrifvande inflytelse, som man vid talandet har af åhörarens närvaro. Vanligen måste man liksom med den blifvande läsarens ögon genomläsa det, man skrifvit, för att bedömma, om det skall göra åsyftad verkan.

Men en författares mödor vid skrifvandet äro egentligen icke det, vi denna gång skola betrakta. Nu hafva vi närmast att granska den färdiga skriften i jämförelse med talet. Och den frågan skola vi i nästa kapitel gå närmare på lifvet.

FJÄRDE KAPITLET.

Nödvändiga olikheter mellan skrift (normalprosa) och samtalsspråk. A. De sinnligaste, af materialet närmast betingade.

Anmärkningar om indelningen, hufvuddelarnes namn, utförligheten samt behandlingen af talspråket i det följande. — Handstil och uttal; tryck. — Angifvandet af ordens samhörighet eller åskillnad. — Skriftens utvägar att ersätta talets betoningar. — Materialets närmaste inverkan på ordvalet.

Det är, såsom vi förut (i kap. II) framhållit, normalprosan (mellanprosan, centralprosan) å ena sidan och det bildade, otvungna samtalsspråket å den andra, som vår jämförelse i synnerhet gäller. Normalprosan är till för nyttans skull, hafva vi redan sagt, den är ej till för att bereda estetisk njutning; för normalprosans läsare är innehållet allt, formens största förtjänst är att på bästa möjliga sätt lätta uppfattningen af innehållet; åt formen vill läsaren ej egna en enda tanke; den får alltså icke genom några ovanligheter ådraga sig uppmärksamheten. En helt annan karaktär hafva hög-

prosan och poesien, på hvilka vi längre fram komma att kasta en blick.

Vår indelning af jämförelsen skulle, sade vi, vara den, att vi först betrakta de olikheter, som hufvudsakligen bero af skillnaden i de båda språkarternas *lifsvillkor*, eller, med andra ord, af det olika sätt, hvarpå människan träder i beröring med normalprosan och samtalsspråket.

Till denna del af vår undersökning hafva vi nu särskildt förberedt oss genom den skildring af människans verksamhetssätt i förhållande till språkarterna, hvarmed vi sysselsatte oss i tredje kapitlet.

Därefter skola vi betrakta de olikheter, hvilka bero hufvudsakligen på den *historiska utvecklingen* och mera *tillfälliga omständigheters* inflytande, men icke så mycket på talets och skriftens olika natur.

Då gränsen mellan de båda afdelningarna är något vacklande, och skillnaden dem emellan är mera relativ än absolut, blir det vanskligt att finna korta benämningar, som äro fullt passande. För vighetens skull kalla vi emellertid egenskaperna af den förra kategorien *nödvändiga* och egenskaperna af den senare kategorien *tillfälligare*.

Indelningen kan, såsom vi antydde, icke på alla punkter konsekvent genomföras, enär några företeelser kunna förklaras delvis ur den ena orsaken, delvis ur den andra. Dylika bristfälligheter pläga vidlåda de flesta indelningar, som man försöker göra af vår världs mångskiftande företeelser. Men indelningarna äro icke dess mindre nyttiga, ja oum-

bärliga för enhvar, som vill orientera sig i den värld, hvari han lefver och verkar.

* * *

Ännu ett par förberedande anmärkningar, innan vi inlåta oss på jämförelserna!

Den följande undersökningen af de olika sätt, på hvilka vi svenskar begagna vårt modersmål till skiljaktiga uppgifter, skall måhända synas Eder allt-för bred och omständlig. Att språkets skiftningar, allt efter som det blir användt för ett eller för ett annat ändamål, verkligen äro så talrika, som de här visa sig vara — det haden I kanske icke väntat; åtminstone haden I väl ej trott, att de skulle fordra så många indelningar och så långa resonemanger.

Men om ämnets behandling verkligen kommer att förefalla Eder för utförlig, så vågar jag dock påstå, att den i stället är vida knapphändigare och ofullständigare än ämnet — äfven i en populär framställning — kräfver och förtjänar, och att den kan tyckas utförlig endast på den grund, att ämnet hittills blifvit i så hög grad försummadt, så att man ej fått något klart begrepp hvarken om dess verkliga omfattning eller om dess betydelse för allmänbildningen.

Det kan ju icke ligga något öfverraskande i det förhållandet, att den nutida kulturmänniskans språk utgrenat sig till olika, ganska skilda arter,

alltefter de olika behof, för hvilka språket under lång tid användts och lämpats. Så har det ju gått med vida enklare ting än språket. Icke kan t. ex. vår tids kulturmänniska under alla förhållanden begagna samma slags klädedräkt? Det är ju icke nog, att hvila och rörelse, köld och värme fordra stora olikheter i klädnaden; äfven de mer eller mindre ceremoniella förbindelser, i hvilka vi träda till vår omgifning, hafva ju småningom stadgat flera variationer af dräkten, högtidligare eller hvardagligare. Att hålla reda på och förstå att vid rätta tillfällen använda dessa olika slag af klädedräkt anses ju vara oundgängligt för en bildad svensk.

Då är det väl ej heller så underligt, att våra tankars och känslors dräkt, språket, företer stora skiftningar efter den olika milieu, för hvilken denna dräkt är bestämd. Och språket, som skall gifva uttryck åt allt, hvad vi veta, känna, tro eller ana, är dock något vida mer kompliceradt, vida högre och ädlare än t. ex. våra kläder. Att vara hemmastadd i lagarna för modersmålets användning kommer nog också en gång att betraktas som en mycket viktig del af bildningen. Kanske få vi inom ett eller annat årtionde upplefva, att de frågor, med hvilka vi här sysselsätta oss, blifva föremål för den allmänna undervisningen i ännu större omfattning, än vi nu kunna skärskåda dem.

Vidare måste jag förbereda Eder därpå, att jag kommer att uppehålla mig vid samtalsspråket nästan lika mycket som vid skriftspråket, som likväl

utgör dessa föreläsningars hufvudsakliga föremål. Jag måste nämligen uppställa vårt bildade, otvungna samtalsspråk såsom bakgrund för att kunna någorlunda fullständigt skildra skriftspråket (särskildt »normalprosan») i dess egendomligheter, och därvid är det *lika* viktigt att lägga märke till de egenskaper, som finnas hos talspråket, men saknas hos »normalprosan», som att framhålla de egenskaper, hvilka »normalprosan» ensam eger.

Nu är det så, att samtalsspråket, på det hela taget, har att uppvisa större rikedom på uttrycksmedel, större omväxling, frihet och själfsvåld. Vidare är ju vårt samtalsspråk mera primärt och ursprungligt, vårt skriftspråk (särskildt normalprosan) mera sekundärt och afledt; detta har visserligen vunnit en relativ, icke ringa själfständighet, men har dock sina rötter i vårt talspråk och är ännu till väsentlig del beroende af detta. Och hvad angår så väl lågprosan som högprosan (jämte poesien), skola vi finna, att dessa i många afseenden stå samtalsspråket närmare, än hvad normalprosan gör. Hög- och låg-prosans egendomligheter kunna alltså klarare framträda för oss, ju fullständigare vi, till jämförelse med normalprosan, teckna dennas motsatta pol, samtalsspråket.

* * *

Jämföra vi alltså tal med skrift, så finna vi den enklaste och påtagligaste skiljaktigheten däri,

att talet är bestämdt för örat, skriften för ögat; talet är förlagdt till tiden, skriften till rummet. Detta allbekanta förhållande innebär redan nyckeln till åtskilliga viktiga egenskaper hos båda språkarterna.

Vi vilja först erinra oss ett och annat beträffande formen, i rent yttre och sinnlig mening.

Lika nödvändig, som en tydlig, tillräckligt stark och distinkt röst hos den talande är för den hörande, nästan lika nödvändig är visserligen i allmänhet en redig och lättläst stil i skrift eller tryck för den läsande. Men det skrifna eller tryckta kan oftare tydas genom sorgfällig och upprepad granskning. RUNEBERG berättar om »den döende krigarens» sista ord, »hvars spår försvann i nattens vind», och om hvars mening endast gissningar kunde framställas. Däremot hafva sådana bref, som vid första påseendet förefallit oläsliga, t. ex. af AXEL OXENSTIERNA och af NAPOLEON I, kunnat fullständigt dechiffreras af tåliga forskare; och den finaste skrif- eller tryckstil, som man af dåraktigt täflingsbegär sammangyttrat på minsta möjliga yta, kan dock läsas med tillhjälp af ett godt förstoringsglas.

Om vi blott jämföra uttal och handstil, så kunna vi ju med ungefär samma lätthet på den senare som på det förra igenkänna en bekant och fälla ett omdöme om en obekant. På en persons handstil kunna vi vanligen se (liksom på rösten höra), om vi hafva att göra med en karl eller ett fruntimmer, ett barn, en medelålders eller en mycket gammal person, en bildad eller en obildad. Ibland kunna

vi t. o. m. på stilen gissa oss till den skrifvandes yrke, om vi t. ex. igenkänna en flytande affärsstil eller ock en knåpig stil, som vittnar om den lärde. Och när någon tänker ansträngdt och därför mindre kan ge akt på formen, märkes detta ofta nog lika mycket på den vårdslösade stilen som på talets afvikelser från den vanliga tonarten och det vanliga tempot. När däremot tankearbetet är förut undangjordt, när man skrifver rent efter koncept eller säger det, som förut är noga öfvertänkt, då kan detta märkas lika väl på stilens som på talets jämnhet och vårdade skick. I samtal få vi vanligen nöja oss med den omedelbara, ojämna formen, i skrift däremot (särskildt normalprosa) vilja vi ej läsa konceptet, som röjer tankearbetets mödor, utan den lättlästa, färdiga renskriften eller ännu hellre det ändå mera lättlästa — men all individuell olikhet utplånande — rentrycket. Det är framför allt vid detta, vi vilja fästa oss under jämförelsen.

Nå väl, den sammanhörighet och den åtskillnad, som talet angifver i tid, genom oafbruten tidsföljd och genom pauser, måste skriften angifva genom förenande och åtskiljande i rummet. Äfven i andra afseenden är den yttre anordningen af vikt för skriften. Man har efter hand funnit, hvad som är bekvämast för ögat och lättast möjliggör snabb uppfattning af den skrifna eller tryckta texten. Likväl är det stundom svårt att afgöra, huru mycket härvidlag beror på fysiologiska och psykologiska skäl eller blott på en vana. Vi svenskar vilja emel-

lertid — i likhet med andra europeiska nationer — läsa vår skrift från vänster till höger, ej från höger till vänster, som de gamla hebreerna gjorde, och ej uppifrån och ned, som kineserna göra, utan vågrätt. Äfven med afseende på sidor och blad läsa vi från vänster till höger, medan hebreerna började på den sida, som vi kalla den sista. Allt detta torde från början vara blotta smaksaker. Men däruti, att vi helst vilja ha korta rader, på 8 à 9 centimeters längd, göra vi säkerligen afseende på bekvämligheten, för att ej anstränga ögat med att löpa för långt åt båda sidor och för att ej behöfva vrida på hufvudet. Vidare: ju längre raderna äro, dess viktigare är det för oss, att de skiljas genom tillräckliga mellanrum (s. k. mellanslag), på det att vi ej, när vi återvända till vänsterkanten för att börja ny rad, taga fel eller hafva svårt att finna den rätta. I en tidning, där vi vilja snabbt öfverblicka rubrikerna och utvälja det, som vi mest intressera oss för, tycka vi om stora sidor, blott raderna (genom spaltindelning) äro korta nog, ej mer än 6 à 7 centimeter långa. I en bok däremot, som skall läsas fort och i sammanhang, tycka vi bäst om *små* sidor, ej fullt dubbelt så höga som radens längd, ty vid snabbläsning är den lilla hvila, som erhålles vid bladens vändande, behöflig och välgörande. Våra förfäder nöjde sig med stora foliosidor; men de voro ej heller så uppöfvade i snabbläsning, som vi äro.

Viktigare än dessa typografiska anordningar

äro emellertid de mellanrum efter innehållets fordran, som vi vilja hafva tydligt och konsekvent använda i vår skrift. Först och främst vilja vi hafva mellanrum mellan de särskilda orden. Detta har ingalunda alltid brukats. Så t. ex. skiljas icke orden af mellanrum i gamla grekiska handskrifter af Nya testamentet, ej heller i vissa bland våra runskrifter, i synnerhet af de äldre. Men oss skulle det göra ett odrägligt besvär att i ord upplösa en sammanhängande rad. Blott på skämt kunde skalden WADMAN på en samling dikter hopskrifva titeln »*Lekochallvar*». Och endast på skämt sammanskrifver man eljest flera ord, när man t. ex. härmar någons mindre distinkta tal.

Ty, det är väl att märka, talet skiljer visst icke lika regelbundet och bestämdt orden åt genom tidsmellanrum (pauser), som skriften gör genom afstånd i rummet. Talet behöfver det heller icke, ty talet har jämte pauserna en annan åtskillnadsprincip, betoningen, som framhåller de för sammanhanget viktigare orden och låter de mindre viktiga, svagare betonade orden ansluta sig till de starkt betonade.

Skulle vi söka att i skrift troget återgifva det muntliga föredragets intervaller, så skulle vi icke på långt när så mycket, som vi nu pläga, kunna särskrifva orden. Vi skulle då kunna bli tvungna att sammanskrifva vårt förnamn med vårt tillnamn (hvilket vore rätt fatalt, om man t. ex. hette *Andreas Wingård* eller *Måns Kenander*), vi skulle i allmänhet skrifva en preposition ihop med följande

substantiv, låta ett »och» sammansmälta med föregående ord o. s. v. — ja, vi skulle t. o. m., om vi ville vara riktigt noga i »fonetiskt» skrifsätt, komma lika långt som de lärda brahminer gjort, hvilka efter strängt fonetiska grundsatser bestämt sanskritspråkets skrifsätt och där infört bruket att sammanskrifva hela långa följder af ord till riktiga ordvidunder, som omöjliggöra all snabbläsning och för den ovane utgöra svårlösta gåtor.

Men vi nöja oss visst icke därmed, att det finnes mellanrum mellan orden. Hvilket besvär skulle vi ej hafva af att läsa en skrifven eller tryckt sida, där det ej fanns ett enda skiljetecken, inga stora bokstäfver för att angifva meningarnas början, ingen indelning i stycken! Någon gång aftrycka ju tidningar »med diplomatisk noggrannhet» bref från personer, som hafva otillräcklig skolunderbyggnad, och hvilka alls icke eller orätt begagna skiljetecken och stora begynnelsebokstäfver. Som kuriositeter kunna ju dylika stilprof vara ganska roliga, — men tänk bara, om allt sådant, som vi måste lära hastigt och för innehållets skull vore skrifvet på det sättet!

Förr i världen, när det »täcka könet» icke var så kunnigt som nu, påstod en och annan elak skämtare, att våra damer satte sig öfver bruket af skiljetecken. I GEORG ADLERSPARRES tidskrift »Läsning i blandade ämnen» för 1796 påträffas följande bit, som torde vara författad af AXEL GABRIEL SILFVERSTOLPE:

Punkt och komma.

Den första är en prick, det senare ett streck: denna definition, menar jag, är så god som tusen andra.

Men en annan fråga är: hvartill tjäna punkt och komma?

Jag har hört denna fråga göras af fruntimmer och af okunniga. Detta är ej en smädelse; jag ber för allting, att de tingen måtte få vara *två*.

De okunniga äro fiender till punkt och komma af samma skäl, som de äro fiender till alfabetet. Ty så klart som Isai födde David, och David födde Salomo, och Salomo födde Rehabeam, så klart föder alfabetet böcker och skrifter. Och det är dessa, som de tomma hjärnor göra den äran att hjärtligast af allting hata.

Fruntimren åter anse punkt och komma blott som ett slags alfabetisk lyx. Deras lätta fattningsgåfva gör, att de finna dem umbärliga, att de handtera dem, som om de aldrig vore till. Njut en gång det nöjet att höra dem läsa en bok eller det vida större att få läsa deras brefväxling! Ni skall finna, att placeringen af punkt och komma besvärar dem nästan ej; det är blott de själfva och en högre intelligens, som veta, både hvar de se och huru de nyttja dem; också (det ingen karl skulle göra dem efter) läsa de hvarandras bref som vatten och förstå dem — förmodligen.

Det är allenast vi maskulina läsvurmar, som finna oss i behof af principer för språket, af tecken för ögat, af uttryck för örat, af reda för begreppet, af hvilostunder för tanken — men si, hvad angår det örninnan, att mullvaden väl skulle behöfva glasögon?

Nå, häri finnes ju intet, som de nutida svenska damerna behöfva taga åt sig.

Man torde i allmänhet hysa den föreställningen, att skiljetecken i skrift motsvara pauser i tal. Visserligen är detta *en* sida af deras uppgift, men ingalunda den enda; vore det så, skulle vi icke behöfva så många olika skiljetecken, som vi nu ega; vi skulle t. o. m., i likhet med många af medeltidens skrifvare, kunna nöja oss med punkten en-

sam. Men våra skiljetecken användas också, dels för att i någon mån motsvara talets betoningar, dels för att markera betydelseförhållanden, som ej angifvas af uttalet.

Med *punkten* uttrycka vi ej blott, att meningen är slut, utan ock, att meningen utgör ett påstående, en enkel utsaga. Punkten motsvarar alltså den lägre musikaliska ton, hvarmed vi uttala slutet af en påståendesats. Ett tvärt afbrott, där man i tal ej sänker tonen, markeras i skrift af *tankstrecket.*

Den egendomliga höga frågetonen, med särskildt tryck och högre musikalisk ton på det ord, som sättes i fråga, kan göra en uttalad sats till en frågesats, äfven om den har påståendesatsens ordföljd. I skrift måste *frågetecknet* användas.

Äfven en sats, som innebär en befallning, kan ord för ord vara lika med en påståendesats, men får då i tal en skarp betoning, stundom t. o. m. en hotande. I skrift markeras denna »känslobetoning» med *utropstecknet.*

Vi kunna alltså säga

lugnt konstaterande ett faktum: »Nå, du kommer i afton.»

frågande: »*Nå,* du *kommer* i afton?» eller: »Nå, du kommer *i afton?*»

och befallande: »Nå, du *kommer* i afton!!»

»Känslobetoningen» kan naturligtvis vara af flera slag; den kan t. ex. innebära förtjusning, såsom i utropet: »Nå, du *kommer* i afton!»

Men skriften är så till vida ofullkomlig, som den för all slags emfas har blott ett enda särskildt tecken, utropstecknet, och ej kommer längre än att genom detta teckens upprepande angifva starkare emfas.

Vi böra för öfrigt anmärka det obekväma däri, att det tecken, som markerar frågan eller emfasen, uti svenskan, liksom i de flesta andra kulturspråken, sättes sist i satsen, så att man ej får se det, förrän man läst orden. Korrektare går den spanska skriften till väga: ej blott efter, utan äfven framför en frågesats sätter den ett frågetecken, och likaså både efter och framför en utropssats ett utropstecken. Därvid skrifver spanjoren de tecken, som stå före satsen, upp och nedvända, på det att de ej må kunna räknas till föregående sats.

Äfven i andra fall kan man uppvisa skrifttecknens motsvarighet till ljudförhållanden i tal. Så t. ex. angifva *parentestecken*, att det, som de innesluta, får ett påskyndadt uttal, för att så litet som möjligt afbryta sammanhanget, och väl äfven ett förändradt tonläge, för att skiljas från det öfriga. Vid den direkta anföringen angifva *kolon* och *anföringstecken* en annan rösts inträdande. *Tankstreck* kan beteckna s. k. konstpaus framför något, som skall öfverraska. O. s. v.

Vi må blott komma ihåg, att för den läsare, som läser tyst och snabbt, dessa märken blott tjäna till att förtydliga innehållet, utan att det hörbara

talet därvid utgör mellanhand, ens så till vida, att man tycker sig höra de betecknade uttalssätten.

I bruket af komma har vår skrift på ett i ögonen fallande sätt frigjort sig från motsvarighet till talet. Kommat skulle ju ursprungligen beteckna kortare pauser inom meningen, sådana pauser nämligen, som äro ännu kortare än de, hvilka böra motsvaras af semikolon, ett tecken, hvars användning för öfrigt är mycket vacklande.

Denna uppgift att visa, hvar en helt kort paus bör göras vid uppläsning, fyller kommat någorlunda i fransk och engelsk skrift. Det svenska skriftspråket däremot har, hufvudsakligen efter det tyskas föredöme, gjort kommat till ett väsentligen syntaktiskt tecken, i så måtto, att det får skilja fullständiga satser från hvarandra, äfven om man vid uppläsning icke gör paus mellan dem, — men ej får sättas före eller efter förkortade satser eller satsdelar, ens där man vid distinkt uppläsning måste pausera.[1] Om nu fransk-engelsk eller svensk-tysk kommatering är mera praktisk vid tyst snabbläsning, därom kunna ju meningarna vara delade. Men vi se emellertid i vår kommatering ett slående bevis på skriftspråkets självständighet gent emot talet. Vi se, hur det kan göra afseende mera på tankeinnehållet än på dettas uttryck i talspråket.

---

[1] Så föreskrifver vår allmännast gällande skolpraxis; utanför skolornas sfär har, som vi veta, den nämnda principen icke kunnat fullt konsekvent genomföras, utan mycket vacklande råder ännu.

Och säkert är, att om vi med ens inrättade vår kommatering efter talets (uppläsningens) pauser, så skulle de på nytt sätt kommaterade skrifterna, åtminstone till en tid, vara rätt obekväma och utgöra en förargelse för alla snabbläsare.

Något liknande är förhållandet med stafningen, — för att vi nu, i förbigående, må vidröra detta ömtåliga ämne. Det är mycket sant, att vår nuvarande stafning, äfven med de senast i skolorna påbjudna förbättringarna, illa motsvarar vårt nuvarande uttal och därigenom vållar vår ungdom, som skall lära sig läsa och skrifva, mycket arbete, som kunde användas på ett vida gagneligare sätt. Men lika sant är, att våldsamma förändringar i stafningen betydligt försvåra läsningen för den, som redan är van att läsa, för snabbläsaren. Han kan icke längre genomlöpa kända tecken för orden och direkt af dem inhämta innehållet, utan han måste taga den omvägen att tänka på, hur orden uttalas, innan han förstår skriften. Därför synes det mig förkastligt att vilja på en gång införa så stora förändringar, att de draga uppmärksamheten från innehållet och försvåra dettas tillegnande. Språkformen är ju ändock — särskildt beträffande normalprosan — i hufvudsak blott ett medel för begripandet samt tjänstgör allra fullkomligast, när den låter innehållet klarast och lättast framträda.

Ett fåtal »nystafvare» har yrkat på, att stora begynnelsebokstäfver skulle bortläggas i meningarnas början och i nomina propria. Det förefaller

mig, som vore detta yrkande en följdsats af den oriktiga doktrin, som icke vill i skriftspråket se annat än ett troget återgifvande af talspråket och därför icke vill tillåta, att skriften har tecken för något, som ej betecknas i talet. Den betydliga lättnad, bruket af stora initialbokstäfver bereder en läsare, torde vara så lifligt känd, att jag ej nu behöfver framhålla densamma. Jag vill blott angående nomina propria påpeka, att bruket af stor begynnelsebokstaf verkligen synes motsvara tänkandets behof. Ty bestämda personer och ställen framträda ju för tanken såsom konkretare, mera sammansatta och individuella företeelser än det mesta, som för öfrigt omtalas. De utgöra ett slags fasta hållpunkter för tanken och böra därför vara det äfven för ögat.

Skriften har ju i åtskilligt lyckats åstadkomma ett försinnligande af tankens förhållanden. Vi ha redan nämnt, att skriften tydligare än talet skiljer mellan de ord, som för tanken gälla såsom åtskilda,[1] äfvensom att interpunktionen delvis rättar sig mera efter tankelagar än efter uttalslagar.

Vi böra nu ytterligare påminna oss, att skrif-

---

[1] Undantagsvis kan likväl skriften vara mera »ologisk» än uttalet. När vi t. ex. skrifva *Sten Sturegatan*, så dela vi efter analogi dels med personnamnet *Sten Sture*, dels med t. ex. *Stureplan*, men ej i öfverensstämmelse med ortnamnets begrepp; detta skulle fordra antingen delning i tre ord eller ock sammanskrifning till ett enda, hvilket onekligen vore mest logiskt och tillika i full öfverensstämmelse med uttalet.

ten på ett förträffligt sätt försinnligar inträdandet af något nytt i innehållet, genom att låta detta nya bilda nytt stycke, och genom att — om större skillnad behöfver markeras — åtskilja styckena medelst tvärstreck eller stjärnor, börja en ny sida, tillsätta kapitelnummer o. s. v.

Detta indelande i stycken lättar i hög grad uppfattningen af innehållet. Stundom får man visserligen se ett för långt drifvet sönderhackande af texten i småstycken, men svenska författare falla oftare i felet att dela för litet.

* * *

På tal om ord-åtskiljande och om skiljetecknens bruk antydde vi, att talet har ett medel till innehållets förtydligande, hvartill skriften mestadels saknar motsvarighet, nämligen betoningen.

Hvad angår betoningen inom ordet, är olägenheten däraf, att den vanliga skriften ej använder accenttecken, föga märkbar. Sammanhanget brukar vanligen visa oss rätt. Förmodligen skola de flesta läsare utan tvekan kunna riktigt uppläsa följande sammanställningar:

»Bäste herr blindbock! vi ska' vara Er mycket *förbundna*, om Ni ville ha Era ögon riktigt *förbundna.*» — »Det finns inte något *förbud* för att skicka *förbud* före sej, när man reser med skjuss.» — »På förra kamrens tid kunde man ibland få en liten summa *förskjuten* på lönen; men nu ä' regeln till kassaskåpet alltid *förskjuten* ända till kvartalsdagen.» — »Gör det till en *regel* för dej att alltid ha *regel* för din dörr!» — »Åt den, som inte kan skilja på debet och *kredit*, bör ingen köp-

man ge *kredit.*» — »Gubben köpte tre *kvarter* brännvin och gumman tre *kvarter* sidenband.»

Nej, värre är det med betoningen inom satsen, — vare sig det är fråga om s. k. förståndsbetoning, särskildt motsatsbetoningen, eller om känslobetoning, — vare sig det gäller framhållande genom större tryckstyrka eller genom olika musikalisk ton.[1]

Dessa betoningar inom satsen äro ett af talspråkets bästa medel att klart och skarpt framhålla meningen och att gifva ett starkt och omedelbart uttryck åt känslan.

Skriftspråket är visserligen icke utan medel att framhålla ett betonadt ord. Att man, i det man skrifver, med fördel kan begagna understrykningar

[1] Stundom händer, att man finner sig behöfva i sin skrift gifva annan formulering åt en sats af det skälet, att läsaren genom att inlägga oriktig betoning kan få fram helt annan mening än den åsyftade. Sådan missuppfattning kan lätt inträda i följande, ur ett nyare arbete lånade sammanhang: »Som Dalin ... led han [Anders Celsius] af dumhet och vidskepelse.» Endast om man vid uppläsningen starkt betonar *led* och låter *led han* åtföljas af en paus, kan den rätta meningen framgå. För att undvika tvetydighet hade författaren helst bort välja annat uttryck. (Att skriften i dylikt fall ofta behöfver blifva utförligare än talet, skall längre fram, kap. VII, omtalas.) — I andra skriftspråkssatser, som tillåta mer än en uppfattning, kan man ersätta talets förtydligande betoning och pausering genom att endast utsätta kommata eller genom annan ordföljd, t. ex. i denna: »Om Norges och Danmarks samhällsskick äger man på vissa punkter åtminstone rikare upplysningar från en äldre tid.» Komma framför *på* och efter *åtminstone* eller flyttning af det senare ordet vore här nog.

för att lägga vikt på ord, är något, som särskildt brefskrifvande damer pläga väl förstå. I tryck äro medlen mångahanda: man kan begagna *kursiv* stil, spärrad stil, **fetstil**, ja t. o. m. IDEL STORA bokstäfver.

Dessa medel äro goda att hafva och göra ofta förträfflig tjänst. Men de förslå på det hela ej långt.

Ty först och främst kan man omöjligt begagna dem lika ofta, som talet begagnar betoning inom satsen, eller så ofta, som de skulle behöfvas för att gifva ledning vid uppläsning. Gjorde man det, så skulle texten taga sig ytterst brokig ut och verka mycket tröttande på läsaren; så mycket mera, som det blefve nödvändigt att bruka flera olika stilsorter för att markera betoningens olika arter och olika grader i styrka.

Vidare skulle vi svårligen kunna uppfinna ett teckensystem, som kunde tillräckligt motsvara känslobetoningens mångahanda skiftningar. Det berättas om den store franske talaren och politikern GAMBETTA, att han en gång, medan han tillhörde oppositionen, häftigt angrep ministrarna; och sedan han framdragit åtskilligt, som ställde dessas redlighet i en mycket ofördelaktig belysning, utbrast han — med en stor gest åt ministerbänken —: »Dessa *hederliga* män!» Han hade därvid, säges det, i uttalet af adjektivet lagt ett så skärande hån, ett så förkrossande förakt, att de stackars ministrarna önskat, att de kunnat dölja sig för allas blickar genom att sjunka ned i jorden.

Till att återgifva något sådant står skriften maktlös.

I allmänhet måste skriften nöja sig med att genom omsorgsfullt vald konstruktion och ordföljd göra tydligt, hvilka de ord äro, som böra få tonen. Något hjälpa också de särskilda skriftecken (s. k. »skiljetecken»), som vi förut omtalat. Och i riktigt kinkiga fall får man taga sin tillflykt till understrykningar i handskrifven text och särskilda stilsorter i tryck.

För normalprosan är det ju sällan annat än förståndsbetoningen, som kan behöfva betecknas; och med denna reder man sig lättare.

»Känslobetoningen» är ju, för öfrigt, icke bunden vid ett särskildt ord i satsen, ty uttrycket af någon viss känsla kan, som bekant, genomgå ett helt yttrande.

Denna känslans ton kan gifva en helt annan mening åt det sagda, än orden i och för sig innebära. Genom den kunna vi förstå, när meningen är ironisk, eller när den talande är inbilsk, fastän han begagnar anspråkslösa uttryck, eller när han är sorgsen, fastän han försöker låtsa glädje o. s. v.[1]

---

[1] T. o. m. djur förstå den. En ganska trovärdig anekdot berättar om en konservativ gammal landtjunkare, att han för en Stockholmsherre, som var på besök, ville visa, hur ovanligt klok hans hund var. Fylax förstod sig, menade han, på politik och tidningar. Beviset bestod däri, att den gamle herrn med bister ton frågade sin hund: »Hur gör Aftonbladet?» hvarpå Fylax till hans stora förnöjelse lät höra ett argt

Denna känslans ton behöfver likväl ej vara så utpräglad, att *alla* åhörarna märka den. Tvärtom består den allra viktigaste hemligheten i den föga vackra konsten att »drifva» med folk däri, att man talar i en ton, som »föremålet» tar för allvar, men de andra åhörarna förstå vara ironisk. Men tonen är då icke det enda medlet. Man yttrar saker, som, efter hvad »de invigde» veta, stå i rak motsats till de åsikter, man hyser, och man begagnar därvid öfverdrifna, bombastiska uttryck.

I skrift blir det naturligtvis endast genom innehållet och ordvalet, som författaren kan gifva sina meningsfränder och själafränder till känna, att han åsyftar något annat, än framställningen, ytligt betraktad, tyckes afse.

Konsten blir därigenom finare, och författaren har lättare att, då stämmans ton ej kan förråda honom, mystificera den, som han önskar eller *måste* mystificera. Ty under tider af tryckfrihetstvång är ett dylikt skrifsätt ofta enda utvägen för oppositionen att skaffa sig luft. År 1799, medan censuren med ytterlig stränghet undertryckte alla fri-

---

skällande. Och när husbonden sedan i sin vänligaste ton frågade: »Hur gör Dagligt Allehanda?» kom det intelligenta djuret fram, viftande på svansen och på allt sätt betygande, hur innerligt »välsinnad» han var. Stockholmaren, som kanske icke var riktigt rätt-trogen i politiskt afseende, bad att själf få försöka. Det är lätt att gissa, hur han gjorde. Han frågade barskt: »Hur gör Dagligt Allehanda?» och fick skällande till svar; mildt: »Hur gör Aftonbladet?» och fick viftningar.

sinnade yttranden i skrift, utgaf HANS JÄRTA anonymt broschyren: »Några tankar om sättet att upprätta och befästa den urgamla franska monarkien.» Skenbarligen motsvarade innehållet titeln, och censuren anade ej oråd, förrän redan tusentals exemplar blifvit spridda. De förståndigare läsarna hade i boken funnit den blodigaste satir mot ej blott l'ancien régime, utan ock mot enväldet i allmänhet och den svenska regeringen i synnerhet.

Ja, satiren kan vara så fin, att den i långliga tider undgått de flesta granskares uppmärksamhet. Så torde vara förhållandet med ANNA MARIA LENNGRENS »Råd till min kära dotter». De, som *hörde* fru Lenngren själf uppläsa denna dikt, förstodo nog, hvad hon menade med den. Men de, som endast *läst* »Råden till Betti», hafva ju vanligen uppfattat dem såsom riktade mot kvinnoemancipationen. — Likväl har KARL WARBURG i sin förträffliga monografi öfver fru Lenngren gjort det mycket sannolikt, att diktens tendens alldeles motsvarar tendensen i den bekanta KELLGRENSKA dikten:

»Min käre gosse, blif ett fån,
en dummerjöns, ett nöt, ett spån,
så går dig allting väl i händer.»

* * *

Den omständigheten, att skriften är till för ögat och förlagd till rummet, medan talet är till för örat

och förlagdt till tiden, måste naturligtvis i någon mån göra sig märkbar äfven i *ordvalet.*

Det faller af sig själft, att endast i skrift kunna förekomma sådana uttryck som: »På *föregående sida* finner *läsaren* bevisen för detta mitt påstående», eller »*Omstående* meddelas *tabellarisk* öfversikt af folkökningen i landet». Vidare äro ju *här nedan, den ofvannämnde* och *den omskrifne* omisskänneliga skriftspråksuttryck; blott en tankspridd kammarlärd kan råka att i misshugg bruka dem i tal. När man i samtal får höra en person kalla sig själf för »*undertecknad*», så är ju detta blott en skämtsam öfverflyttning från skriftspråkets område till talspråkets.[1]

Men under det att dylika skriftspråksuttryck endast genom misstag eller på skämt kunna brukas i tal, begagnar däremot skriften i stor skala och utan minsta betänklighet uttryck, till hvilka talet ensamt tyckes hafva eganderätt.

Man kan, utan att på något sätt väcka anstöt, skrifva t. ex.: »Jag har *nyss sagt*, att så är; jag skall *strax omtala*, hvarför det är så.» Och därvid begagnar man ju uttryck, som åsyfta tid och talande. Noga taget är ju detta endast en fiktion. Och denna fiktion kan naturligtvis äfven användas så, att läsaren framställes som en åhörare. En författare kan, då han syftar på något, som står ett

[1] Några för skriften (speciellt normalprosan) egendomliga beteckningar dels af den skrifvande, dels af den läsande skola längre fram anföras i annat sammanhang.

par sidor förut i hans bok, skrifva: »Såsom vi nyss *hörde*». Han kan också skrifva t. ex.: »Den omständliga titeln på Stjernhjelms diktsamling *låter* sålunda». Och det är ju ej orimligt, att en publicist skulle i sin tidning kunna uttrycka sig ungefär på följande sätt:

»Detta samhälles läsande allmänhet har säkerligen med förvåning och harm *åhört* de mot oss riktade *smäderop*, som i *går afton ljödo* från vår härvarande samtidas spalter. Vi bedja den ärade allmänheten nu *lyssna* till det, vi hafva att *säga* till vårt försvar, och låna ett uppmärksamt *öra* till de allvarsord, med hvilka vi vilja *tysta* smädare-*tungan*.»

Det sist anförda exemplet röjer tydligast, att detta uttryckssätt är bildligt. — Att skriften kan taga sina bilder från talet, men talet icke gärna från skriften, är alldeles i sin ordning. Talet har ju tidigare inträdt i den mänskliga kulturutvecklingen och uppfattas ännu som något enklare, mera sinnligt och naturligt. Skriften har uppkommit ur talet och tänkes vanligen vara ett slags återspegling af detta.

FEMTE KAPITLET.

Nödvändiga olikheter mellan skrift (normal-prosa) och samtalsspråk. B. Temperamentsolikheter (början).

Allmän skiljaktighet till lynnet. — Utrop, interjektioner. — Tillrop; tilltal, tilltalsord; anmärkningar om bruket af pronomina (personbeteckning). — Uppmaningar.

Liksom olika människor hafva olika lynne och temperament, och liksom denna skillnad också i viss mån utpräglar sig hos olika nationer, ja, hos olika yrken eller klasser i samhället, så kan man också påstå, att olika språkliga framställningssätt skilja sig med afseende på lynnet eller temperamentet.

Jämföra vi ur denna synpunkt normalprosan med det lediga, otvungna samtalsspråket, så skola vi lätt finna, att den förra är mera lugn, det senare mera lifligt. Men det är viktigt att noga fasthålla, att vår jämförelse nu gäller endast de båda nämnda arterna af skriftspråket och talspråket. Ty just i afseende på de förhållanden, vi nu vilja beröra, står ofta nog ej blott lågprosan, utan äfven

högprosan mycket närmare samtalsspråket, än hvad normalprosan (mellanprosan) gör.

Det är naturligt, att samtalsspråket till sitt lynne bör vara lifligare än normalprosan.

I det otvungna, oförberedda talet gifver man strax sinnlig gestalt åt sin tanke eller känsla, omedelbart sedan man förnummit dem, och utan att hafva underkastat dem en lång pröfning, sådan som de måste undergå, innan de hinna affattas i skrift. I omedelbarhet och liflighet kommer därför det otvungna samtalsspråket närmast tankespråket.

Och vanligen behöfver man icke heller minska denna omedelbarhet eller dämpa denna liflighet. Ty vid samtal riktar man ju sitt tal vanligen blott till en person, eller ock egentligen till en, om ock andra tillfälligtvis höra på. Man iakttager på åhöraren sina ords verkan och har så tillfället öppet att genast göra förbättrande tillägg, om det behöfves. Man vet också, att det hörda ej hinner så noga pröfvas, och att fordringarna på exakthet i otvunget samtal ej äro synnerligen stora. Man vet, att åhöraren hellre ursäktar ett och annat mindre träffande eller t. o. m. oförsiktigt uttryck, som i hastigheten undfaller den talande, än han finner sig uti ett långsamt och släpande, om än aldrig så korrekt och väl öfvervägdt föredrag. Och slutligen drifver själfva närvaron af den väntande åhöraren den talande omedvetet och oreflekteradt till rask framställning.

Annorlunda är det, då man skrifver. Man har

då nästan alltid betänketid att granska sina tankar, innan man sätter dem på papperet, medan man gör det, och sedan man gjort det. Man hinner att låta dem antaga en lugnare, mera sansad, värdig och försiktig form. Man vet, att mottagaren lättare i skrift än i tal uppdagar fel, samt att han dömer dem strängare. Man vet, att det skrifna lättare missförstås, då det ju ej förtydligas af betoning, miner eller åtbörder, och att ett missförstånd icke så lätt som vid samtal kan afhjälpas, att det kanske aldrig kan godtgöras. Vidare vet man, att det skrifna lätt kan komma i händerna på andra än den, för hvilken man ämnat det, och att dessa andra sannolikt icke hafva lika goda förutsättningar att rätt förstå det.

Allt detta gör den skrifvande försiktigare och böjd för att omsorgsfullare välja sina ord.

Och när han — som ju mycket ofta är fallet, då det är fråga om normalprosa, — skrifver för tryckning, alltså för många läsare, som böra hastigt och utan möjlighet till missuppfattning kunna tillegna sig innehållet, då måste han afkläda sin framställning de flesta individuella, personliga dragen och gifva den en lugn, saklig form.

Härmed kunna vi jämföra det bekanta förhållandet, att vårt talspråk närmar sig skriftspråkets (normalprosans eller högprosans) uttryckssätt, när vi tala inför många, eller när tillfället är högtidligt, eller när vi tala om ämnen, som icke tillhöra de alldagliga samtalsämnena, utan äro mera abstrak-

ta och ideella, i allmänhet sådana, om hvilka vi äro mera vana att läsa än att tala. Äfven i detta fall bortlägges mycket af tankespråkets lifliga, omedelbara och individuellt-personliga karaktär.

Hvaruti yttrar sig nu denna större liflighet och denna mera personliga prägel, hvarigenom samtalsspråket skiljer sig från normalprosan?

Den yttrar sig förnämligast i utrop, tilltal, frågor och svar, egendomliga begynnelseformler, vissa subjektiva inskjutningar — att icke tala om andra, mindre påfallande drag.

Å andra sidan skola vi finna, att normalprosan, såsom mera reflekterad och genomtänkt än samtalsspråket, visar sig mera logisk och exakt, omsorgsfullare i att använda nödig omväxling i uttryck, mera städad, måttfull och försiktig, mera abstrakt och allmängiltig, men något mindre i stånd att anpassa sig efter »mottagarens» personlighet.

* * *

Låt oss först betrakta *utropet!*

Vi skola snart se, att det är en viktig beståndsdel i samtalsspråket. Men vi känna det äfven från vårt tankespråk, där det synnerligen ofta förekommer. Lyssnar man till en person, som »tänker högt», så finner man lätt, att dennes språk till betydlig del utgöres af utrop.

Utropet tillhör egentligen icke språket, om nämligen detta uppfattas i den trängre meningen: »ett medel till meddelande människor emellan», men

väl till språket i vidsträcktare mening, näml. såsom »ett medel, hvarigenom människan meddelar sig med andra människor eller *med sig själf*». Ty utropet tjänar närmast blott till att gifva uttryck eller »skaffa luft» åt människans känsla. Först medelbarligen, liksom mera oafsiktligt eller till biuppgift har utropet att lämna meddelanden åt andra.

I utropet hafva vi en vördnadsvärd kvarlefva från urgamla tider, från vårt släktes barndom, liksom från vår egen personliga barndom.

En af de många hypoteserna om språkets uppkomst låter språket taga sin början med utropet. Säkert är, att detta varit af allra största vikt som medverkande faktor. — Med utrop i den enklaste och ursprungligaste formen mena vi då blott ett ofrivilligt utstötande af ljud, framkalladt genom någon inifrån eller utifrån kommande s. k. »retning», företrädesvis smärta eller förskräckelse.

Det enklaste och ursprungligaste utropet framkallas alltså genom det, som fysiologerna kalla reflexrörelse, d. v. s. en sådan rörelse, som utföres, utan att viljan och medvetandet taga någon del däri. På andra reflexrörelser beror, att det (som man säger) »vattnas i munnen på en», när man luktar på, ser eller blott tänker på något godt; att man blinkar för plötslig ljusförnimmelse; att man ögonblickligen lyfter upp armen för att afvärja ett oförmodadt slag (innan man hinner tänka) o. s. v.

Hos späda barn finna vi skriket först som en ofrivillig och omedveten känsloyttring, men efter

hand som ett medvetet och afsiktligt sätt att gifva sina önskningar till känna, — alltså som ett språk, i trängre mening. Modern kan ju af det sätt, hvarpå hennes några månader gamla barn skriker, förstå, om barnet är hungrigt, »har ondt» eller blott är »obeskedligt».

Vi måste emellertid fasthålla, att utropet redan i sin enklaste form (såsom ett ofrivilligt klagoläte) uppfyller ett viktigt ändamål, som språket i sina fullkomligare former på ett högre sätt uppfyller. Jag menar ändamålet att, när en stark känsla bemäktigat sig medvetandet och tyckes vilja kufva människans inre jag, minska och försvaga denna känsla genom att liksom bringa den utom människan själf.

Då individen utstöter ljud, blir han verksam och får därigenom en hugnande känsla af frihet och kraft. Det torde äfven vara så, som den tyske författaren GUSTAV GERBER med äkta tysk spekulativitet anmärker, att suckandet (snyftandet o. s. v.) förvandlar smärtan i en rytmisk rörelse och därigenom förlägger denna smärta — som, så länge individen tyst bär den inom sig, tyckes vara omätlig, — till tiden, d. v. s. gör den ändlig, försvinnande.

Enhvar känner ju af erfarenheten den lättnad, det bringar att (som det kallas) »ge luft åt sina känslor». Liksom skrik, suckande, stönande eller ock klagan i ord lindrar kroppens eller själens plågor, likaså afhjälper skrattet den alltför starka

känslan af det löjliga.[1] I dess högsta form möta vi denna språkets frigörande förmåga hos skalder, som söka lättnad för sin smärta genom att i poetisk omklädnad skildra den. Så fann ju den franskfödde tysken ADALBERT VON CHAMISSO under kriget 1813 tröst för sin sorg att vara utan fädernesland — genom att skrifva »Peter Schlemihl, mannen utan skugga». Och den 25-årige GOETHE botade sig för en olycklig kärlek genom att författa »Werthers lidanden».

Men ej blott för en känsla, äfven för ett tankeinnehåll kan det språkliga uttrycket blifva en lättnad, en befrielse. Enhvar, som länge grubblat på en sak, men ej kunnat riktigt reda den för sig, vet säkert, hvilken lättnad det skänker honom, när han slutligen med ens finner ett *ord*, som klart och träffande benämner det dunkla förhållande, hvaröfver han grubblat. När han funnit detta ord, det »lösande ordet», så förstår han — eller tror sig förstå — den dunkla saken. Den är försedd med sin etikett och inordnad på en viss bestämd plats i hans medvetande. Han känner, att han ej längre behöfver grubbla öfver den saken, och erfar i stället en uppfriskande känsla af tillfredsställelse öfver sin egen intellektuella förmåga.

---

[1] Äfven många andra exempel kunde anföras på den lättnad eller det behag, man erfar af att använda sin röst; det kan vara nog att erinra om barnets joller och om gamla enstöringars gnolande, hvisslande, mumlande eller brummande.

I vårt samtalsspråk förekomma också dylika benämningsutrop. Så till vida äro äfven dessa uttryck för känsla, som de innebära ett segerstolt »εὕρηκα!» (»Jag har funnit det!»)

Mycket vanligare äro likväl de utrop, som blott och bart gifva luft åt en känsla.

Numera är det svårt att uppdraga en bestämd gränslinje mellan utropet och tillropet. Utropet är ju, som vi antydde, egentligen till blott för individens egen skull; det är hans inre språk, som han, mer eller mindre ofrivilligt, gör till yttre, för att liksom lätta sig. Men finnes en åhörare tillstädes, så kommer ju utropet att dessutom gifva ett meddelande åt denne. Det får alltså karaktären af tillrop.

Denna öfvergång kunna vi finna redan hos djur, som lefva i flockar. Medan de öfriga hvila eller äta, står ett djur såsom utkik eller vaktpost; får då detta djur se någon fara närma sig, utstöter det ett skarpt läte, som väl egentligen blott gifver luft åt djurets egen förskräckelse, men som tjänar till varningssignal för de öfriga och kommer hela flocken att skyndsamt sätta sig i säkerhet.

Äfven det mänskliga språkets interjektioner, dess enklaste och ursprungligaste utropsord, öfvergå lätt till verkliga meddelanden. Om man t. ex. låter tandläkaren undersöka en skadad tand och han därvid med sitt instrument berör den ömmande nerven, framhväser man ett »*aaa!*», icke så mycket därför, att man behöfver gifva plågan detta utlopp, som därför, att man vill så tydligt, som den tvungna

munställningen tillåter, meddela tandläkaren: »Här är det sjuka stället. Handtera det nu försiktigt!»

De flesta interjektionerna äro mångtydiga, kunna vara uttryck för mycket olikartade känslor. Det är i hvarje fall den egendomliga känslobetoningen, som visar, hvilken känsla interjektionen angifver. T. o. m. smärtans vanligaste interjektion: »*aj!*» kan, vare sig den förekommer ensam, fördubblad eller mångdubblad, blifva skämtsam, gäckande, eller rent af en form för skratt. Alldeles motsvarande är förhållandet med sidoformerna *åj! oj!* (d. v. s. *ωj!*) *uj! äj!* Synnerligast i sin mångdubblade, rytmiska form, med tryck på hvartannat led, lämpa de sig ingalunda blott för stönande eller jämmer, utan, om tonarten ändras, fullkomligt lika bra för andra känslouttryck.[1]

Å andra sidan finnas ju också interjektioner, hvilka knappt kunna beteckna mer än ett visst slags känsla; så t. ex. de för afsky och vedervilja: *usch! ysch! isch! fy! tvi! tvy!* eller de som uttrycka rysning, vare sig af köld eller fasa — *hu! uh!*

De tystande tillropen: *sch! husch! hysch!* och det lifvande eller »lifvade» *hej!* äro äfven begränsade till sin betydelse. Men t. o. m. i dessa kunna skiftningar förekomma, ej blott genom olika intensitet (tryckstyrka), utan äfven i känslobetoningens olika art.

Redan af det sagda kan man i någon mån sluta

---

[1] Goda exempel på interjektionernas mångtydighet träffas i Svenska Akademiens Ordbok, *ack*, *ah*, *aj*.

sig till, hvilket utomordentligt stort förråd af uttrycksmedel talspråket eger uti sina interjektioner, — så mycket mera som talet kan i det oändliga variera deras betydelse genom olika betoning, genom fördubbling och mångdubbling, genom utdragning (t. ex. *fy! jō! āh!*) eller genom sammansättning, t. ex. *aha! åhfy! uschbaj! åhåjamän!*

Af denna rika skatt, som står talspråket till buds, kan skriftspråket blott i ringa mån begagna sig. Den för interjektionernas rätta bruk så viktiga betoningen kan ju skriften blott till en del antyda, men ej återgifva. Det är för öfrigt, såsom vi veta, endast lågprosan, som i något större utsträckning använder interjektionerna, men naturligtvis ojämförligt mycket mindre än talet. Högprosan och poesien begagna blott ett litet urval, nämligen sådana, som anses för »ädlare», men som snarare kunna sägas vara »adlade» genom att länge hafva brukats i skrift. Till dessa höra de numera i okonstladt tal knappast förekommande *o!* och *ve!*

Hvad angår normalprosan (mellanprosan), kan denna på grund af sin lugna, sansade, objektiva natur i regeln icke använda interjektioner, ej heller andra slags utrop; förekomsten af sådana är just ett tecken till dragning antingen åt lågprosan eller åt högprosan.

Men ehuru normalprosan icke använder interjektioner och utrop, måste hon naturligtvis ofta uttrycka samma känsla, som i tal (och t. ex. i lågprosa) helst tager formen af ett utrop. Hon begag-

nar då påståendesatsen. När t. ex. talet och lågprosan använda utropet »Fy!» eller »Skamligt! Gement! Nedrigt!», så brukar mellanprosan de fullständiga påståendesatserna: »Detta är skamligt.» »Ett sådant uppförande vittnar om ett simpelt och lågt sinnelag.» »Detta handlingssätt måste af alla rättänkande brännmärkas som nedrigt», o. d.

Vi se således, att mellanprosan härvid icke allenast blir lugnare och mera reflekterad, utan äfven omständligare och bredare i formen. Vi hafva alltså redan påträffat ett af de fall, där mellanprosan är utförligare än samtalsspråket, och till hvilka vi längre fram skola återkomma.

Innan vi lämna interjektionerna, kan det vara på sin plats att särskildt erinra om ett par af dem, nämligen *ja* och *nej*. Dessa kallas stundom af grammatici för adverb; men man finner lätt, att de till sin användning ingalunda kunna sammanföras med egentliga adverb, ty de kunna ej som bestämningar tilläggas verb eller adjektiv eller på något sätt ingå som satsdelar — utom, naturligtvis, då de substantiveras.

Dessa bägge interjektioner begagnas verkligen i normalprosan; visserligen icke såsom enkelt jakande eller nekande – ty den egentliga normalprosan använder ej uppställning i frågor och svar —, utan *ja* brukas för att inleda en stegring, *nej* för att inleda en motsats; t. ex. i förbindelserna »ja, t. o. m.» och »nej, tvärt om».

Dessa användningar kunna *ja* och *nej*, som be-

kant, äfven hafva i samtalsspråket. I detta kan *nej* t. o. m. uttrycka en motsats till något, som icke blifvit utsagdt, men förstås af situationen.[1] Om man t. ex. stått och pratat en stund med en bekant, kan man utbrista: »*Nej*, nu får jag skynda mig hem!» Därvid uttrycker *nej* motsatsen mot det underförstådda »Har jag verkligen *tid att stå här längre?*» eller något dylikt.

I tal användes *ja* för öfrigt ingalunda blott till svar. Utom sin nyss omtalade stegrande betydelse har det ofta uppgiften att börja ett anförande. Det finnes t. ex. mången lärare, som regelbundet öppnar sin lektion med: »*Ja*, nu skulle vi gå igenom det och det», eller: »*Ja*, du, Pettersson, kan du säja mej» o. s. v. Noga taget torde emellertid denna användning af *ja* få betraktas som en motbild till den nyss anförda af *nej*, i det nämligen *ja* härvid bekräftar en underförstådd tanke, t. ex.: »Ni ser, att det är tid att börja lektionen» (eller något dylikt). Dock kan det begynnande *ja* äfven utgöra ett slags motvilligt bekräftande på den tysta tanken: »Nå, nu är jag väl tvungen att börja.» I sådant fall kan det stundom vara ett tecken till tveksamhet.

Ännu starkare angifves tveksamheten af ett begynnande *jo*, hvilket liksom utgör svar på ett inre tvifvel.

---

1 Om samtalsspråkets ordknapphet, då situationen kan fullständiga talet, se kap. VII.

Som bekant, kunna så väl de enkla *ja!* och *jo!* som de förlängda *jaa!* eller *jaha!* och *joo!* eller *joho!* jämte de fördubblade *jaja! jojo!* göra god tjänst som hotande, varnande, utmanande eller gäckande eller också stundom vänligt medlidsamma interjektioner — allt efter tonen.

Angående bruket af *ja* till svar, böra vi nu också påminna om, att detta visst icke alltid betecknar ett enkelt instämmande, erkännande eller medgifvande, utan att det af särskilda tonfall kan få en mängd betydelser, från den jublande, entusiastiska, till den tveksamma, motvilliga eller t. o. m. den hånfulla, ironiska, som gör svaret *ja* värre än ett *nej*.

Minst lika skiftande är, som vi veta, vårt talspråks användning af *jaså*. Utländingar pläga med förvåning anmärka, att detta ord uttaladt af en svensk kan betyda nästan hvad som helst.

Ordet *jaså* är ju, för öfrigt, ursprungligen icke en interjektion, utan en interjektion åtföljd af ett adverb. Men *jaså* har nu förvandlats till en enda interjektion. Samma öde har träffat många andra ord. Så t. ex. använda vi nu till interjektioner, uttryckande öfverraskning: *Hva'! Prosit! Morjens!* hvilka ju från början haft helt andra betydelser. — Svordomar, bedyranden och åkallelser öfvergå småningom till blotta interjektioner; i de månghundraåriga *jojomän, vasserratre* o. d. ser numera blott språkforskaren ursprungliga bedyranden.

I själfva verket kan hvarje ord, som begagnas

till ett utrop, på sätt och vis gälla som interjektion. Men ett till utrop användt ord, t. ex. *Förbi! Utmärkt! Besynnerligt! Prat! Historier!* kan också betraktas som en förkortad utropssats. Och utropssatserna äro, som vi framdeles skola se, underkastade synnerligen talrika och starka förkortningar.

Slutligen böra vi i fråga om utrop och utropssatser, erinra oss, att, fastän de i svenskt samtalsspråk äro mycket vanliga, de likväl icke äro så vanliga som i många andra språk, nämligen sådana, som talas af folkstammar med lifligare lynne än svenskarna. Äfven inom vår nation torde icke alla klasser lika mycket i sitt tal begagna utropet.

* * *

Att utropet lätt öfvergår till att blifva ett tillrop eller tilltal, hafva vi redan sett.

Såsom tillrop eller tilltal bör man helst räkna smekord och skymford, nämligen om personen i fråga är tillstädes och hör på. Säger jag till en närvarande person: »*Hederspascha!*», så innebär detta snarast: »Du är en hederspascha», och har vanligen bibetydelsen: »Hör på! Jag vill säga dig något.» Men ifall jag begagnar uttrycket om en frånvarande person, så är det utan tvifvel ett utrop och betyder ungefär: »Han är då en hederspascha!» eller »En sådan hederspascha han är!» samt angifver tillika, att jag tänker på honom så lifligt, att jag tycker mig hafva honom inför mig.

Det är tydligt, att så väl smekord som skymf-

ord, både i tillropsform och annars, skola vara sällsyntare i det högre samtalsspråket än i det lägre, och att de skola så godt som alldeles saknas i mellanprosan. I låg- och högprosan kunna de naturligtvis förekomma, uti den senare dock endast i strängare urval.

Hvad angår tillrop och tilltal i allmänhet, böra vi först anmärka, att vi i talet begagna oss ej blott af *ord* för att väcka en annans uppmärksamhet och inleda ett samtal. För detta ändamål hafva vi också till vårt förfogande kroppsrörelser, såsom en nick, en blinkning, en vink, en knuff, ett slag på axeln, och dessutom åtskilliga ljud, som kunna anses blifva tillfälligt adjungerade till våra ordinarie tjänare, orden. Hvar och en af oss har ju sitt egendomliga sätt att harkla, hosta eller brumma, och detta hans sätt igenkännes utan svårighet af hans närmare bekanta. Om jag nu ett stycke framför mig på gatan får se en god vän, med hvilken jag önskar tala, så kan jag underrätta honom om min önskan genom att ljudeligt harkla, hosta eller brumma på mitt eget vis, men helst med något visst afsiktligt i tonen. Noga taget betyder då lätet: »Jag, din vän N. N., kommer efter dig och vill tala med dig.» — Det var därför icke så osannolikt, som det kunde låta, när en göteborgare en gång berättade, att han samma dag på morgonen hade »hostat opp en dörr».

Sätten att, då man önskar tala, väcka uppmärksamhet, äro ju för öfrigt af ännu flera slag:

vill man tala med tjänstfolket eller använda telefonen, så ringer man; vill man hålla ett skåltal, så knackar man i ett glas eller i en bål; vill man, som ordförande, öppna ett möte, så bultar man med klubban i bordet, o. s. v.

En bok, en tidningsartikel eller en skrifvelse, hvilken vill locka den till läsning, som annars ej skulle bry sig därom, begagnar naturligtvis helt andra utvägar. Att själfva början väcker intresse eller nyfikenhet, är ju då nödvändigt. För en bok eller tidningsartikel är därvid titeln eller rubriken af största vikt, och för boken spela den typografiska utstyrseln, ett vackert omslag, illustrationer o. d. också en stor roll.

De särskilda begynnelseformlerna skola vi senare omtala. Nu skola vi först kasta en blick på *tilltalsorden* i tal och skrift.

Tilltalsord förekomma dels för sig, utan att ingå i sats, alltså motsvarande vokativerna i latinet, dels såsom satsdelar. Det förra slaget representeras företrädesvis af substantiv, det senare af andra personens pronomen. Dessutom kunna som tilltalsord räknas imperativformer af verbet.

Vokativer af ord, hvilka beteckna den tilltalade personen, begagnas, som vi veta, både i tal och i sådan skrift, som är riktad till särskild person. Till största delen förekomma de inskjutna på lämpliga ställen, då man alldeles särskildt vänder sig till personen i fråga och påkallar hans uppmärksamhet.

Dessutom har ju brefvet alltid till utanskrift och vanligen till öfverskrift den persons titel och namn, till hvilken brefvet är riktadt. Öfverskriften har oftast form af vokativ, d. v. s. åtföljes af utropstecken. Men då man vänder sig till främmande personer och vill hålla brefvet mera formligt och cirkladt, skrifver man ej vokativ, utan »Till N. N.», åtföljdt af punkt.

I samtal mellan nära bekanta och i förtroliga bref växla vokativens arter i det oändliga samt innefatta äfven smekord och gäckande benämningar. Många äro skämtsamma och bero af modet för en tid eller inom ett kotteri. Så kan man få höra någon tilltala en yngre person: »Min gubbe lilla!» eller »min far!» En annan plägar tilltala sin kamrat med »Pudel!» eller det kuriösa »Gamla galosch!», som kanske är bildadt för att såsom »maskulinform» motsvara det äldre femininet »Gamla galanta!» Rätt egendomligt är, att i den vulgära stockholmskan tilltalsformeln »kära du!» öfvergått till »tjö!», som nu brukas såsom blott interjektion, utan att dess egentliga betydelse är klar för den talande.

I sådana skrifvelser, som kunna räknas till normalprosan, äfvensom i stelare samtal mellan mindre bekanta, består vokativen nästan blott af titeln, med eller utan tillnamnet tillagdt.

När det tilltalsord, hvarmed man betecknar den tilltalade personen, ingår i framställningen såsom satsdel, skulle det, sade vi nyss, företrädesvis uttryc-

kas genom andra personens pronomen. Bruket af detta pronomen är ju i dylika fall det naturliga och borde, tyckes det, vara det enda möjliga.

Men vi veta alltför väl, att det bildade svenska talspråket visst icke har nöjt sig med andra personens pronomen, utan tvärtom i en utomordentligt stor mängd fall ersätter det med andra uttryck och vändningar; och vi veta, att denna besynnerlighet hos vårt talspråk ofta framkallar andra nationers åtlöje och vår egen förargelse.

En närmare redogörelse för svenskans många och invecklade regler för ersättandet af andra personens pronomen är visserligen en ganska lockande uppgift i och för sig, men faller till största delen utanför vårt ämne. Vi kunna nämligen här nöja oss med att framhålla, i hvad mån skriftspråket med afseende på bruket af andra personens pronomen eller dess ersättande skiljer sig från samtalsspråket.

Skillnaden blir i det hela ej synnerligen stor.

I lågprosan, särskildt den förtroliga brefstilen, torde vanligen samma beteckningssätt användas som i det lediga talet, kanske med det undantaget, att anhöriga, som i tal hafva ovanan att begagna förnamnet, i skrift oftare använda *du*.

Äfven sådana omsorgsfullt utarbetade skrifvelser, som vi måste räkna till normalprosan, följa samtalsspråket i de flesta af dess besynnerligheter. Så t. ex. pläga personer, som muntligen tilltalas med

ett släktskapsord,[1] med förnamn eller tillnamn (utan föregående titel), äfven i skrift vanligen tilltalas på samma sätt. Och detta faller sig obekvämare i skriften än i talet, ty för skriften är, såsom vi längre fram skola se, omväxling nödvändigare.

Fullt så långt i orimligheter som talspråket går dock ej skriften.

I samtal kan det hända, att den tilltalade personen benämnes med samma ord, som samtidigt brukas om en frånvarande. En tjänstflicka lär ha framfört ett bud på följande sätt: »Madam ba' Madam låna madam en kaka. Å' när madam får baka, ska' Madam få sin kaka te' baka.» Likaledes skall en ung flicka, som var skickad från en »tant» till en annan, ha utlåtit sig så här: »Tant ba' Tant komma å' hälsa på tant. Å' om inte Tant kan komma till tant, så kommer tant till Tant.» — Medgifvas måste ju, att dylika sammanställningar knappast kunna räknas till det bildade talspråket. Men vi måste också medgifva, att samma personer, som utan betänkande och utan att däri se något

---

1 Anmärkningsvärd är särskildt den både i tal och skrift förekommande kuriösa seden, att man, efter vederbörlig öfverenskommelse, kallar en äldre, oskyld person för *farbror* eller *tant* (mera sällan *morbror*, *onkel*, *faster* eller *moster*), äfven om denna icke haft ringaste bekantskap med ens föräldrar. Denna sed, en konsekvens af vårt långt drifna duskap, kan ju sägas innebära, att man ingår duskap för sina föräldrars räkning utan deras hörande, ja, kanske sedan de äro både döda och begrafna.

oegentligt, kunna uttrycka sig så i tal, skulle taga sig bättre i akt, om de nödgades uträtta uppdraget skriftligt.

Icke häller kan man i skrift lätteligen råka ut för det i tal ej ovanliga bruket att låta ett yrkesnamn träda i stället för titel såsom tilltalsord, t. ex. »stassbudet», »skomakarn». Det påstås t. o. m., att en ung domare under ett uppehåll i rättens förhandlingar frågade den anklagade: »Har tjufven lite' snus?»

Och näppeligen kan skriften komma att på allvar använda konstruktioner af så inkrånglad art som det bekanta uttryck, hvilket en i sin vrede ännu höflig gammal herre lär ha begagnat till en envis tiggare: »Vets de' inte hut, så fås de' gås ut!»

Att skriftspråket i de anförda fallen och andra liknande undviker några af talspråkets mest stötande oseder, är ju blott en följd däraf, att skriftspråkets form är mer genomtänkt och omsorgsfullare granskad.

Men det finnes ett litet område, hvarpå skriften beträffande tilltalsorden har vunnit ett särskildt och afgjordt företräde framför talspråket. Ty medan det senare blott i ringa mån påverkats af »Ni-föreningars» och enskildes sträfvanden, begagnas numera i skrift pronominet *Ni* ganska allmänt i sådana fall, där talet och det äldre skriftspråket skulle ha varit nödsakade att bruka ämbetstitel eller bördstitel eller ock allmän titel (t. ex. Fröken, Herr o. d.) med eller utan namnet. Därvid passar

man dock gärna på att emellanåt inskjuta titeln (eller titeln jämte namnet) såsom parentetisk vokativ, tydligen för att förmildra det stötande, som *Ni* ännu kan innebära för en och annan.[1] Endast till kungliga (och furstliga) personer torde det icke gå an att begagna *Ni* i skrifvelser. Men i högprosa eller poesi kan ju hvem som helst, t. o. m. själfva kungen, tilltalas med *du*.

I böcker och tidningar få vanligen *läsaren, allmänheten* och dylika ord ersätta andra personens pronomen. Detta är ju i full enlighet med normalprosans objektiva och opersonliga karaktär. Att i sådana skrifter tilltala läsaren med *Ni* tillhör kåseristilen, som ligger utanför den egentliga normalprosan.

* * *

I sammanhang med betraktandet af de olika utvägar, svenskt tal- och skriftspråk har att ersätta andra personens pronomen, böra vi nu också tillse, i hvad mån första eller tredje personens pronomen kan i tal- eller skriftspråk utbytas mot andra vändningar. — Detta tillhör visserligen icke den speciellare

---

[1] Egendomligt är, att objektsformen *Er* af många betraktas som något artigare än subjektsformen *Ni*. Däremot är det i sin ordning, att possessivets äldre form *Eder* gäller för artigare än den yngre *Er*. — Såsom objektsform af personalpronominet tyckes *Eder* i allmänhet vara en smula för högtidligt att passa i normalprosa. Detsamma gäller om subjektsformen *I*.

frågan om tilltal och tilltalsord, på hvars behandling vi sist inlåtit oss, men tillhör däremot den allmänna frågan om de båda stilarternas temperament.

Med afseende på utbytandet af *första* personens pronomen mot andra uttryck, hafva samtalsspråket och normalprosan följt olika stråt.

I talspråket är det endast på ganska begränsade områden, som det går för sig att utbyta pronominet *jag* antingen mot substantiv eller mot annat pronomen.

Vi veta ju, att barnet under de första åren af sin tillvaro icke så lätt kan fästa det abstraktare ordet *jag* vid sin egen personlighet, och att det i stället för detta ord vanligen begagnar sitt förnamn eller något smeknamn, hvarmed det benämnts af sin omgifning. Men inom familjekretsen har bruket af substantiv i st. f. *jag* mycket större utsträckning. Vi behöfva blott erinra oss, att en far kan säga till sina odygdiga pojkar: »Pappa tycker inte om sådana lekar», — att äfven en vuxen dotter kan utanför sin mors dörr fråga: »Får mammas lilla flicka komma in?» — och att en äkta man kan, när han går ut, säga till sin hustru: »Ajö, i kväll ska' din gubbe komma tidigt hem».

I familjelifvet blifva dylika sätt att beteckna den talande så vanliga, att man ej vidare tänker på, att de egentligen äro skämtsamma och smeksamma.

Anmärkningsvärdt är, att substantiv, som angifva det förhållande, hvari den talande står till den

tilltalade, äfven i högprosa och poesi ersätta första personens pronomen. Hvem igenkänner ej den högtidliga klangen i uttryck som dessa: »Din konung väntar obetingad lydnad af dig», — eller: »Hvad! utan ett farväl du lämna vill din fader?»

Dessa stilarter kunna äfven begagna namnet i stället för första personens pronomen. Så säger Fritjof:

»Försof dig, dagens gyllne stjärna,
Och morna se'n dig långsamt till!
För Fritjof må du sofva gärna
Till Ragnarök, om du så vill.»

Man kan anse, att den talande i dylika fall liksom lämnar sin egen subjektiva ståndpunkt och ställer sig på den tilltalades, så att han om sig själf begagnar samma uttryck, som den tilltalade skulle om honom begagna i sina tankar eller i tal till andra.

Denna öfverflyttning af synpunkten förekommer utan tvifvel äfven i hvardagligt samtalsspråk, när t. ex. en, som heter Janne Petersson, har öfverraskat sin omgifning med ett fiffigt uttalande och triumferande tillägger: »Jaja, Janne Petersson ä' inte så dum, som Ni tror!» Fullständigt utförd, skulle då hans tankegång lyda ungefär sålunda: »Ni brukar tänka: 'Janne Petersson ä' dum', men nu får Ni allt ändra Er åsikt och tänka: 'Janne Petersson ä' inte så dum ändå'.»

Dylika talesätt brukas, som vi märka, egentligen endast på skämt. På andra skämtsamma öfver-

flyttningar eller omskrifningar hafva vi exempel, när den talande kallar sig »Er ödmjuke tjänare» eller »undertecknad».

När en person talar till sig själf, är det naturligt nog, att han kan tilltala sig med andra personens pronomen och t. ex. utbrista: »Ja, min kära Amadeus, den gången slapp du lyckligt undan!»

Den egenhet i uppfattningen, som gör, att individen liksom ställer sig utanför sitt jag och betraktar detta som en annan individ, denna egenhet ligger också till grund för ett uttryckssätt, som visserligen icke är så vanligt och ej heller tillhör det finare talspråket, men som för sin besynnerlighets skull förtjänar omtalas. Man kan nämligen, för att åstadkomma större eftertryck, beteckna sin egen person såsom två. Så t. ex. kan en herre, som heter Elias Bergengren, sluta sitt anförande med det effektfulla: »De' säjer Elias Bergengren å' ja'»; och om han har bedyrat någonting, kan han göra det kraftigare genom tillägget: »Nu svor Elias Bergengren å' ja'.»

Liksom andra personens pronomen så kan äfven första personens i tal utbytas mot det obestämda pronominet *man* eller (något mera vulgärt) *en*, så snart yttrandet kan gälla flera än den talande. Så t. ex. kan någon säga: »En vet inte, hur en ska' få varmt i rummena, när de' ä' så kallt ute.» Han tänker nog egentligen blott på sig själf, men döljer blygsamt sin egen personlighet bakom ett allmännare uttryck, genom hvilket han samman-

fattar sig med andra personer i sin ställning. — Däremot kan icke pronominet »*de*», eller som det vanligen uttalas »*di*» (på vulgär stockholmska »*dåm*»), innefatta den talande;[1] utan genom att bruka detta obestämda pronomen utesluter han i stället sig själf. Om någon t. ex. säger: »Di har så mycke' nyheter för sej nu för tiden», så ligger vanligen däri: »men ja' ä' inte me' om sådana å' gillar dåm inte».

Om nu pronominet *man* eller *en*, såsom ersättning för *jag*, i tal kan anses vara blygsamt, så är däremot pronominet *vi* vanligtvis myndigt och viktigt, ty genom bruket af detta ord uppträder den talande såsom målsman eller ordförande för hela den grupp eller korporation, som han tillhör, och som han sätter i stället för sitt individuella jag. Därför väcker det också löje, om *vi* begagnas af en person i jämförelsevis underordnad ställning, — om t. ex. vaktmästaren vid ett ämbetsverk, när någon säger sig ha sökt honom på ämbetsrummet en eftermiddagstimme, förnämt svarar: »Vi ä' inte skyldiga att vara där annat än under expeditionstiden.» — Besläktadt härmed är ordstäfvet: »Vi prästerskap, sa' klockarn.»

Bruket af *vi*, där *jag* hade varit mera på sin plats, kommer så mycket lättare i misskredit, som det ofta får en biton af den s. k. pluralis majesta-

---

[1] Så framt ej — undantagsvis — den talande yttrar sig från den tilltalades synpunkt.

tis, d. v. s. det *vi*, hvarmed konungen vid högtidliga tillfällen benämner sig i tal och skrift.

Hvad angår skriftspråket, särskildt normalprosan, är utbytet af pronominet *jag* mot annat ord mycket vanligare än i samtalsspråket, ehuru det sker efter helt andra regler.

En publicist begagnar *vi*, när han skrifver — eller låtsar skrifva — i hela redaktionens namn.

Men när en författare eljest begagnar *vi* i st. f. *jag* och t. ex. säger: »Vi hafva redan omtalat» (det och det), »Vi skola granska skälen för detta påstående,» — så beror detta uttryckssätt naturligtvis därpå, att han uti *vi* sammanfattar läsaren och sig själf. Och för så vidt läsaren kan känna sig solidarisk med författaren, är detta utan tvifvel en ganska lämplig utväg.

I skrifvelser, under hvilka man sätter sitt namn, brukar man, som bekant, ofta begagna ordet *undertecknad* i st. f. *jag*.

I böcker, broschyrer, tidskrifter o. d. betecknar den skrifvande sig oftast som *författaren*, eller — allt efter förhållandena — som *utgifvaren, öfversättaren*. Mera sällan får man se uttrycken »den, som skrifver dessa rader» och »berättaren».[1] Författaren till en recension kallar sig »recensenten», »anmälaren», »referenten». I korrespondenser benämner ofta den skrifvande sig »Eder korrespondent». I

---

[1] Den bekante forskaren och landtbrukaren P. v. MÖLLER kallade sig »skrifvaren».

resebeskrifningar begagnar författaren stundom i st. f. *jag* uttrycken: »den resande» eller »svensken» eller »främlingen».

Dessa sist anförda omskrifningar äro likväl mindre brukliga i nyare reseskildringar, än de voro i äldre. Äfven i andra af de nämnda fallen tyckes man numera icke med lika stor ifver som fordom undvika bruket af pronominet *jag* i skrift. Vår tid älskar ju att gå rakt på sak och att benämna tingen med deras rätta namn.

Men det är ingalunda att betrakta som en blott modesak, om den skrifvande har undvikit att använda första personens pronomen för att beteckna sig själf. Grunden ligger djupare. Ty uti normalprosan — delvis också i den vittra prosan — träder den skrifvandes person ganska mycket uti bakgrunden; det skrifna får tala för sig självt. Och det är alldeles i öfverensstämmelse med den objektiva, sakliga, opersonliga prägeln i öfrigt, att den skrifvande, när han nödvändigt måste nämna sig, gör det på ett mera aflägset sätt, liksom från läsarens synpunkt och helst blott med afseende på det förhållande, hvari han står till det skrifna — ty detta är ju det enda af hans personliga förhållanden, som hör till saken. Och därtill kommer, att pronominet *jag* ensamt för sig säger för litet; det fordrar fyllnad till sitt innehåll. Handlar framställningen verkligen om författaren själf, skildrar hans känslor, tankar, bedrifter eller äfventyr, då är *jag* väl på sin plats, ty då får läsaren ett lifligt in-

tryck af författarens individualitet, då känner han, hvem *jag* är. Allra bäst passar användandet af *jag*, när man står ansikte mot ansikte med den, man tilltalar, och denne således genom sina yttre sinnen kan göra fullt klart för sig, hvem den individ är, som betecknar sig med *jag*. Men ju mindre den skriftliga framställningen har afseende på den skrifvande själf, och ju mindre denne är känd af eller intressant för läsaren, dess mera förefaller uttrycket *jag* såsom omotiveradt, såsom betecknande en »obekant storhet».

Det är därför icke utan grund, som många föräldrar och lärare förmana de unga att icke alltför mycket begagna *jag* i skrift, icke börja meningen med detta ord, o. s. v. Vi veta ju också, att det på många läsare verkar irriterande och som ett bevis på författarens egenkärlek, om ordet *jag* utan mycket goda skäl ofta uppträder i skriften.

Hvad beträffar *tredje* personen, förekommer denna sällan utbytt mot andra eller första.

I lifligt tal — egentligen tankespråk, som oförvarandes öfvergått till yttre språk, — kan man ju om en frånvarande utbrista t ex.: »Jaså, du behagar skrifva ett ovettigt bref till mej! Vänta, du, min gunsti' herre, de' ska' du få ångra!» — Och i högprosa eller poesi är, som vi veta, tilltal till frånvarande personer en med stor förkärlek använd »retorisk figur», som mycket bidrager att lifva framställningen. Normalprosan med sin lugna realism tillåter ej denna fiktion.

Däremot torde det icke få anses strida mot normalprosans lynne att, när det är fråga om möjligheter, antagna fall eller exempel, i st. f. det obestämda *man, någon* eller *en person* o. d. använda *jag*. T. ex.: »Förbindelsen med Helsingborg är nu så bekväm, att *jag* kan vara där kl. 3, om *jag* reser härifrån kl. 1/210.» I tal är detta uttryckssätt mycket vanligt. Om man i dylika exempel eller antagna fall begagnar andra personens pronomen, *du* eller *Ni*, så vinner uttrycket i liflighet, men kan då blott förekomma i tal, i vitter prosa eller i poesi, icke i normalprosa. Ett särskildt förhållande är det med läroböcker; så t. ex. kan det heta i en räknebok: »Om *du* har 320 nötter och ger bort en åttondedel af hela antalet, hur många har *du* då kvar?» Härvid beror bruket af *du* naturligtvis därpå, att läroboken härmar lärarens muntliga fråga.

* * *

Innan vi lämna kapitlet om tilltal i skrift- och tal-språk, böra vi något uppehålla oss dels vid *uppmaningssatserna*, dels vid *frågesatserna*.

Uppmaningar kunna ju vara en ganska viktig ingrediens i talspråket. När man förmanar barn, när man ger befallningar åt underlydande o. s. v., måste man ju vanligen begagna uppmaningssatsens olika former. Den enklaste och ursprungligaste är imperativen, t. ex. »Kom hit!» Men man kan också använda modala hjälpverb, t. ex. »Du *ska'*

komma hit», eller »Du *måste* komma hit», och man kan, utan att anlita några hjälpverb, bruka den enkla påståendesatsens form, om man blott uttalar den med befallande tonvikt, t. ex. »Du kommer genast hit!» Denna form är i självfva verket den kraftigaste, ty påståendeformen utmärker, att den talande är fullkomligt viss på sin sak, att han gör sig räkning på ovillkorlig lydnad.

Det är därför alldeles riktigt, att påståendesatsens form begagnas i skriftliga militära order, t. ex.: »Öfverste N. N. bryter upp med sitt regemente i morgon kl. 8, kvarlämnar en bataljon i byn X., besätter med de öfriga Y-berget och uppkastar där förskansningar.» Franskan, som i så mycket varit förebild för vårt militära fackspråk, använder i order futur-formen af verben. Men vi få komma i håg, att vårt svenska presens äfven i andra fall motsvarar franskt futurum.

Beträffande vårt talspråk, böra vi för öfrigt påminna oss, att de anförda formerna af »uppmaningssatser» egentligen icke kunna sägas innebära »uppmaning» — utan blott »befallning». Vi hafva ju icke i vårt språk någon god motsvarighet till det franska »s'il vous plait», som så mjukt och behändigt förmildrar den ensamt för sig hårda och retsamma imperativen. Det är sant, att äfven vi hafva ett förmildrande tillägg till imperativen; vi kunna ju säga: »Gör det och det, *så ä' du snäll* (eller: *hygglig*).» Detta uttryck tillhör dock blott det förtroligare samtalet. Mindre användbarhet har det

artiga »om ja' får be'». Af allmännare betydelse är det, att vi kunna begynna med »Var så go' å' . .» eller »Var så snäll å' . .»;[1] och det göra vi också mycket ofta; vi begagna till och med i regeln dessa formler till tjänare och andra underordnade. Men dessa formler hafva två olägenheter. Den ena är, att de blifvit så mycket brukade, att de numera knappast äro artiga nog. Är jag gäst, kan jag använda uttrycket: »Var så go' å' ge mej saltkaret!» till en tjänsteande, möjligen också till en bordsgranne, som jag är god vän och bror med, eller som jag annars inte behöfver »krusa» med, men icke gärna till värdinnan eller annan person, som jag behandlar med större artighet. Därmed hafva vi också kommit in på den andra olägenheten i uttrycket. »Var så go'» är, liksom alla andra i talspråket brukade imperativer, till sin form singular, och skulle alltså rätteligen icke kunna användas till någon annan än den, man kallar *du*. Visserligen är i självfva verket bruket vidsträcktare.[2] Men det klibbar dock vid imperativen en liten bismak af

---

[1] Utelämnas »så», får frasen mera tvärhet och skarpare framträdande kommandoton.

[2] Märkligt är, att det svenska talspråket, i sin skygghet för att direkt tilltala någon, utbildat ett slags tredje personen singular af imperativ; ty såsom sådan måste man väl betrakta t. ex. »Sätt sej!» »Spring sej inte svettig!» »Sitt nu inte å' gräm sej för de'!» Dessa och dylika uttryck förutsätta icke, att man plägar tilltala samma person med *han* eller *hon*, men väl äro de något öfverlägsna eller förtroliga.

du, och det är karaktäristiskt nog, att man vanligen skyndar sig att utplåna denna bismak genom att tillägga titeln i vokativ, t. ex. »Var så go' å' ta' en smörgås, Herr Löjtnant!» »Var så snäll å' stig in, Herr Andersson!»

Mer än en af Eder, mina ärade åhörare, har troligen vid detta laget inom sig gjort en tyst reservation mot riktigheten af det, jag nyss anfört, och resonerat som så: »Man brukar ju ropa 'Stig in!', när någon knackat på ens dörr. Det är ju blott och bart en imperativ; men det räknas ej för oartighet, om det också skulle vara en förnämlig person, som knackat.»

Alldeles rätt! Men vi skola lägga märke till, att, om dörren är öppen, så att jag står öga mot öga med den förnämliga personen, så säger jag visst icke blott och bart: »stig in!» Det är endast, när jag ej vet, hvem som är utanför min dörr, som jag kan vara så kort om hufvudet. Ty i detta fall är ordknappheten ursäktlig. Den är ursäktlig äfven i det fall, att fara är på färde, så att jag måste fatta mig kort; då kan jag ropa »håll!» eller »se opp!» till hvem som helst.

Men i öfriga fall föredrager det artiga samtalsspråket vanligen frågeformen framför imperativen. Man frågar t. ex.: »Vill du vara så snäll å' öppna?» eller, ännu modestare: »Du vill väl inte vara så snäll å' öppna?» eller med ändå längre omskrifningar, t. ex: »Ja' skulle väl inte få be dig om att låna mej boken?» eller: »Törs ja' be dej att få låna

boken?» Och dessa frågor uppfattas verkligen som uppmaningssatser: den tilltalade utför vanligen utan vidare handlingen eller framlämnar det begärda. Och om han besvarar de med formlerna »Ja' skulle väl inte få be dej» eller »Törs ja' få be dej» begynnande frågorna med svaret »Ja» eller »Jo», så menar han ej: »De' ska' du få be mej om» — hvilket formellt vore det korrektaste svaret — utan han menar: »Du ska' få låna boken.»

Samma tjänst som frågesatserna göra äfven påståendesatser sådana som t. ex. »Du vore bra snäll, om du ville stänga fönstret», eller: »Ja' skulle allt bra gärna vilja låna den där boken», o. d. Äfven dessa satser kunna helt enkelt besvaras med »Ja», som då visst icke betyder: »Ja, då vore ja' bra snäll», eller »Ja, det skulle du gärna vilja», utan är svaret på de dolda imperativerna »Stäng fönstret!» »Låna mej boken!», hvilka den tilltalade mycket väl igenkänner i deras artiga förklädnad.

Och slutligen böra vi påminna oss, att uppmaningen äfven kan gömma sig under önskningens och utropets blyga och subjektiva former, t. ex.: »Ack, om du ändå ville resa me' oss!» »Hva' de' vore roli't, om du reste me'!» Men då är det ju blott en omväg, som ingalunda upphäfver önskningens eller utropets egentliga betydelse. Dylika satser besvaras knappt som verkliga uppmaningar.

Huru förhåller sig nu skriftspråket till uppmaningen och dess olika former? — Det finna vi ganska lätt.

Lågprosan, t. ex. det förtroliga brefvet, följer i allt väsentligt det förtroliga samtalsspråkets regler. Högprosan och poesien begagna med förkärlek imperativen och röja därvid inga af det bildade samtalsspråkets sträfvanden att genom tillägg eller omskrifningar försvaga imperativens kraft och bestämdhet, utan låta den framträda i sin gamla enkelhet och omedelbarhet. Så heter det i BERNHARD ELIS MALMSTRÖMS bekanta dikt:

Ödmjuker er, när lifvets glädje rymmer,
när ärans lusteld en gång slocknar ut!
Ödmjuker er, när lefnadsdagen skymmer
och sista blomman dör för er till slut!
Ödmjuker er, när ungdomshoppet sviker,
när himlens tuktan drabbar mer och mer!
När sista stjärnan från er himmel viker,
— så varer glade och ödmjuker er!

Från vår psalmbok känna vi t. ex.:

Höj, mänska! höj ur gruset
din blick till himlen opp!

Och i våra böner använda vi imperativer omväxlande med verkliga önskesatser. I förhållandet till Den, som pröfvar hjärtan och njurar, bortfalla det mänskliga sällskapslifvets små konventionella omsvep och fåfängligheter.

Uti normalprosan har imperativen och i allmänhet uppmaningen en mycket inskränkt användbarhet. Ty i sådana fall, där man vid direkt muntlig framställning helst skulle hafva brukat en eller annan form af uppmaningen, använder den lugna, reflekterade normalprosan vanligen någon form af

modifieradt påstående, t. ex.: »Vi böra» ... »Man bör» ... »Det är icke rådligt att» ... »Det torde vara lämpligast att» ... »Författaren vill för sin del tillråda att» ... »Undertecknad vågar föreslå att» ... o. s. v. i en mängd olika variationer. Den egentliga uppmaningen förekommer däremot knappast.

Men det finnes vissa slags skrifter, som kunna räknas till normalprosan, och hvilka, på grund af innehållets beskaffenhet, måste genomgående eller till stor del bestå af direkta uppmaningar. Hit kunna föras skriftliga order, om hvilka vi förut talat. Vidare läroböcker, t. ex. i aritmetik och geometri; dessa begagna ju ogeneradt imperativen och skrifva: »Multiplicera 19 med 17! Dividera 1/2 med 1/4! Sammanbind punkterna A och B! Skär linjen AB midt itu!» o. s. v. Alltså idel imperativer. Anledningen är väl den, att läroboksförfattaren (följande gammal tradition) sätter sig i lärarens ställe och talar till lärjungen alldeles så, som läraren skulle ha gjort.[1] I detta afseende tillhör således läroböckernas språk icke normalprosan.

Men det finns ju andra litteraturalster, som hufvudsakligen innehålla föreskrifter, men äro riktade till äldre personer. Sådana skrifter äro t. ex. läkeböcker och kokböcker. I forna tiders skrifter af sådana slag plägade författarna utan betänkande gå på med imperativer. Men man ser, huru de efter

---

[1] Jfr här ofvan sid. 131.

hand, påverkade af det bildade samtalsspråket, börja draga sig för detta uttryckssätt, såsom ej tillräckligt artigt, och i stället införa åtskilliga former af påståendesatser. »JOHAN WINBERGS kokbok» från 1761 tillhör öfvergångstiden. Där heter det t ex.:

Vattna rätt väl ur skinkan, så at ej mycken sälta är i hänne qvar, *skräd* hänne och flå af all svåln. *Lät* hänne litet koka i vatten, så at hon blir förvälld, *tag* hänne sedan up at kallna, och *torrka* hänne med en handduk.

Men på näst föregående sida står:

Sedan saltet blifvit väl urdragit, *kokas* skinkan väl. Derpå *låter man* hänne kallna, samt *skräder* och *putsar* svålen af hänne.

I detta sist anförda språkprof se vi dels exempel på ett numera i det närmaste bortlagdt uttryckssätt, äfven bekant genom KAJSA WARGS[1] ryktbara »man tager», dels också exempel på det nu för tiden allmännaste uttryckssättet, nämligen passiv konstruktion.

Populära läke- och hälsoböcker tyckas variera något mera än kokböckerna, i det att de oftare begagna »man bör», »det är rådligast», eller andra af normalprosans vanligaste formler; men de torde öfverensstämma med kokböckerna däri, att de alldeles bortlagt den okonstlade och naiva imperativen.

Då nu, som vi sett, normalprosan har en så utpräglad motvilja mot att begagna imperativen, är det rätt märkvärdigt, att äfven den strängaste och korrektaste normalprosa ständigt och jämt använder

---

[1] Efter hvad C. F. WERNER (i »Samlaren» 1880) påvisat, hette hon icke Kajsa, utan *Christina.*

några vissa imperativer. — Om man i en bok vill hänvisa till ett ställe i samma bok eller i en annan, skrifver man helt kategoriskt *se* eller *jämför*, och i förteckningen på tryckfel och rättelser skrifver man lika befallande *läs*. Dessa undantag äro emellertid lätt förklarade. Uttrycken hafva kunnat kvarstå från äldre tid, därför att de äro så korta och bekväma, samt därför att de förekomma utanför den egentliga sammanhängande framställningen och äro jämförliga med förkortningar eller särskilda tecken. Också brukar ju »jämför» vanligen förkortas till »jfr» och »läs» stundom till »l.».

SJÄTTE KAPITLET.

Nödvändiga olikheter mellan skrift (normalprosa) och samtalsspråk. B. Temperamentsolikheter (forts. och slut).

Fråga och svar. — Sättet att börja. — Subjektiva inskjutningar. — Mera relativa temperamentsolikheter: i logisk stränghet; i omväxling; i förkärlek för abstrakta eller konkreta (o. bildliga), försiktiga eller starka, städade eller självsvåldiga uttryck; i förmåga af anpassning efter läsarens eller åhörarens person.

Vi funno nyss, att uppmaningen i det bildade samtalsspråket stundom kunde uttryckas genom frågans form.

Men *frågan* har en mycket mera omfattande och egentligare användning inom talspråket.

Ett vanligt samtal består ju till stor del af frågor. Det kan t. o. m. uteslutande bestå af frågor och svar. Och själfva svaren kunna hafva frågans form. I st. f. att svara: »Ja' vet inte», kan man fråga: »Hur ska' ja' kunna veta de'?» eller: »Kan du säja de' själf?» I st. f. att svara: »Gärna!» kan

man fråga: »Behöfver du verkligen fråga om de'?» »Vet du inte, att ja' så gärna vill de'?» I st. f. att svara: »De' kan ja' inte hindra», frågar man: »Hur ska' ja' kunna hindra de'?» Och vidare, i st. f. att direkt utsäga, att man är förvånad öfver det, som den andre sagt, kan man utbrista: »Säjer du de'?» »Kan du verkligen påstå de'?» »Ä' de' möjligt?» »Hvem skulle ha trott de'?» o. s. v.

De sist anförda, i frågeform ställda svaren, förutsätta företrädesvis sådana föregående yttranden af den andre talande, som icke äro i frågeform, utan i påståendeform eller möjligen i utropsform. Uti samtalet är ju, i självfva verket, fråge*formen* i och för sig af jämförelsevis underordnad vikt. Hvarje yttrande, som en af de talande framställer, innebär ju ett vädjande till den andres eller de andras omdöme, en förväntan på instämmande eller invändning, på ytterligare upplysning, tillägg, inskränkning o. s. v.

Det är just det egendomliga med samtalet, att detta alltigenom består i en växelverkan mellan de samtalande. Hvarje ämne betraktas från minst två olika synpunkter. Minst två individer, med sinsemellan olika viljor, önskningsmål, förutsättningar, åskådningssätt och lynnen, öfverväga samma sak, och hvardera yttrar mer eller mindre fullständigt sin uppfattning däraf och sin mening därom. Redan detta gör ju, att samtalsspråket får en helt annan karaktär än normalprosan, som blott framställer, hvad *en* person har att meddela. Samtalsspråket

kan bli utförligare, ty samma sak kan komma att sägas på två eller flera sätt — därom skola vi tala längre fram — men det kan också blifva mera omväxlande, lifligare och särskildt rikare på öfverraskande vändningar. Och i verklig debatt, i hvarje replikbyte mellan skickliga motståndare tillkommer för både deltagare och åhörare det spännande intresse, som följer med hvarje täflan, hvarje kraftmätning, hvarje strid.

Den skriftliga framställningen är jämförelsevis ofördelaktigt lottad. Författaren måste ensam föra ordet, ensam sörja för, att hans föredrag ej blir enformigt och tröttande. Och hvad värre är, han kan i sin läsare vänta en opponent, som ej blir mildare stämd därför, att han icke får tillfälle att genast framställa sina invändningar — utan snarare tvärt om. Författaren måste alltså på förhand vara betänkt på att, så mycket som möjligt, undvika eller bemöta läsarens tysta gensagor. Han kan undvika invändningar genom att yttra sig försiktigt, med tillräcklig motivering eller, i nödfall, allmänt och obestämdt. Men har han anledning att vänta motsatta åsikter hos sin läsare, då gör han klokast i att först grundligt, men hofsamt, vederlägga dem, innan han framställer sin egen mening, och att öfver hufvud göra evident, att ingen annan åsikt, än hans egen, håller streck.

I sådana fall utsätter han sig lätt för att gifva sin framställning en alltför omständlig och tungrodd prägel. Och hvad han nästan alltid riskerar,

om hans skrift har något större omfång, — det är att förefalla docerande och enformig; och detta hufvudsakligen just därför, att läsaren alltjämt måste mottaga åsikter, upplysningar och redogörelser från honom ensam.

Skriften och det muntliga föredraget af en person kunna visserligen icke komma lika långt i liflighet och spännande intresse, som samtalet kan komma. Men så väl skriften som det af en person framförda föredraget söka vanligen vinna något i liflighet genom att till en del efterbilda samtalets form.

Vi veta, att redan antikens retorer brukade bringa omväxling i sitt föredrag genom att framställa frågor. Dessa frågor kunde vara riktade direkt till åhörarna eller formellt till en motståndare eller någon annan person, vare sig en närvarande eller frånvarande. Men frågorna voro alltid ställda så, att åhöraren ej gärna kunde komma i tvifvel om, huru de skulle besvaras. Det oaktadt blef åhöraren, åtminstone skenbart, medverkande; talaren vädjade till hans intelligens, och åhöraren tyckte sig vara mer än blott passiv och receptiv. Äfven moderna skrifter pläga ofta använda s. k. »retoriska frågor»; detta sker dock hufvudsakligen blott i poesi och högprosa, ty det är egentligen mot normalprosans natur. Snarare kan då normalprosan åstadkomma omväxling genom ett annat gammalt retoriskt konstgrepp, nämligen att citera, att anföra andras uttalanden, helst naturligtvis sådant, som de verkligen hafva

sagt eller skrifvit, men eljest att redogöra för deras åsikter. På sådant sätt införas ju flera talande och en viss växelverkan åstadkommes, ehuruväl ej så, att läsaren själf drages in som deltagare i denna ringa ansats till efterbildning af ett samtal.

Verkliga skrifna dialoger, i hvilka en religiös, filosofisk, politisk eller annan fråga diskuteras så, att hvarje särskild åsikt har sin förespråkare, förekomma, som bekant, ännu i vår tid, om de ock sällan i dramatiskt lif, individualisering och spännande intresse kunna nå det naturliga samtalet. Dessa dialoger höra tydligtvis alls icke till normalprosan. Men ett par afarter af dialogformen komma normalprosan närmare.

En är den, numera nästan obrukliga, s. k. sokratiska dialogen. I denna finnes det egentligen blott en talande, som i frågeform utreder ämnet, i det han ställer frågorna så, att den andre ej kan svara på mer än ett sätt.

En annan dialogform var mycket älskad under medeltiden och blef äfven i Skandinavien använd till läroböcker, särskildt i religiösa ämnen. Denna form bestod däri, att en lärjunge eller son framställdes frågande, och en lärare eller fader besvarade frågorna och gaf de önskliga förklaringarna. Detta framställningssätt, som ännu någon gång begagnas af nyare författare, efterbildar det slags samtal, hvari en kunskapssökande yngre person af en äldre och kunnigare inhämtar nytt vetande och skaffar sig upplysning om det, som förefaller honom dunkelt.

Helt annorlunda är den uppställning, som nu företrädesvis kallas den kateketiska, och som brukas vid den första religionsundervisningen äfvensom, någon gång, till elementär undervisning i andra ämnen, t. ex. militärväsen. Härvid läggas frågorna i lärarens mun och svaren i lärjungens; denna dialogform efterbildar således endast det förhör, hvarigenom läraren kontrollerar, att kunskapen är riktigt inhämtad, men är i och för sig icke någon undervisningsform.

Slutligen bör nämnas, att endast frågor, till hvilka lärjungen själf har att, med ledning af det han förut fått lära, finna svaren, uppställas af läroböcker, eller snarare öfningsböcker, i matematik och stundom — för att tjäna till hjälp vid en förståndig repetition — äfven af läroböcker i andra ämnen.

Vi hafva redan förut sett, att läroböcker, ehuru de, på det hela taget, tillhöra normalprosan, dock gärna använda tilltalsform, särskildt uppmaningssatser. Så väl dessa som frågorna blifva naturligtvis berättigade och prisvärda i den mån, som lärobokens framställningssätt därigenom närmar sig verkligt, okonstladt och ändamålsenligt muntligt undervisningssätt.

Men ej blott i läroböcker, äfven i öfrigt, har normalprosan svårt att *alldeles* undvara frågeformen. Så snart skriften är af något större omfång, verkar den långa, oafbrutna följden af idel påståendesatser så tröttande, att knappast den nyktraste författare kan i den mest sakliga och objektiva under-

sökning eller redogörelse undgå att någon gång liksom till läsaren rikta en fråga, — om ock blott en sådan som dessa: »Hvad kan då vara anledning till det anmärkta missförhållandet?» eller: »Vi hafva nu skärskådat Göteborgssystemets förtjänster. Men har då detta system inga brister?» — I dylika fall kan äfven en uppmaningssats, begynnande med »Låt oss nu tillse...» eller något dylikt, bereda önsklig omväxling, men frågeformen torde verka något kraftigare samt vara mera omtyckt och använd.

* * *

Den större lifligbet, hvarigenom samtalsspråket utmärker sig framför skriftspråket, särskildt normalprosan, yppas kanske allra mest uti *sättet att börja.*

Att börja en skrift, som icke är ett förtroligt bref eller går efter gifna formulär, är en ganska kinkig sak; det har säkerligen litet hvar kommit under fund med.

Hur mycket bekvämare är det ej att börja samtal med en bekant! Vare sig jag vill göra upp en affär, eller berätta en familjenyhet, eller skaffa mig några upplysningar i en för mig viktig sak, eller hvad helst jag än har att säga eller fråga, så måste jag ju alltid börja med hälsningen »God dag» eller »God morgon» etc. Sedan kan jag fråga efter vederbörandes hälsa och hans familjs, eller säga något om vädret, eller fråga »hvad nytt?». Och därefter — eller också strax efter hälsningarna — kan jag

kasta mig in på mitt egentliga ämne, utan annan öfvergång än t. ex.: »Det va' en sak, jag gärna ville tala me' dej om, ifall du har tid» — eller ännu enklare: »De' va' sant», eller »Apropå». — Och utom dessa uttryck finns det ju en stor mängd vanliga inledningsformler i samtal. Några till af dessa böra vi erinra oss, t. ex. »Hör du», »Hör nu», »Ser du», »Saken är den, att», »Vänta, ska' du få höra något..», »Ja, i da' har ja' något att tala om», »Har du hört nyheten?», »Du har väl hört, att..», »Kan du tänka dej, att..», »Får ja' fråga dej», »Ack, var snäll å' säj mej», »Ursäkta, men får ja' lof å' fråga», »Nå, nu när ja' har nöjet att träffa Herr N. N., så ska' ja' passa på å' fråga» o. s. v. Personer, som äro skickade med bud, börja gärna: »Ja' skulle hälsa så mycke' från N. N. å' säja» (eller »fråga»).

Alla begynnelseformler passa naturligtvis icke för hvilken situation som helst och äro ej heller i andra afseenden lika goda. Så t. ex. anses »Hör du» af mången för ohöflig, medan åter formeln »Saken är den» hos somliga väcker misstanken, att anhållan om lån eller borgen skall följa. — Men man har dock för alla tillfällen ett rikt förråd att välja på, och behöfver ej komma i förlägenhet.

Samma och dylika formler förekomma ju också längre fram i samtalet, såsom inledande ny afdelning — så vida man nämligen bryr sig om att markera någon öfvergång. Ty i otvunget samtal springer man vanligen ogeneradt öfver från ett

ämne till ett annat, på ett sätt, som ingalunda vore tillåtet i den ordentliga, genomarbetade normalprosan.

Särskilda yttranden under samtalets lopp inledas stundom, när man talar med »känsla och öfvertygelse», af formlerna »Ja, de' får ja' då säja», »De' säjer ja' då», eller »Ja, ä' de' inte de', ja' allti' har sagt» o. d. — I normalprosan brukar man, i st. f. att använda dylika inledningsformler, gifva själfva påståendet ett något bestämdare uttryckssätt, t. ex. genom att tillägga adverbialen »obestridligen», »helt visst». Man har också inledningsformler, t. ex. »Det måste erkännas», »Det kan ej betviflas»; men dessa äro, som vi se, af objektiv karaktär, medan samtalsspråkets äro subjektiva.

Samtalsspråket har dessutom många formler för inskjutna eller afslutande yttranden, hvilka, liksom flertalet af de förut anförda, äro af rent subjektiv och personlig natur, i det de endast angifva den talandes ståndpunkt till det, han säger. — Sådana inskjutningar eller afslutningar äro t. ex. det själfmedvetna »säjer ja'», det otåliga »vet ja'» och de inskränkande »tycker ja'», »tror ja'» m. fl.

Därjämte plägar samtalsspråket i meningen inskjuta — eller ock afsluta meningen med — åtskilliga uttryck, som påkalla åhörarens särskilda uppmärksamhet eller vädja till hans uppfattning eller omdöme. T. ex. »ser du», »förstår du» eller »förståss», »begriper du», »vet du», »må du tro», »kan du tro», eller utropet »Hva' tycks?» En förmaning eller en förebråelse får ökad vikt genom

det hotande tillägget: »Så mycke' du vet de'!» (Eller, ännu effektfullare, med egendomlig ordföljd: »Så mycke' du de' vet!»)

Annorlunda är det med sådana utrop som: »Nej, har man hört på maken!» »Hör bara på!» Dessa och dylika angifva, att den talande ej blott ger luft åt sin förvåning och förargelse öfver det, som den andre sagt, utan tillika, att han påkallar tredje persons omdöme om det sagda; och därvid influerar det ej, om någon »tredje person» är tillstädes, eller den talande appellerar till en blott tänkt publik. — Vänder man sig endast till sin interlokutör, så uttrycker man sin förargelse med utropen »Åh, så du pratar!» »Hva' du går på!» »Åh, prat!» eller den försmädliga, ljudhärmande interjektionen »Tatatatata!»

Alla dessa vädjanden, alla dessa känsloutbrott äro naturligtvis främmande för den lugna och sansade normalprosan, i hvilken sakinnehålllet ensamt skall framträda, men personerna, både författaren och läsaren, träda i bakgrunden. Det enda hit hänförliga torde vara det påkallande af läsarens uppfattningsförmåga eller minne, som ligger i uttrycken »naturligtvis», »tydligen», »gifvetvis», eller: »som det framgår af sammanhanget», »som man torde erinra sig», »som förut blifvit visadt», o. s. v. Men äfven dessa uttryck äro ju, som vi se, af en ganska opersonlig karaktär.

* * *

De yttringar af samtalsspråkets och normalprosans olikhet i lynnet, vid hvilka vår uppmärksamhet hittills varit fäst, visa sig, när vi blicka tillbaka på dem, vara ganska tydliga och påfallande till sin art. De bestå ju hufvudsakligen i vissa syntaktiska förbindelser, vissa formler och vissa ordklasser (t. ex. interjektioner), som samtalsspråket använder, men normalprosan antingen icke alls behöfver, eller ock ersätter med andra uttrycksmedel.

Något mindre påtagliga äro — åtminstone delvis — vissa andra yttringar af de båda språkarternas temperamentsskillnad, på hvilka vi nu skola fästa våra blickar. Det finnes nämligen mellan samtalsspråket och normalprosan vissa mera relativa olikheter, d. v. s. språkarterna skilja sig — med afseende på sitt lynne — äfven till *graden* af de begagnade uttrycken. Denna gradskillnad kan korteligen betecknas så, att normalprosan fordrar en strängare logisk form samt — inom vissa gränser — större omväxling; vidare, att normalprosan föredrager de abstraktare och allmänna, äfvensom de försiktigare, måttfulla och städade, medan det otvungna samtalsspråket hellre begagnar de konkreta, sinnliga och åskådliga, de starka, t. o. m. öfverdrifna och själfsvåldiga uttrycken; samt slutligen, att normalprosan i flera fall visar mindre mjukhet och anpassning till läsarens person än samtalsspråket till åhörarens.

Alla dessa mera relativa åtskillnader äro utan tvifvel af lika stor vikt som de mera bestämda och absoluta, vi förut berört, samt kunde i och för sig

förtjäna en lika utförlig behandling. Men många af dem äro svårare att komma åt; man kan icke lika lätt påpeka och fasthålla dessa, så att de blifva självklara för alla. I några punkter måste vi därför nöja oss med att flyktigt karaktärisera förhållandet och påminna oss ett eller annat exempel.

* * *

Att skriftspråket, framför allt normalprosan, måste vara mera *logiskt* och *korrekt* än det otvungna samtalsspråket, ligger i sakens natur. Vi veta ju, att samtalsspråket står mycket närmare tankespråkets fria form. Om också det Tegnérska yttrandet »med tanken ordet föds på mannens läppar» får i någon liten mån modifieras, återstår dock i det hastiga, otvungna talets form mycket af tankespråkets subjektiva och individuella självsvåld. Tankens innehåll framlägges af samtalsspråket i ett flyktigt och ofullkomligt bearbetadt skick, af skriftspråket i ett noggrant och omsorgsfullt bearbetadt. Också gör man omedvetet samma medgifvanden åt andra, som man vet sig själf behöfva: man väntar icke och fordrar icke i den improviserade muntliga framställningen lika stor logisk reda och exakthet som i den väl förberedda skriftliga.

Nu är det visserligen stor skillnad på olika individers samtalsspråk, några uttrycka sig vida mera logiskt och korrekt än andra. Men i allmänhet torde gälla, att de flesta tala mycket mera ologiskt, än de själfva tro; ty de äro ej i stånd att

under det hastiga talandet nagelfara sina uttryck.

Därför är det också ett ganska riskabelt företag att framlägga exempel på samtalsspråkets gröfre bockar i logiskt afseende: få eller ingen skulle vilja erkänna sig skyldig till att någonsin begå sådana.[1] Säkrast blir att taga ett »historiskt» exempel.

När en gammal rektor en gång högtidligen förbjöd sina skolpojkar att lägga stenar i snöbollarna, påstås han hafva slutat sitt tal med orden: »Den stenen kan komma in i ögat, å' så blir han blind, ser Ni. Å' den första sten, som kastas — den tar ja' in till mej å' klår opp.»

Visserligen utmärkte sig den gamle hedersmannen långt mera genom praktisk duglighet än genom litterära förtjänster, men *så* ologiskt hade han dock omöjligen kunnat *skrifva*. Att han kunnat *säga* så, förefaller oss underligt, kanske osannolikt, men hvarför? Jo, hufvudsakligen därför, att yttrandet förekom i ett gravitetiskt tal inför en stor åhörarekrets, och vidare äfven därför, att gamla skolmän eljest pläga uttrycka sig strängt korrekt.

Men i ledigt, otvunget samtalsspråk hade det alltför fria bruket af pronomina och bristen på formellt sammanhang verkat betydligt mindre stötande.

---

[1] För ett mera uttömmande studium af talspråket både i detta och i andra afseenden vore det af stor vikt, att otvungna samtal — *utan att de talande visste något därom* — blefve antingen med största noggrannhet stenograferade eller ock uppfångade af en fonograf, hvars uppteckningar sedermera i ro kunde undersökas.

Jag vågar t. o. m. påstå, att mången af oss — jag fritager ej mig själf — i sina hvardagliga samtal med nära anhöriga och vänner emellanåt kan råka behandla logiken och syntaxen med lika stor vårdslöshet, och detta utan att han själf eller hans åhörare fästa synnerlig vikt därvid.

Bland de i samtalsspråket — men ej i vårdadt skriftspråk — förekommande felen mot sammanhang, reda och klarhet, hafva vi redan vidrört dem, som angå pronomina. Sådana fel äro ytterst vanliga. Särskildt uppträda *han, det (de')* och *de (di)* tidt och ofta i samtal, utan att tydligt och bestämdt visa tillbaka på föregående substantiv.

Vanlig är också vårdslöshet i ordföljden, t. ex. då en relativsats kommer efter annat substantiv eller pronomen än det, hvartill satsen rätteligen hör; eller då ett adverbial kommer som ett extra tillägg i satsens slut: »Den, som vore frisk *bara!*» o. d.; eller då adverbialet drages från den styrda satsen in i den styrande: »*I morgon* tror ja' säkert (att) ja' ska' bli färdig», o. d.[1]

Emellertid får man vid bedömandet af språkriktighet ej hålla alltför hårdt på logiken. Särskildt måste man taga hänsyn till den ändring i uppfattningen, genom hvilken det, som var ologiskt, småningom blir logiskt. Se här ett exempel!

---

[1] Att samtalsspråket genom sin ologiskhet stundom blir mera kortfattadt än normalprosan, stundom (då förtydligande tillägg måste följa) mera omständligt, skall framhållas i kapitlen VII och VIII.

Våra skolgrammatikor gilla ännu icke sådana konstruktioner som »Kungen af Danmarks bröstkarameller» (i st. f. »Kungens af Danmark»...), »De' ä' herrskapet på Ekas hästar» (i st. f. »herrskapets på Eka»...). I dylika fall hafva likväl för den nutida språkkänslan de båda med prepositionen förbundna substantiven sammanvuxit till ett *enda* begrepp. Talspråkets från denna synpunkt alldeles riktiga åtgärd att låta genitivändelsen *-s* inträda först vid uttryckets slut har i danskan och engelskan länge sedan ingått uti skriften, äfven den mest vårdade. Men det svenska skriftspråket är — såsom vi snart skola närmare utveckla — i ytterlig grad konservativt.

Den gamla åsikten, att språkets byggnad, särskildt den syntaktiska, utgjorde eller borde utgöra en noggrann tillämpning af logikens lagar, är visserligen numera öfvergifven, men har dock, kan det tyckas, full giltighet i de regler, man brukar uppställa för satsförbindelserna i skriftspråket, särskildt normalprosan. »Hufvudsak i hufvudsats, bisak i bisats!» eller »Det för tanken underordnade skall också i formen underordnas,» heter det ju; och när prosan samvetsgrant följer dessa regler, inträffar det, som vi veta, ganska ofta, att bisatserna måste draga under sig nya bisatser, »bisatser af andra ordningen», dessa åter ytterligare nya o. s. v. Stundom kommer man ända till bisatser af fjärde eller t. o. m. femte ordningen. Men då har också mening-

en vuxit ut till en längd, som försvårar öfverblicken öfver sammanhanget.[1]

Det lediga samtalsspråket tål ej långa meningar. Med en hufvudsats förenar det sällan mer än en enda bisats, och det använder mycket ofta samordnade hufvudsatser (s. k. »satsbindning»), där normalprosan afgjordt skulle föredraga hufvudsats med bisats (s k. »satsfogning») såsom en mera logisk uppställning.

Denna olikhet mellan skriftspråk och talspråk beror förnämligast på historiska grunder, d. v. s. därpå, att vårt skriftspråk — utan tillräcklig hänsyn till vårt talspråk — blifvit utformadt efter utländska förebilder. Vi skola också längre fram omnämna saken, då det blir fråga om de mera tillfälliga (»historiska») skiljaktigheterna mellan skrift och tal.

Men de båda språkarternas egendomliga lynnen och lefnadsvillkor hafva i ej ringa mån medverkat till frambringandet af den ifrågavarande olikheten.

Den af tänkandet genomarbetade, väl afvägda och ordnade form, som normalprosan lämnar, kan omöjligen åstadkommas af det raskt framskyndande samtalsspråket. Detta hinner endast mycket ofullkomligt bearbeta tankespråket och fylla dess brist på sådana bindeord, som kunna gifva ett bestämdt uttryck åt tankarnas olika förbindelsesätt. Det föl-

[1] Kanslistilen brukar, som bekant. icke rygga tillbaka ens för meningar »så långa som midgårdsormen». Vanlig normalprosa däremot måste naturligtvis begränsa meningarnas längd, på det att ej snabbläsningen må försvåras. Sträfvandet att hålla meningarna inom måttliga dimensioner tyckes på senaste tid hafva blifvit mera afsiktligt och allmänt.

jer hack i häl efter tanken och kan ej på en gång öfverblicka något större stycke af tankarnas kedja. Det kan alltså blott i ringa mån afgöra, hvilka tankar det är, som böra underordnas och uttryckas genom bisatser af ett eller annat slag. Det föredrager därför ofta att rada tankarna efter hvarandra som idel hufvudsatser och att antyda två satsers tankeförbindelse medelst ett i den senare (icke i den förra) inskjutet bindeord.

När det i skrift heter: »Emedan konungen misstänkte ett försåt, svarade han försiktigt», säger man hellre: »Konungen misstänkte ett försåt, och därför svarade han försiktigt», eller: »Konungen svarade försiktigt; det gjorde han därför, att han misstänkte ett försåt.» Man skrifver: »Sedan han vistats tio år i Nordamerika, omkom han på en expedition i Afrika»; men man säger hellre: »Han bodde tio år i Nordamerika; sedan dog han under en expedition i Afrika», eller: »Han dog i Afrika; men förut hade han bott tio år i Nordamerika»; o. s. v.

Att talspråket ej kunnat på förhand öfverväga det logiska sambandet mellan satserna, visar sig stundom också däri, att talspråket begagnar s. k. »oäkta bisatser», d. v. s. ställer hufvudsaken i bisatsform. Säger man: »Nu är klockan tolf, så att nu behöfver du inte vänta längre», så är »bisatsens» uttalande af åtminstone lika stor, sannolikt större, vikt än den föregående hufvudsatsens. I skriftspråket skulle konstruktionen med »så att» svårligen hafva ansetts tillåtlig.

* * *

Det väl genomtänkta skriftspråkets större klarhet och exakthet visar sig också — kan man påstå — däri, att skriftspråket i vissa afseenden företer rikare *omväxling* än samtalsspråket.

Om i en något längre framställning mening efter mening börjar på samma sätt, t. ex. med »det är», eller om oupphörligen blott ett och samma slag af bisatser förekommer, eller om alla meningarna äro ungefär lika långa, eller om samma verb, substantiv, adjektiv eller adverb återkommer gång på gång, så fördrages detta vida lättare i tal än i skrift. Ja, man behöfver alls icke befara att i någorlunda ordentligt utarbetad normalprosa möta sådan enformighet, medan den dock är ganska vanlig i det otvungna samtalsspråket.[1]

Då nu skriftspråket i dylika fall genomför större omväxling än samtalsspråket, så *kan* detta förhål-

---

[1] Om t. ex. någon muntligen redogör för en dialog och därvid begagnar direkt anföring, är det mycket vanligt, att han meddelar de s k. »anföringsorden» på oföränderligt samma sätt, i det han antingen oafbrutet inskjuter »sa' han» och »sa' hon» i yttrandena, eller ock lika oafbrutet låter hvarje yttrande börja med »Då sa' han», »Då sa' hon», o. s. v. I skriftlig framställning däremot plägar ju stor omväxling inträda ej blott i »anföringsordens» plats (de kunna för öfrigt alldeles utelämnas), utan äfven i ordvalet: man utbyter ofta verbet *säga* mot andra »verba dicendi» (med eller utan tillägg af ett adverbial till sättet), man insätter ofta i st. f. pronominet vederbörande nomen proprium eller ett passande appellativ (med eller utan attribut), och man låter andra »adverbial till tiden» omväxla med *då*.

lande sammanhänga med skriftspråkets strängare kraf på exakthet. Ty när tankespråket gång på gång använder samma konstruktionssätt eller samma ord, så får man därför icke taga för gifvet, att enformigheten nödvändigt fordras af innehållet. Tvärt om beror den ofta nog endast därpå, att talspråket alltför ofullkomligt bearbetat tankespråkets fria form. I de flesta individers tankespråk är ju förrådet på ord och vändningar relativt inskränkt. Då man tänker för egen räkning (och alltså begagnar endast det inre språket), brukar man samma ord eller vändning än i en, än i en annan betydelse, d. v. s. för hvarje särskild gång inlägger man i ordet eller vändningen en särskild betydelsenyangs, som är tillräckligt klar för en själf, men som visst icke skulle vara lika klar för andra personer, utan ofta är rent tillfällig och individuell. Det lediga, otvungna samtalsspråket hinner icke eller vårdar sig icke om att för hvarje särskildt fall genom därtill lämpliga ord eller konstruktioner framhålla den speciella betydelsenyangsen.[1]

Af skriftspråket däremot kräfves en omsorgsfullt genomförd omväxling i uttrycken, hvilken noga ansluter sig till skiftningen i betydelsen. Men

---

[1] Hos somliga individer med föga utveckladt språksinne eller mycket utvecklad maklighet går enformigheten i talspråksuttryck så långt, att den blir rent af stötande, t. ex. då de för allt, som på något sätt behagar dem, oföränderligt begagna ett och samma ord (*roligt*, *förtjusande*, *sött* o. d.), huru olika än de sålunda betecknade sakerna eller personerna äro.

ej nog härmed. Äfven då ingen märkbar betydelse-olikhet föreligger, måste man i skriften söka variera uttryckssättet; uraktlåtenhet att göra det betraktas som bevis på klumpighet och ovana vid pennans begagnande.

Stor enformighet i uttryck verkar ju alltid trötthet och leda.[1] Men hvarför gäller detta i så mycket högre grad den skriftliga än den muntliga framställningen? Anledningarna äro af flera slag.

Af något inflytande är det ju, att man vant sig vid att visa större öfverseende mot det oförberedda muntliga anförandet än mot det förberedda skriftliga.

Viktigare är dock den vida större hastighet, hvarmed man tillegnar sig det skrifna; förekomma i skrift alltför likformiga uttryck, så göra de intryck af att följa mycket närmare hvarandra, än de skulle göra, om samma framställning uppfattades i hörandets långsammare tempo; därtill kommer, att det hörda kraftigare ur uppfattningen undantränger något förut hördt än det lästa något förut läst.

Men viktigast är, att det muntliga föredraget eger sina särskilda medel att åstadkomma omväx-

---

[1] Herbert Spencer har i sin uppsats *Philosophy of style* förklarat saken så, att då läsarens eller åhörarens förstånd eller känsla gång efter annan beröres på samma punkt af hjärnan, det åsyftade intrycket för hvarje gång blir svagare, emedan mottagligheten alltjämt minskas, men i stället en känsla af ansträngdhet och trötthet uppstår.

ling: röstens mångskiftande tonfall och hastighetsgrader, blickar, miner och åtbörder. Skriftspråket däremot måste söka omväxlingen nästan uteslutande i ordval och konstruktioner, ty bruk af olika stilar och sådant förslår ej långt.

Hvad särskildt angår den lugna, sakliga normalprosan i jämförelse med det lifliga, personliga samtalsspråket, så hafva vi redan sett, att den förra i regeln måste försaka många syntaktiska former, med hvilka det senare fritt växlar: utrop, tilltal, uppmaningar, frågor och svar. Normalprosan, som nästan helt och hållet inskränkes till påståendesatserna, måste alltså inom detta trånga område tillvaratage och utveckla alla möjligheter att åstadkomma omväxling.

Detta har också normalprosan — och vårt skriftspråk i allmänhet — verkligen gjort; vår skrift har för närvarande att uppvisa en stor mängd ord, åtskilliga ordformer och rätt många konstruktionssätt, som alls icke eller åtminstone icke gärna brukas i det lediga samtalsspråket, och hvilka således kunna kallas för skriftspråkets privategendom, ett afskildt kapital, som det kan bruka jämte det med talspråket gemensamma.

Men dessa skriftspråkets privata tillhörigheter, med hvilka det kan åstadkomma större omväxling, äro naturligtvis, eftersom de icke (eller knappast) tillhöra vårt lediga talspråk, icke heller fullt lefvande och lifaktiga, utan måste anses vara jämförelsevis stela och konstlade. De kunna visserligen,

tagna i klump, sägas utgöra en *nödvändig* beståndsdel af skriftspråkets uttrycksmedel, ty skriftspråket behöfver dem ju för att åvägabringa erforderlig distinkthet och variation. Men så snart man betraktar dem hvar för sig, finner man, att många af dem ursprungligen berott på godtycke och tillfällighet, att de väl mycket stå i strid med det i talet lefvande språkets utveckling, och att de mer än nödigt vidgat klyftan mellan skriftspråk (särskildt normalprosa) och ledigt talspråk.

Vi skola alltså först längre fram, då vi komma att tala om de jämförelsevis tillfälliga (öfvervägande »historiska») olikheterna mellan skriftspråk och talspråk, taga en öfverblick af de ord och former, som skriftspråket skaffat sig, framför talspråket, genom att kvarhålla föråldradt språkmaterial, låna eller på egen hand nybilda.

Skriftspråket skulle i alla händelser icke kunnat nöja sig med talspråkets uttryck för *abstrakta* förhållanden; ty dessa äro ju, äfven i de flesta bildade personers tal, ganska fåtaliga. Vi finna också, att skriftspråkets större rikedom förnämligast tillhör detta område; så väl af s. k. »formord» (pronomina och pronominala adverb, prepositioner, konjunktioner o. s. v.) som af »innehållsord» med abstrakt betydelse eger skriftspråket synnerligen många, som alls icke eller högst ogärna brukas i ledigt samtalsspråk. Till närmare betraktande af dessa ord komma vi, när det blir fråga om de »historiska» olikheterna.

Medan alltså de abstraktare uttrycken äro relativt få i samtalsspråket, men talrika i normalprosan, kan förhållandet sägas vara omvändt med afseende på *konkreta* benämningar.

I sin ypperliga uppsats *Om poesiens språk* framhåller ESAIAS TEGNÉR d. y., att skalden föredrager det kortare och mera åskådliga uttrycket framför det abstraktare och allmännare. Samtalsspråket har i detta afseende, liksom i så många andra, större likhet med poesien än med normalprosan. Och detta är helt naturligt. Ty både poesien och samtalsspråket äro ju mera omedelbara och mera personliga, mera egnade att direkt påverka känslan, än den kalla, reflekterade och abstrakta normalprosan. Redan det förhållandet, att samtalsspråket direkt vänder sig till viss person, tilltalar honom och ställer det, som säges, i förbindelse med honom själf och med de närvarande omständigheterna — redan detta gifver ju samtalsspråket en konkretare karaktär. Ty normalprosan, som i regeln vänder sig till många personer, eller åtminstone måste kunna passa för flera än en, nödgas för den skull eftersträfva en större allmängiltighet samt mindre fästa sig vid person och omständigheter än vid det principiella i saken. Under denna synpunkt kunde man betrakta de flesta af de temperamentsolikheter mellan talspråk och normalprosa, som vi förut mönstrat; ty normalprosan plägar, såsom vi också då och då antydt, vanligen gifva formen af ett allmänt yttrande åt det, som i samtalsspråket har

afseende på det särskilda fallet och de särskilda personerna, den talande eller den tilltalade. Men äfven i många andra fall kan man iakttaga talspråkets förkärlek för det konkreta uttrycket, där normalprosan väljer det abstrakta. Dit hör, att samtalsspråket (liksom poesien) gärna brukar bilden, liknelsen eller exemplet i stället för det allmännare uttalandet.

Se här några exempel!

Normalprosa:	*Samtalsspråk:*
Opåkallad blanda sig i andras angelägenheter.	Lägga sin näsa i blöt, eller: Springa i ogjordt väder.
Erhålla en befattning, som gifver nödtorftig utkomst.	Få sej ett bröstycke.
Han vågade ej visa sin förtrytelse.	Han knöt näfven i byxsäcken (-fickan).
Han kan ej iakttaga måtta (försiktighet).	Han kan inte hålla sej i skinnet (på mattan).
De hafva blifvit oeniga.	De' har kommit en fnurra på trå'n (smolk i mjölken).
Han var uppbragt på sin kamrat och sökte hämnas.	Han hadde en gås oplockad (hadde något otaldt) med kamraten å' ville ge honom betaldt för gammal ost.
Han har nu kommit i en god ställning, — kommit i gunst hos inflytelserika personer, — betryggat sin existens.	Han har kommit på grön kvist, — kommit sej opp i smöret, — fått sitt på de' torra.
För att vinna framgång och befordran måste en ung man	Vill man komma fram här i vär(l)den, så får man vara

vara utsökt artig, taga sig väl i akt för att visa oppositionslusta och med orubbligt lugn möta alla obehag och förtretligheter.

mjuk i ryggen å' vara slätkammad å' ha is i magen.

Sin förkärlek för det sinnliga, åskådliga och bildliga uttrycket visar samtalsspråket bland annat också däri, att det mycket oftare än normalprosan använder ordspråk, ordstäf och dylika »citat».

Där normalprosan för att angifva någons eller något egenskaper begagnar sig af adjektiv eller verb (med eller utan adverb), föredrager ofta samtalsspråket ett substantiv, som kraftigare åskådliggör och individualiserar.

Man skrifver t. ex.: »Han är gammal och *knarrig*,» men man säger hellre: »Han ä' en gammal *knarr*». Normalprosans »Han är *slug* (eller *klok*)» skulle i samtalsspråket snarast motsvaras af: »Han ä' en *fiffi(g) kar'*, en *fiffikus*, en *filur*, ett *slughufve'*,» eller: »Han har *en räf bakom örat.*» Och när normalprosan skrifver: »Han var *gladlynt*,» skulle samtalsspråket föredraga t. ex. »De' va' en *glad (lifvad) själ*,» »Han hadde ett *friskt humör*», eller »Han va' en *riktig lustikus*» eller något dylikt.

Ganska många, kanske de flesta, af sådana i samtalsspråket till personers karaktäriserande begagnade substantiv förekomma så godt som aldrig i normalprosan. Denna kan väl någon gång upptaga orden *läckermun (-gom)* och *girigbuk*, men

svårligen *sötnos, gaphals, glosöga, hällöra* eller *klåfinger.* Ännu mindre kan normalprosan följa med samtalsspråket, då detta går så långt i sin individualisering, att det utfyller det beskrifvande adjektivet (eller ett ord af annan ordklass) genom att sammansätta det med ett förnamn, t. ex. *dummerjöns, trögmåns, dål(i)måns, smekmåns, nypjan, grinolle, piplisa, sjåplisa, snuskepelle, barfotalasse* och *slammermaja* (eller *sladdermaja*).[1]

* * *

De exempel på samtalsspråkets förkärlek för konkreta, åskådliga och försinnligande uttryck, som vi nu anfört, hafva understundom hänvisat på andra egenheter i samtalsspråkets lynne, sådant detta röjes i ordvalet, i jämförelse med normalprosans. Jag menar företrädesvis det förhållandet, att det otvungna samtalsspråket gärna väljer *starka,* rent af *våldsamma* och *öfverdrifna* (hyperboliska) ord, där normalprosan skulle använda vida *svagare, lugnare* och *försiktigare* uttryck. Härmed samman-

---

[1] Hit hör väl äfven *döfnicke.* Besläktade med de här omtalade äro *skjortmickel, smörgåsnisse* samt det (af »Jörgen») nybildade *grilljanne*; något längre ifrån dem står uttrycket *Torkel träbock* (om den, som är »torr» och »träaktig»). — Åtskilliga af de här uppräknade anföras af Rydqvist, som dessutom har några, hvilka jag för min del ej haft tillfälle att iakttaga i talspråket. Delvis hafva dessa förnamnsbildningar en mera begränsad och lokal användning; men att, som Rydqvist gör, säga dem tillhöra endast »städernas hvardagsspråk» är dock att för knappt utmäta området.

hänger ganska nära, att många af samtalsspråkets ord äro *gäckande* eller i allmänhet *skämtsamma* — eller att de åtminstone från början varit det, om ock långt begagnande försvagat eller utplånat den ursprungliga, skämtsamma betydelsen —, under det att normalprosan oföränderligt iakttager *allvarlig* och »*städad*» ton.

Anledningen till dessa olikheter är lätt insedd.

Det otvungna samtalet gifver mera omedelbart luft åt känslan eller omdömet, och dessa kunna därför framträda med större lifllighet och kraft, än de göra i skriften, där de hunnit dämpas och modifieras af den lugna eftertanken.

Dessutom bör man ej förbise, att vana och gammal sed äfven på dessa förhållanden öfva stort inflytande. Då det nu i lång tid varit brukligt, att samtalsspråket användt målande, helst skämtsamma kraftuttryck — i motsats till normalprosans mera färglösa, allvarliga och måttfulla framställning —, så fäster man numera föga uppmärksamhet vid sådana kraftord i samtalet, nämligen om de ofta förut blifvit hörda; ty då äro de redan betydligt försvagade af bruket. Men denna städse pågående försvagning gör småningom de gamla uttrycken otillräckliga för den lifliga känslan och nödgar denna att alltjämt gripa till nya. Samtalsspråket kommer alltså att uppvisa dels åtskilliga nybildningar, som förefalla somliga åhörare självsvåldiga eller vulgära, dels ett större antal, hvars kraftiga ursprunglighet nu blifvit förbleknad.

Men äfven de sistnämnda, hur utslitna de än äro i samtalsspråket, hållas fortfarande genom gammal häfd bannlysta från normalprosan.

Huru stor skilnaden mellan normalprosans och samtalsspråkets ordförråd på detta område för närvarande är, kunna vi genom några exempel göra klart för oss.

När man vill på normalprosa uttrycka, att någon *går* någonstädes eller *aflägsnar sig*, så nödgas man använda ett af dessa verb eller något med dem likartadt, t. ex. *vandra, begifva sig*; det sätt, hvarpå rörelsen eger rum, uttryckes vanligen genom adverbial, ty endast mera undantagsvis har normalprosan till sitt förfogande ett verb, som ej blott angifver rörelsen, utan tillika dess sätt, t. ex. *springa, hoppa, marschera*, *skynda* (bort, åstad) o. s. v. Samtalsspråket däremot kan, för att karaktärisera rörelsens sätt, välja emellan ganska många målande verb, som äro mer eller mindre skämtsamma, och af hvilka knappast något enda skulle tålas i vanlig normalprosa. *Trippa, tulta, rulta, stulta, strutta, klifva, pulsa* (i snön), *klampa, stöfla, toffla* (i väg), *tassa* (omkring), *lunka, luffa*, *lufsa*, *trafva*, *traska*, *streta* (i väg), *ränna* (ut, omkring), *skena, kila*, äro ju alla rätt allmänna i tal, likaså *larfva* (åf), *loma* (åf), *pallra* eller *knalla sej* (åf), *dunsta* eller *drypa* (åf); i somliga delar af Sverige säger man också *smita* (ut, in, i väg), *ranta* (omkring), *sjåfva* (t. ex. öfver golfvet), *asa sej* (bort), och, för att beteckna snabbt springande, *skala, skubba, gno*, m. fl.

Talspråket kan likaledes ersätta normalprosans *tala*, *säga, svara*, *prata, (sam)språka, skrika, ropa, mumla* o. d. med hvarjehanda mustigare uttryck, t. ex. *brumma*, *grymta, muttra, bjäbba, snattra, kackla, pipa, gnälla*, *skräna* o. d., för att ej nämna ännu mera vulgära, såsom *babbla, gaffla*, *gorma, gasta, gruffa*, *mucka* o. s. v.

Det självsvåldigare samtalsspråket, sådant det talas t. ex. af ungdomen vid universiteten, är naturligtvis det, som ifrigast söker efter nya, kraftiga och skämtsamma uttryck till omväxling med de äldre, genom bruket försvagade och slitna. Det griper därvid ofta till rätt egendomliga medel.

Att upptaga utländska ord är *ett* sätt. Välbekanta äro nog uttrycken; »ha *multum*» (= vara rik), »lefva *bong*», »kaffe med *avec*», »sköta sin *korpus*», »hela *konkarongen* (eller *kodiljen*)», »en konstig *prisse*»[1] o. d. Ibland upptages en hel utländsk fras, t. ex. »*All right*», »*Man muss sich nicht verblüffen lassen*». Vanligt är också att friska upp inhemska ord med latinska eller grekiska ändelser, t. ex. *fiffikus,*[1] *lustikus*,[1] *tjockus*[1] eller *tjockis*, *borstis* (= borstare), *brackiot* m. fl. Eller att starkt förkorta orden, t. ex. *spex* (= spektakel, scenisk föreställning), *rek* (= rekommenderadt bref), *kvins* (= kvinsperson),[2]

---

1 Efter tyskt studentspråk; jfr KLUGE, *Deutsche Studentensprache*.

2 Förkortning af längre uttryck inträder för öfrigt ej endast på skämt, utan äfven af bekvämlighetsskäl; oftast och företrädesvis sker detta bland personer af samma yrke eller

eller att öfverraska genom att af två synonymer bilda en ny, t. ex. *kvintimmer*, *präktifik*, *elegabel*.

Det skämtsamma draget i vårt samtalsspråk visar sig stundom däri, att man med låtsad högtidlighet använder skriftspråksuttryck, i synnerhet sådana, som i skriftspråket redan äro föråldrade, t. ex.: »Nå, hva' har du att *förtälja?*», »De' *förmäles* inte, hva' som sedan hände», »Göra sig *underkunnig* om något», »Han har inte någen *varaktig stad*», »Det *hafver*[1] *sig icke* så lätt», »Hvad *månde* det betyda?», »*Å dragande kall och ämbetes vägnar*». Hit höra äfven de stundom på skämt använda formerna *gissug*, *afvug (-og)*, *skallot*, *stackot* (-a ben).

Ironisk användning af ord är i talspråket mycmet vanlig. Adjektivet *dyrbar* blir allt allmännare i betydelsen »komisk»; samma betydelse tillkommer ännu oftare *härlig*, alltid *kostlig*. Men i normalprosan förekomma ej dessa ord i den nya, ironiska betydelsen; *kostlig* är, för öfrigt, i sin gamla betydelse, inskränkt till den högre stilen.

---

på samma ort, hvilka alltså lättare förstå meningen; från denna mera slutna krets kan förkortningen utbreda sig till andra. Exempel äro: *upp å' af*[skrifningsräkning] bland köpmän; *st*[ations]*ins*[pektor] bland järnvägsmän; *is*[källar]*dricka, en* [portion] *kaffe* bland värdshusfolk; *norra latin*[-läroverket], *Klara södra* [kyrko-] *gatan* bland Stockholmare.

[1] Mera än formen *hafva* verkar ordföljden komiskt-högtidlig i uttrycken »När man *så hafva kan*», »Till den kraft och verkan, det *hafva kan*».

Icke långt från ironien står s. k. »litotes», d. v. s. användning af ett svagt, i synnerhet nekande uttryck, där man väntar ett starkt, och där det svaga därför verkar, ej blott öfverraskande, utan ock starkare, än det väntade starka skulle ha gjort. I allmänhet tyckes litotesen bero på en (verklig eller låtsad) blaserad öfverlägsenhet i den talandes ton. Den torde blott undantagsvis förekomma i normalprosa, men är rätt vanlig i samtalsspråket; t. ex. *de' ä' inte utan* (= det är i hög grad så), *inte oäfven* (= mycket bra, mycket vacker etc.), *inte bortkommen* eller *inte dum* (= mycket klok, fyndig o. s. v.), *inte någon dufunge* (= mycket gammal), *ingenting att hurra för* (= otillfredsställande, rätt dåligt o. d.), m. fl. Mera lokala och jargonartade äro *sällan* (= aldrig), *pigg* eller *vaken* (= begåfvad, spirituell, snillrik), *snygg* eller *juste* (= skön, förträfflig) o. d.

På det hela torde litotesen kunna betraktas såsom en mera tillfällig — för omväxlings skull företagen — reaktion mot talspråkets starka, ofta öfverdrifna uttryckssätt.

Den skillnad mellan normalprosa och samtalsspråk, som består i graden af de använda uttryckens styrka, framträder i sin enklaste form däri, att samtalsspråket vid sådana tillfällen, då normalprosan skulle nöja sig med enkel positivform af adjektivet eller adverbet, föredrager superlativen[1] eller

---

[1] Vulgärt och lokalt förekommer t. o. m. dubbel superlativ, t. ex. »De' ä' den *mest oförskämdaste* kanalje, som finns», eller dubbel komparativ: »De' va' *värrare*».

ock förser positiven med ett kraftigt förstärkande adverb eller prefix (förstafvelse); på samma sätt blifva de substantiv, som utsäga den talandes omdöme om någon eller något, gärna stegrade genom tillsatser.

Normalprosan har visserligen också förstärkningsord, t. ex. *mycket, synnerligen, särdeles, öfver måttan* m. fl. Men utom det att dessa blott sparsamt och efter moget betänkande användas, äro de och betydligt fåtaligare än den brokiga samling, öfver hvilken talspråket förfogar.[1] Vidare är det att märka, att medan normalprosans förstärkningsord i allmänhet kunna brukas ungefär lika bra till hvilket adjektiv eller adverb som helst, har talspråket däremot många, som äro inskränkta till vissa fasta förbindelser; sådana äro t. ex. *stört* (omöjligt), *rasande* (bra el. väl), *femton*(-fiffig), *storm* (ovettig), *stock*(-konservativ), *rakt* eller *rent* (förgjordt) o. s. v. Till de nyaste bildningarna höra de utvidgade användningarna af *ur-* (t. ex. urstyf) och *extra* (t. ex. extra förträfflig); ganska nytt är också bruket af *jubel-* och *patent-* såsom förstärkning af substantiv med nedsättande betydelser (t. ex. jubelbracka, patentidiot).

---

[1] En rikhaltig sammanställning af förstärkningsord både i äldre och nyare svenska upptager RYDQVIST, *Sv. språkets lagar* 5: 223—7. De uttryck, som vi i det närmast följande skola anföra såsom exempel, saknas likväl hos Rydqvist. — Om förstärkning genom upprepande af samma ord skola vi tala längre fram (kap. VIII).

Negationen kan i normalprosan förstärkas med *alls* eller *alldeles* (icke, ingen,) hvarjämte såsom stegrad negation kan användas *icke det minsta* eller *ringaste*. Men samtalsspråket har en hel mängd själfsvåldiga variationer, (inte) *ett fnask*, *ett dugg*, *ett dyft*, *ett spår*, *en skymt*, *ett smack*, *det bittersta* o. s. v.[1]

En för samtalsspråket egendomlig art af förstärkningsord utgöra sådana som *rysli(g)t*, *vådli(g)t*, *fasli(g)t*, *förskräckli(g)t* o. d., när de brukas blott till förstärkning, utan afseende på sin ursprungliga betydelse, t. ex. »en rysli(g)t trefli(g) kar'», »en förfärli(g)t intressant bok», »ja ä' nedri(g)t hungri(g)» o. s. v.

Men nu må det vara nog med exempel på samtalsspråkets mångskiftande kraftord och själfsvåldiga uttryckssätt. Det hade varit lätt att anföra ett mångdubbelt antal; och enhvar af Eder har säkerligen kommit att tänka på flera här förbigångna. Men äfven bland det lilla urval, som vi här upptagit, torde det finnas åtskilliga uttryck, mot hvilka en eller annan af mina åhörare riktar invändningen: »Så brukar jag aldrig säga», eller: »Det ordet har jag aldrig hört», eller också: »Det har jag nog hört, men det kan inte räknas till *bildadt* talspråk.»

Dessa anmärkningar beträffa ett par af vårt tal-

---

[1] Några andra anföres af A. KOCK, *Om språkets förändring* s. 71.

språks allmänna förhållanden, som något längre fram (i kap. IX) komma att utförligare omtalas. Det ena är vårt bildade talspråks brist på jämn och likmässig utbredning, hvarigenom det vida mindre än skriftspråket är något för hela landet gemensamt. Det andra är talspråkets tillbakasatta ställning i jämförelse med skriftspråket, i det nämligen vår allmänhet plägar anse de talspråksdrag, hvilka ej återfinnas i normalprosan, vara i större eller mindre mån simpla och vulgära.

Det är gifvet, att dessa för talspråket ofördelaktiga omständigheter skola företrädesvis och påtagligast träda i dagen just i fråga om starka och självsvåldiga uttryck af de slag, vi nyss omtalat; ty vi hafva ju sett, att nybildningar på detta område spela en större roll än annars.

Rent individuella vanor (eller, om man så vill, ovanor) äro också härvid synnerligen framträdande. Mången individ har, som bekant, sina vissa, ibland rätt kuriösa kraftord, som han ofta brukar i sitt tal — mycket oftare, än han själf tror. Andra personer observera lättare hans egenhet i detta afseende och försumma ej, när de härma honom, att använda hans favorituttryck. Vi veta ju också, att flera författare med fördel nyttjat dylika individuella, tätt återkommande kraftord för att karaktärisera sina diktade personer. Så gör i synnerhet DICKENS mycket ofta; från den svenska litteraturen torde nog de flesta af oss ihågkomma TOPELII skildring af den hetlefrade kaptenen och postmästaren Svan-

holm i Fältskärns berättelser. För öfrigt har säkerligen litet hvar af oss reda på åtskilliga nu lefvande personer, som gjort sig kända för alltför flitigt begagnande af några vissa kraftord, ett bedyrande, ett mustigt adjektiv eller ett dundrande adverb. Men vi skulle bli mycket förvånade, om vi funne dessa samma personer använda sina hyperboliska uttryck i en skrift, som kunde räknas till normalprosa, en ansökan, ett kommittébetänkande eller något dylikt — ja, t. o. m. om i ett förtroligt bref kraftorden komme fram lika ofta som i talet.

Den *rikedom* på konkreta, bildliga, starka och självsvåldiga uttryck, som talspråket *i sin helhet* eger, kan alltså vara förenlig med ganska stor *fattigdom* på uttryck i *individens* språk och torde i regeln vara det; åtminstone så till vida, att individen vid hvarje särskildt tillfälle skulle använda ett tämligen inskränkt ordförråd, om han en stund måste *tala* oförberedt om ett och samma ämne.

Vårt otvungna samtalsspråk uppträder, kan man säga, i hvardagskostym, som är olika för hvar individ, lämpad efter hvars och ens smak och lynne, vanligen något tarflig, ofta själfsvåldig, men nästan alltid ledig och bekväm.

Vår normalprosa däremot visar sig i högtidsdräkt, som är omsorgsfullt putsad och prydd, men något stel och trång samt i det närmaste lika för alla, — alltså en uniform.

* * *

I ännu ett afseende har samtalsspråket ett mera personligt drag än normalprosan. Men det personliga ligger därvid uti ett lämpande till åhörarens person. När man skrifver till en person, brukar man visserligen lämpa sin framställning, och särskildt sitt ordval, efter brefemottagarens förmåga att förstå och sentera. Men man gör det utan tvifvel mycket mindre, än när man talar med honom. Ty under samtal inverkar åhörarens närvaro mycket starkare på den talande, än tanken på adressaten kan inverka på den skrifvande. Och dessutom är man vid skriftlig språkbehandling mycket mera bunden af normalprosans vanliga uttryckssätt. Så t. ex. finnes det rätt många, som kunna muntligen berätta för barn på ett enkelt sätt, som är alldeles afpassadt efter barnens smak och uppfattning. Men om dessa personer skola skrifva för barn, göra de detta ofta på sådant sätt, att berättelserna bli onjutbara för de små.

Hos olika personer är denna anpassningsförmåga, smidighet, takt, eller hur man vill kalla den, mycket olika utvecklad, men hos de allra flesta, om ej alla, visar den sig betydligt större vid muntligt samtal än i skrift; och denna gradskillnad är för stor för att kunna förklaras blott däraf, att talet är afsedt att genast förstås af den hörande, medan skriften *kan* få förutsätta längre eftertanke hos den läsande.

Härmed hafva vi kommit att beröra frågan om nödvändigheten och berättigandet af språkets af-

passande efter åhöraren eller läsaren, ett ämne, som är af ganska stor vikt i och för sig samt tillika står i nära sammanhang med dessa föreläsningars uppgift. I denna fråga hafva mycket olika åsikter blifvit framställda, och frågan är verkligen både omfattande och svår. Vi skola dock försöka att i någon mån klargöra den för oss.

Frågan har bedömts från tre olika synpunkter, och på grund häraf har man uppställt tre olika principer eller ledande grundsatser för språkformen, eller vidsträcktare taget: för muntlig och skriftlig framställning i allmänhet, med afseende på ej blott språket, utan äfven anordnande och urval af innehållet. Af dessa principer kan den första kallas »ändamålsenlighetsprincipen» eller den »opportunistiska» principen, den andra »geniprincipen» eller den »subjektiva» principen, samt den tredje »innehållsprincipen» eller den »objektiva» principen.

Lägger man hufvudvikten på ändamålsenligheten, så sätter man som hufvudregel: »Tala och skrif så, att dina ord hos din åhörare eller läsare lättast, säkrast och fullständigast framkalla just den verkan, du åsyftar, vare sig det gäller, att han blott skall förstå det, du har att meddela, eller du vill påverka hans omdöme, känsla eller fantasi.» Härtill fordras naturligtvis, att man noga känner sin åhörares eller läsares egenheter och omsorgsfullt lämpar sig efter dem.

Den subjektiva principen, som vi också kallade »geniprincipen», förmanar däremot: »Tala och skrif

så, som det bäst passar för dig själf! Begagna den form och de uttryck, som falla sig naturligast för dig, och som mest anslå dig själf!» Såsom ett uttalande i denna riktning kunna vi räkna det svar, som den unge Cicero fick af det delfiska oraklet. Han hade frågat Apollo, hvilken väg han skulle välja för att nå äran, och Pythia svarade honom: »Följ din egen genius, ej hopens mening!» Denna föreskrift gällde tydligen lefnadsvägen i allmänhet, men Cicero var dock redan då i första rummet talare och skriftställare; och regeln måste alltså förnämligast gälla hans verksamhet som sådan.

Den objektiva principen eller »innehållsprincipen» lyder sålunda: »Hvarje slags innehåll betingar, — hufvudsakligen på grund af sin natur, men delvis också genom traditionens makt, — en viss, för detta innehåll särskildt egnad form: begagna den!» — Denna princip tyckes SPENCER företrädesvis hylla i sin berömda essay *Philosophy of style.*

Vi märka lätt, att alla dessa principer innebära berättigade och nyttiga föreskrifter. Men vi märka äfven, att hvar och en är ensidig och icke kan ensam tillämpas utan att vålla olägenhet. Följer man enbart ändamålsenlighetsgrundsatsen, så utsätter man sig för att väcka misstro såsom inställsam och karaktärslös. Rättar man sig helt och hållet efter geniprincipen, utan att bekymra sig om sitt publikum, så är det sannolikt, att man ej blir tillräckligt förstådd. Och icke heller är den tredje grundsatsen, den, att man bör låta innehåll och

tradition bestämma formen, så förträfflig, som den möjligen vid första påseendet kan förefalla. Den skulle ju, om den obevekligt tillämpades, leda till en stereotyp enformighet, som ingalunda passade för alla.

Men fastän de tre grundsatserna alltså måste dela herraväldet med hvarandra, dela de visst icke alltid lika. Hvilken som får största inflytandet, beror väsentligen på framställningens art.

I samtalsspråk är det hänsynen till åhöraren och först därnäst bekvämligheten för den talande, som är afgörande; innehållets beskaffenhet bestämmer långt mindre formen.

Den vittra framställningen bestämmes förnämligast af författarens individualitet; de båda andra synpunkterna äro visserligen ej utan betydelse, men afgjordt underordnade.

Normalprosan åter fordrar, att innehåll och tradition i första rummet bestämma formen: därnäst — och onekligen mycket nära — kommer afseendet på läsarens speciella behof; men åt författarens personliga tycken lämnas så litet utrymme som möjligt.

SJUNDE KAPITLET.

Nödvändiga olikheter mellan skrift (normalprosa) och samtalsspråk. C. I hvilka afseenden är normalprosan omständligare?

Samtalsspråket (»umgängesspråket») kan ersätta vissa ord genom betoning, åtbörder, miner, blickar, läten. — Den förhandenvarande »situationen» tillåter ofta stor ordknapphet. — Särskilda uttryck, förbindelser och formler, som undvara vissa logiskt nödvändiga satsdelar eller satser. — Afbrott. — Blir talet mera tidsbesparande än skriften? — Luckor i framställningen med afseende på innehållet: ofrivilliga, afsiktliga.

Vi torde nu kunna anse oss hafva någorlunda tillräckligt betraktat normalprosans och talspråkets inbördes olikheter, så vidt dessa olikheter bero på de bägge språkarternas temperament och lynne.

Det skulle då, enligt vår plan, komma närmast att jämföra dessa båda språkarter med afseende på deras *omständlighet*, d. v. s. att tillse, i hvad mån den ena eller den andra, på grund af sina naturliga lifsvillkor, begagnar flera eller färre ord.

Med de frågor, vi förut behandlat, få vi ett enklare och lättare sammanhang, om vi först skärskåda

de fall, där samtalsspråket visar sig sparsammare på ord, medan normalprosan är bredare i sin framställning.

Då man med afseende på omständligheten jämför normalprosan med det otvungna samtalsspråket, finner man ofta, att normalprosan ger tanken ett logiskt och fullständigt uttryck, medan däremot samtalsspråket är vida mera fragmentariskt, outfördt och blott antydande, så att själfva orden i och för sig icke skulle förslå att uttrycka tanken, om de ej liksom utfylldes med andra medel.

Vid direkt muntlig förbindelse människor emellan medverka nämligen — under vanliga förhållanden — många faktorer till att understödja uppfattningen af själfva orden.

Dessa faktorer äro företrädesvis betoning, vidare s. k. oartikulerade läten, åtbörder, miner och blickar, samt den situation och de, både af den talande och af åhöraren uppfattade yttre omständigheter, hvarunder talandet eger rum.

Därtill kan man lägga de gemensamma minnena. Sådana hafva visserligen också stor betydelse i skriftspråk, men gemensamheten blir naturligtvis allt mindre, ju större det antal personer är, för hvilka skriften är bestämd.

Om betoningen hafva vi förut talat i annat sammanhang. Det är, som man lätt inser, väsentligen känslobetoningen, som kan fullständiggöra korta, abrupta uttryck. Utan tvifvel kan också förståndsbetoningen förtydliga åtskilligt, som i skrift

måste göras utförligare för att bli klart. I sin bok om prosastilen anför LANDTMANSON, att man i skrift icke kan begagna en sådan sats som: »Värdinnan bad honom icke stanna till supéen». Denna blifver nämligen tvetydig och kunde innebära hvilken som helst af de tydligare, men också utförligare meningarna: »Värdinnan uraktlät att bedja honom stanna till supéen», och: »Värdinnan bad, att han icke skulle stanna till supéen».[1] I tal däremot blir den först anförda formen icke tvetydig, om den blott utsäges med riktig förståndsbetoning och riktig pausering. Säger jag: »Värdinnan *bad* honom icke — stanna till supéen», alltså med ton på »bad» och en kort paus efter »icke», då har jag den ena betydelsen. Men säger jag: »Värdinnan bad honom — *icke* stanna till supéen», med en kort paus efter »honom» och ton på »icke», så har jag den andra betydelsen, och ingen, som hör på ordentligt, torde misstaga sig om meningen i någotdera fallet.

Men i allmänhet äro förståndsbetoningens bidrag till att möjliggöra förkortning tämligen ringa. Känslobetoningen däremot kan, i synnerhet då den samverkar med intrycken af den yttre situationen och gemensamma minnen, eller med blickar och åtbörder, åstadkomma, att äfven ett mycket kort uttryck, t. o. m. ett enda ord uppfattas såsom en fullständig sats.

---

1 Eller också helt enkelt genom att tillsätta *att:* »Värdinnan bad honom icke att stanna till supéen»; »Värdinnan bad honom att icke stanna till supéen».

Om jag t. ex. ser en tankspridd vän på väg att klifva in i en salong, utan att ha tagit af sig sina galoscher, då är det nog, om jag med ifrig och varnande ton tillhviskar honom: »Galoscherna!» Jag kan förtydliga min mening genom att peka på hans fötter; ja, blotta pekandet är ibland tillräckligt. Situationen gör då, att det enda ordet, eller t. o. m. åtbörden ensam, säger så mycket som en hel lång sats.

Ofta kan ju blotta uttalandet af personens namn, med en hotande, varnande, uppmuntrande, tröstande, vänlig eller kärleksfull betoning under vissa omständigheter vara alldeles tillräckligt att gifva denna person det behöfliga meddelandet.

En sådan korthet är naturligtvis fullkomligt främmande för normalprosan. Men annan skrift kan verkligen under gynnsamma omständigheter vara lika lakonisk. Jag erinrar mig en händelse med en ung målare, som numera blifvit en berömd man, så berömd, att jag ej ens vågar här nämna hans egendomliga förnamn, utan föredrager att kalla honom Emanuel. En förnäm och synnerligen älskvärd familj hade tagit sig af den unge mannen, och i denna familj var han nästan som barn i huset. När han en gång blifvit färdig med en större målning, hade den förnäma frun öfverenskommit med honom om en timme, då hon och hennes döttrar skulle få bese arbetet på hans atelier. På utsatt tid infunno sig damerna, — men atelierens dörr var stängd, ingen hemma! Den lättsinnige artisten hade tydligen glömt hela aftalet. Frun, som ju hade goda skäl att vara

indignerad, skref då med en bit krita på dörren: »Emanuel!!»

Nå — när målaren kom hem och läste inskriptionen, månne han då fick lika starkt intryck af det skrifna, som han skulle ha fått af att höra frun uttala hans namn med sorgsen och förebrående ton och af att se hennes min och blick, som vittnade om, att hon kände sig kränkt? — Det kommer an på. Om han hade ett känsligt samvete och en liflig fantasi, så kunde nog inskriften verka starkare än det muntliga uttalandet, minen och blicken. Men i annat fall verkade läsningen vida svagare.

Ty vid läsning kan fantasien, i synnerhet om den understödjes af en rik erfarenhet, supplera de yttre förhållandena, både ljud och anblick, och kan t. o. m. göra det ännu kraftigare och lifligare, än den yttre verkligheten skulle ha varit. — Läsning af texten till en modern komedi gör ju på den, som har ringa fantasi och föga erfarenhet om lifvet på eller utom scenen, ett vida svagare och ofullständigare intryck, än åhörandet och åskådandet af samma pjes, väl spelad, skulle göra. Men en person med liflig fantasi och rik erfarenhet kan njuta minst lika mycket af läsningen som af pjesens uppförande. Det är ju ej säkert, att han tänker sig allt precist så, som författaren menat det, eller som goda skådespelare framställa det. Men han njuter af att själf vara verksam, att förmå ur sin fantasi och sin kunskap hämta material nog till att forma en lefvande verklighet af textens korta antydningar.

Det är också därför, som illustrationer blifva så olika bedömda. Dessa afse ju att komplettera bokens ord genom en bild af den yttre verkligheten. För mången äro de behöfliga och välkomna, men mången menar sig kunna själf bättre tänka sig, hur det såg ut, än illustrationerna kunna visa honom.

I huru hög grad fantasi och särskilda förkunskaper äro i stånd att ersätta de yttre ljuden eller anblicken af verkligheten, veta måhända musici och botanister allra bäst. En skicklig musiker kan genom att läsa noter, äfven sådana, som han aldrig hört sjungas eller spelas, inom sig höra hela stycket och däraf få en ren, af intet yttre störd njutning. För en kunnig botanist är det nog att genomläsa namnförteckningen på de växter, som tillhöra en viss trakt. Han känner så noggrant ej blott växternas utseende, utan äfven de terräng- och klimat-förhållanden, i hvilka dessa växter lefva och trifvas, så att hans fantasi genast för honom aftecknar hela landskapet med dess växtlighet — äfven om han aldrig varit där.

Men en sådan förmåga att förstå antydningar är icke allom gifven. I vanliga fall behöfva det talade språkets ord sina hjälptrupper, vare sig betoningarna eller de synliga omständigheterna eller gesterna, och det skrifna språket måste, för att begripas, vara tillräckligt utförligt.

För det s. k. samtalsspråket har i själfva verket mimiken en så stor betydelse, att namnet »sam*tals*-språk» blir mindre egentligt. Ty en ganska stor

del af det, som vi under »samtal» meddela hvarandra, meddelas icke genom tal, utan genom åtbörder, miner och blickar. Ur denna synpunkt vore »*umgänges*språket» korrektare.

Åtbörderna kunna ju möjligen synas ha mindre betydelse för oss svenskar. Vi, liksom andra nordbor, använda ju åtbörder vida mindre, än de lifligare sydborna göra. Detta är utan tvifvel orsaken till, att pantomimen hos oss icke kunnat få någon blomstring såsom konstart. Men åtbörden är likväl ingen oviktig faktor i vårt umgängesspråk. Det är väl sant, att vi icke ega ett så utbildadt teckensystem af åtbörder som italienarna, hvilka t. ex. (som Viktor Rydberg berättar) kunna ofelbart afvisa sina efterhängsna tiggare genom att göra ett visst tecken med fingrarna, — eller som de döfstumma, hvilka t. ex. slicka fingerspetsen, då de mena salt, men hela fingret, då de mena olja. Det är också sant, att de »stora» gesterna hos oss ej tillhöra god ton och ursäktas endast hos mycket lifliga personer eller hos dem, som äro i stark sinnesrörelse. Sådana kunna ju stampa af vrede eller otålighet, slå näfven eller flata handen i bordet för att gifva eftertryck åt sina ord, eller slå sig med handen på benet för att gifva uttryck åt sin förtjusning, eller lyfta armen vid hot eller vid bedyrande, eller föra de öppnade händerna från hvarandra för att visa, att något är slut eller omöjligt o. s. v. Men dylika »stora» gester äro i det bildade umgänget mera ovanliga. Axelryckningen, för att uttrycka: »Ja' bryr mej inte

om'et!», »Ja' kan inte hjälpa't», »Omöjligt», »Ingenting alls» m. m., är icke heller någon allmän svensk sed.

Men vi hafva likväl icke så få åtbörder till allmänt bruk och med bestämd betydelse. För att göra klart, huru stor roll de spela i »umgängesspråket», blir det nödvändigt att taga en utförligare öfverblick af den.

En bugning betecknar ett vördnadsfullt instämmande eller tacksamhet, men kan också vara ironisk. Pekfingret på munnen betyder »tyst!» När man klår sig bakom örat och vanligen tillika grinar, visar man villrådighet och tveksamhet. Genom att föra händerna långt från hvarandra kan man beteckna något mycket stort, liksom man genom att hålla dem nära hvarandra betecknar något litet. Något mycket litet visas på nageln eller mellan tummen och pekfingret, t. ex. vid utsägande af orden »inte så mycket som så!» Vinkar man med handen åt sig, betyder det: »Kom hit!» Vinkar man ifrån sig, betyder det: »Gå din väg!» Ett lyft pekfinger uttrycker ju hot eller varning eller ock blott inskärpande af det, man säger.

Ändå allmännare äro rörelser med hufvudet. Då svaret består i en nick eller en skakning på hufvudet, misstager sig ingen svensk på meningen; hos några andra folk hafva dessa tecken motsatt betydelse. Genom att luta hufvudet åt sidan förstå särskildt fruntimmer att ådagalägga sin sympati och sitt intresse eller ock att understödja en i ord eller min uttryckt bön.

En ännu större roll spela ansiktets muskler. Genom mungipornas uppdragning röjer man sin glada, genom deras neddragning sin sorgsna sinnesstämning; genom läpparnas öppnande visar man sin häpnad, genom deras rundande — liksom till blåsning eller hvissling — sitt förakt. Ögonbrynens höjande uppenbarar förvåning, den öfre näshudens och pannans rynkande missbelåtenhet. Pannan ensam kan vara ganska uttrycksfull. När Fritjof från det ödesdigra tinget återkommer till den i ängslan förbidande Ingeborg, utbrister hon, innan han ännu hunnit säga ett enda ord:

»Vårt öde är bestämdt, det står att läsa
uppå din panna»

och Fritjof svarar:

»Stå där icke äfven
blodröda runor, talande om skymf
och hån och landsflykt?»

Men allra mest »talande» är dock ögat, »själens spegel», som det ofta kallats. De gamla isländingarna hade till ordspråk: »Icke kan ögat dölja, om kvinna älskar man». Och vi veta väl, att man i allmänhet af en persons blick, mer än af hans ord, sluter sig till hans verkliga mening och sinnelag. Vi veta också, att den, som icke vill låta sina ögon »tala», slår ned dem eller vänder bort dem.

Uttrycket i vår blick kunna vi nämligen icke behärska och bestämma. Men öfver våra åtbörder och miner äro vi någorlunda herrar, och vi begagna dem ganska mycket, dels såsom förtydligande eller förstärkande hjälpmedel till våra ord, dels såsom själf-

ständiga medel till meddelande. Just deras egenskap att vara ljudlösa kommer ju ofta förträffligt till pass, då man t. ex. vill, så att en tredje person ej observerar det, leda någons uppmärksamhet på något genom en pekning, eller genom en blinkning eller en vink gifva honom tillkänna, att rätta ögonblicket för tal eller handling är inne, o. s. v. — Dessutom inträffar det ju under vissa gifna, ofta återkommande situationer, att man tycker ord vara obehöfliga och besvärliga, samt heller använder en åtbörd eller rörelse, som gör samma verkan. Så berättar t. ex. Fritjofs saga:

Vid fönstret gamle Halvar
stod utanför på vakt.
Han vaktade med allvar,
gaf ock på mjödet akt.
En sed den gamle hade:
han jämt i botten drack,
och intet ord han sade,
blott hornet in han stack.

Och ännu i vår förfinade tid kan ju en familjemedlem, i stället för att med ord begära mera soppa, nöja sig med att framräcka sin tallrik till husmodern.

Åtbörder och miner äro i sitt slag fullkomligare medel till meddelande än orden. De verka kraftigare, ty de äro mera sinnliga, konkreta och omedelbara.[1] Men de förslå naturligtvis icke på långt när

[1] Vi kunna här icke närmare inlåta oss på den *suggestiva* kraft, som särskildt blicken eger; jag erinrar blott i förbigående om, huru mäktigt en person med stark vilja eller liflig öfvertygelse kan imponera och influera genom sin närvaro.

till att uttrycka allt det, som ett utveckladt ljudspråk kan uttrycka. Hos oss svenskar kunna de blott undantagsvis användas till annat än att beteckna känslor och att ersätta några enklare imperationer. Huru viktiga de likväl äro för vårt umgängesspråk, märker lätt den, som försöker att föra ett längre samtal med någon, som han icke ser, och som ej ser honom själf. Vare sig samtalet föres i mörkret eller per telefon, får det en helt annan karaktär än det vanliga samtalet »mellan fyra ögon».

Utom mimiken har talspråket till biträden äfven åtskilliga läten, som väl icke kunna räknas till orden, ehuru de närma sig interjektionerna, men som äro mycket uttrycksfulla. Huru betecknande är det icke, när någon af välbehag smackar?! Hvilken hög grad af ironi och försmädlighet kan ej angifvas genom en sakta hosta?! Och nog taga vi bättre upp, om vår interlokutör *säger* sig vara trött, än om han gäspar? Expressiva, både som ofrivilligt och som frivilligt frambragta, äro ju också snyftningar, suckar, skratt m. fl.[1]

* * *

Större uppmärksamhet än dessa ordbesparande meddelelsesätt förtjänar emellertid — från vår synpunkt — den högst betydliga hushållning med ord,

[1] En visserligen kort, men innehållsrik och intressant framställning, som i flera punkter har beröring med det ofvanstående, finnes hos LYTTKENS och WULFF, *Sv. språkets ljudlära och beteckningslära,* s. 4—5.

som blir möjlig därigenom, att den *yttre*, närvarande *situationen* förklarar så mycket.

Imperativerna hafva af ålder kunnat vara utan subjekt; detta blir ju obehöfligt, då den tilltalade kan se, att uppmaningen gäller honom. Likaså är det vanligt, att sådant, som både den talande och den tilltalade se eller höra, ej närmare angifves, utan blott benämnes med det obestämda *de(t)* eller ock de bestämdare påpekande *de(t) här*, *de(t) där*.

Men vida större ordknapphet tillåtes af vissa situationer, som i den allmänna sammanlefnaden ideligen återkomma. Sätter jag mig vid ett bord i en restauration, så har jag därmed förklarat, att jag ämnar beställa mat eller dryck. Jag behöfver då ej säga till kyparen t. ex.: »Var så go' å' låt mej få en kalfkottlett!» utan det enda ordet »Kalfkottlett!» är alldeles tillräckligt. Och om jag stiger fram till tredje klassens biljettlucka vid en järnvägsstation, så behöfver jag icke uttrycka mig så omständligt, att jag säger t. ex.: »Var go' å' lämna mej en tredjeklassbiljett för resa te' Stock(h)olm me' nästa tåg å' tillba'ka hit! Hva' kostar biljetten?» Utan jag säger vanligen blott: »Stock(h)olm, retur»; allt det öfriga förutsättes som självklart. En så långt drifven sparsamhet med orden har emellertid endast så småningom blifvit allmän. De äldre af oss minnas ganska väl, att man för en 20—30 år sedan plägade i detta fall vara omständligare. Det är de stora kulturländernas, särskildt Englands, brådskande lif,

som gifvit oss föredömet. Vår allmänhet har i detta fall vant sig vid en affärsmässig korthet.

I skrift förekomma dylika starka förkortningar nästan blott i fackspråk, alltså till meddelande mellan personer, som hafva den speciella utbildning och de förkunskaper, som sätta dem i stånd att uppfatta, hvad som menas med de korta antydningarna. Vår handelskorrespondens lämnar åtskilliga exempel på sådan ordknapphet. Redan en vanlig räkning skulle ju, för att utgöra en fullständig skrifvelse, behöfva kompletteras med åtskilliga ord.

I samtalsspråket har emellertid utelämnandet af vissa ord en mycket allmännare utbredning. Och vi hafva häruti att se, ej blott en yttring af människornas naturliga och berättigade motvilja mot att utsäga mera, än som behöfves för förståendet, utan äfven en direkt inverkan af tankespråket, hvilket ju, som vi förut sett, använder blott ett fåtal ord samt förbigår de s. k. formorden, d. v. s. de ord, som hufvudsakligen tjäna till att exakt angifva förbindelsens art och logiska beskaffenhet. Likasom nu sammanhanget mellan de begrepp, hvilka tillsammans utgöra hela tanken, icke behöfver få bestämd, uttrycklig form i tänkandet, utan snarare kännes eller anas, så kan detta sammanhang, när tanken tager det yttre ordets form, gissas af åhörarna, som ju själfva pläga tänka i en lika ordfattig form. Kortheten i det utsagda går därför heller icke längre, än begripligheten medgifver, utan begränsas vanligen till sådana sammanställningar, där

något af de verkligen uttalade orden antyda det eller de utelämnade.

*   *   *

Uteslutandet drabbar i synnerhet vissa predikatsverb och personliga pronomina såsom subjekt.

Vi hafva redan i de nyss anförda exemplen sett, att inledningsorden: »Var så go' å ge mej», kunde saknas, då det af situationen är tydligt, att man begär något. Alldeles dylikt är förhållandet i många andra slags uppmaningssatser, t. ex: »Hit me' yxan!», »Längre ut från lann!», »Mera åt höger!», »Ner me' flaggan!», »Hattarna åf!», »Ut!» och kommandoorden: »Gevär för fot!», »På axel gevär!» o. s. v. I alla dessa tillfällen har *imperativen* af ett verb, som betecknar *rörelse,* transitivt eller intransitivt, blifvit uteslutet och kan lättare saknas, därigenom att målet eller riktningen angifves medelst ett adverbial.[1]

Anmärkningsvärd är också formen på de *afbrott,* som höras i församlingar. Till en lågmält talare ropar man blott »högre!» i st. f. »tala högre!» I riksdag och andra parlamentariska församlingar ropar man till talmannen eller ordföranden: »Proposition!» i st. f. »Framställ proposition!» Och de gemensamma rop, som höjes af en folkmassa, bestå ofta af blott objektet, medan de styrande orden »Vi

---

[1] I liflig berättelse utelämnas på liknande sätt äfven *imperfekt* (eller *presens*); välbekanta äro särskildt »ramsor», sådana som denna: »Å' katten på råttan, å' råttan på repet, å' repet på slaktarn, å' slaktarn på oxen» o. s. v.

vill ha» eller »Ge oss» utelämnas, t. ex. »Bröd!» »Arbete!» »Fred!» »Krig!» Äfven i utbjudares rop, t. ex.: »Aftonbladet, Allehanda, Dagens Nyheter . . .!», torde snarast en imperativ vara att supplera; stundom hör man verkligen utroparen börja med »Köp . . .!»

Hvad angår *verb,* som beteckna *rörelse,* kan också *infinitiven* eller *participet* saknas, när adverbial och hjälpverb förefinnas; t. ex.: »Ja' ska' te' Stock(h)olm» i st. f. »resa till St.»; »Hon ä' från Trosa» i st. f. »kommen från T.»; »Fram ska' ja'», näml. »komma»; »Den här julklappen ä' från farfar», i st. f. »kommen» eller »skickad från». Andra sådana äro: »Vill du me'?»; »Ja' ska' opp klockan fyra i morron bitti»; »Ja' måste hem å' tala om nyheten».

Predikatsverb, som uttrycker handlingens början, utelämnas framför infinitiv i lifliga skildringar, såsom: »Å' gossen att springa åf alla krafter».

Vi kunna vidare erinra oss ordknappheten i sådana frågor som dessa: »Redan i säng?», »Så tidi(g)t ute?», »Allt väl hemma?», »Ingenting i olag?», »Hva' nytt?», »Än se'n då?», och, med anslutning till något föregående: »Eller hur?», »Inte de'?», »Verkligen?» o. d., eller i förbud till barn: »Aldri' röra ve' lampan!», »Inte retas me' syster!»; eller i uppmaningar (utan negation) till mycket små barn: »Sitta nu snällt å' suga på sin lilla flaska!»[1]

* * *

[1] I dylika till barn riktade förbud och uppmaningar kan kortheten bero på härming af barnspråket.

Det är rätt egendomligt att iakttaga, hur detta förkortande i vår tid pågår; vi vilja här, i förbigående, kasta en hastig blick på några mera kända fall af denna utveckling.

Till en brefbärare kan man visserligen säga fullständigt: »Har herrn nå'nting te' mej?» men man säger troligen oftast blott: »Nå'nting te' mej?» och låter orden »Har herrn» ersättas af ett kort mummelljud eller också alls icke höras.[1] — En tjänare, som framför en hälsning, kan i st. f. »Ja' skulle hälsa så mycke' från majorns å' fråga», säga: »Hälsa så mycke' från majorns å' fråga». Det märkligaste är, att vare sig de inledande orden »jag skulle» föreställas af ett litet mumlande eller alls icke antydas, så tror den talande, att han utsagt dem, och den hörande, att han hört dem.

Detta utplånande af vissa ljud förekommer naturligtvis i synnerhet uti sådana samtalsformler, som ständigt brukas och just därför kunna blifva begripliga, fastän deras yttre blir alltmera nött och stympadt. Frågorna »Hvā' befalles?» och »Hvā' sā' du?» förekomma nu allmänt uttalade »Hvăfalls» och »Hvăsā?» Vi märka, att de svagast betonade stafvelserna bortfallit och de långa förkortats. Ännu starkare

---

[1] Att *herrn* göres otydligt och försvinnande i uttalet, kan också bero på en viss osäkerhet, om detta tilltalsord är riktigt lämpligt. Ett dylikt undvikande af tilltalsord — när man ej är på det klara med rätta tituleringen — kan också i andra fall medverka till förkortandet, t. ex. i det nyss anförda »Så tidi(g)t ute?» o. a.

förkortas höflighetsfrasen: »Jag är er ödmjuka tjänare». Först får man »Ödmjuka tjänare!» Därnäst, när adjektivet redan förlorat sin betoning: »Mjuka tjänare», sedan »'ka tjänare», och slutligen blott »Tjänare!»[1]

Formlerna »Jag önskar dig en god dag», eller »en god natt, en god jul, ett godt nytt år, en lycklig resa, en smaklig måltid» o. s. v. ha längesedan förkortats så mycket, att endast adjektivet och substantivet i satsens slut behållits. Men förkortningen går vidare. Adjektivet, som egentligen haft starkare ton än substantivet, blir obetonadt, och blir i de allra vanligaste hälsningsformerna »Go' da', go' natt, go' morrn, go' afton, go' midda'» ofta så stympadt, att endast g-ljudet återstår, samt t. o. m. detta kan bortfalla. Det bör anmärkas, att formens nötning motsvaras af innehållets försvagande. Formlerna hafva blifvit tämligen betydelselösa. Vill man numera lägga mening och eftertryck t. ex. i önskningen »Go' natt!», så tillägger man gärna det i grunden alldeles liktydiga »Sof godt!»

* * *

Vi anförde nyss åtskilliga exempel på förkortade former af uppmaningssatser; de nu senast omtalade, starkt reducerade, höflighetsformlerna kunna be-

---

[1] Adjektivet kan också ha behållit sin betoning (på den andra stafvelsen), under det substantivet alltmer reducerats; ur detta betoningsförhållande har man att förklara den skämtsamma formen »mjukis!»

traktas som önskesatser. Båda närma sig utropet, men intetdera slaget behöfver innebära någon egentlig känsloyttring. Gå vi till verkliga känsloutbrott, hafva vi rätt att hos dessa, som ju nära ansluta sig till tankespråkets form, vänta stor knapphet i uttrycken.

Redan i det föregående, då vi omtalade utropen såsom karaktäristiska för talspråket (motsatt normalprosan), anmärkte vi också, att känslan kunde uttryckas med *ett enda ord.* »Besynnerligt!», »Prat!», »Stackare!», o. d. säga ju lika mycket som en hel sats[1] — för att nu ej tala om de egentliga interjektionerna. Andra exempel på omdömen, som förkortats till utrop, äro: »En sådan vacker ros!», »En sådan lycka!», »Så otäckt!» o. d.

Särskild uppmärksamhet förtjäna de utrop eller utropsartade yttranden, som utgöras af en »satsfogning» (hufvudsats med bisats) eller åtminstone, om tankesammanhanget blefve fullständigt uttryckt, skulle komma att göra det.

Förbindelserna: »Skada, att han ä' så blyg», »Roli(g)t, att du kom» o. d. torde snarast på den grund, att de menats som utrop, hafva fått sin korta form.

När man utbrister: «Att kunna bära sej åt på de' viset! Att vilja (villa) göra sina föräldrar en

---

[1] Det är ej nödvändigt, att dylika utrop syntaktiskt ansluta sig till något förut sagdt — som t. ex. svaret »Strax!» plägar göra —; tvärtom hafva de vanligen en självständig ställning.

så(da)n sorg!», 'så bör väl dessa utrops form helst förklaras genom antagandet, att inledningsorden »De ä' förskräckli(g)t» eller »Hur ä' de' möjli(g)t» blifvit utelämnade[1] och ersatta af känslobetoning.

I dessa exempel skulle det alltså vara hufvudsatsen till en förkortad subjektsbisats, som utelämnats. Men äfven när subjektsbisatsen är fullständig, kan hufvudsatsen saknas, om blott bisatsen får utropssatsens betoning. Så t. ex., när man säger: »Att han inte har låtit höra åf sej på så länge!», så har man ej brytt sig om att inleda yttrandet med hufvudsatsen: »De' ä' besynnerli(g)t» eller »De' ä' oroande» eller »De' ä' orätt», ty man visar ändå genom känslobetoningens särskilda skiftningar, hvilketdera man menar. På motsvarande sätt är det med utropet: »Att du inte kan låta bli mina böcker!» Uttalas detta t. ex. med klagande ton, så förutsättes hufvudsatsen: »Hva' de' ä' lessamt»; uttalas det med barsk, indignerad ton, så kan man underförstå hufvudsatsen: »De' ä' skam», »De' ä' oförskämdt» eller något dylikt.

Utropen: »Den, som vore i ditt ställe!» och: »Som om ja' inte hadde hört de' förut!» låta också

---

[1] När vi här tala om »utelämnande» o. d., så mena vi naturligtvis (såsom den följande framställningen torde visa) blott, att den korta talspråksformen i jämförelse med den logiskt fullständiga normalprosans form *förefaller*, som om den utelämnat något; men hvarken den talande eller den hörande uppfattar någon lucka eller brist i uttrycken.

lätt fullständiga sig med de ej utförda hufvudsatserna »Den vore lycklig» och »Du (han etc.) talar».

Vi hafva emellertid flera fall, då bisatser, i synnerhet inledda med ordet »*om*», uppträda ensamt såsom utrop, önskningar eller t. o. m. såsom frågor, utan att det så lätt låter sig bestämma, hvilken hufvudsats man borde tillsätta för att få logiskt sammanhang.

Säger jag så här: »Om man åtminstone inte behöfde dras me' influensan», »Kunde (kunne) ja' bara vara säker på den saken», så kunde till hufvudsats tänkas antingen den inledande »Hva' de' vore väl», eller också, och kanske snarare, eftersatsen: »så gick de' väl an». Men de försiktiga och tveksamma yttrandena: »Om det inte vore bäst att stänga fönstret?», »Om de' inte ändå blir klokast att fara me' snälltåget», tyckas snarast förutsätta det inledande »Jag undrar».

Däremot torde sådana uttalanden som detta: »Om ja' bara fick säja dej ett par ord!» helst böra utfyllas med en eftersats, t. ex. »så vore ja' tacksam», »så vore de' bra» eller något dylikt. I frågorna: »Nå, om vi skulle slå oss ner här?», »Men om han nu vill ha svar strax?» är det tydligen den egentliga frågesatsen (»Nå, hur vore de' ...», »Men hva' ska' man göra ...»), som saknas.

Att vi uti sådana fall ej kunna med full säkerhet afgöra, *hvilken* hufvudsats vi skulle vilja tillsätta, är naturligtvis ett tecken till, att vi alls

icke *tänka* någon hufvudsats, och att vår tankegång alltså härvid är logiskt ofullständig.

Det är för öfrigt icke blott i vårdslöst hvardagstal, som ofullständighet af detta slag förekommer. Äfven i högtidligare muntlig framställning händer det ofta, när försatsen tilldrager sig största uppmärksamheten (och helst när den göres utförlig), att eftersatsen alldeles glömmes bort, — utan att åhöraren märker det. Men en stenograf, som upptecknar talet, kommer lätt under fund med bristen. Så berättas det, att en gammal protokollsförare vid riksdagen, då han fick höra numera aflidne grefve Erik Josias Sparre berömmas som talare, skulle ha utropat: »Han! han ä' skyldi' mej minst 200 eftersatser!»

Skriftspråket tillåter i allmänhet icke dylika förkortningar, och allra minst kan normalprosan göra det. Med särskild samvetsgrannhet undviker normalprosan det slags uteslutning af en hufvudsats, hvarigenom bisatsen kan tyckas träda i förbindelse med en annan hufvudsats, till hvilken den ej hör. Om någon t. ex. säger: »Ja' gillar inte ditt uppförande, eftersom du nödvändigt ville höra min mening», — så står bisatsen naturligtvis icke som bestämning till satsen »Ja' gillar inte ditt uppförande», utan till den utelämnade satsen: »de' säjer ja' dej». På en liknande uteslutning beror sammanställningen: »Ångbåten kommer kl. 4, om ja' får lof att lägga mej i herrarnas samtal[1].»

---

[1] Jfr L. DE GEER, *Valda skrifter* I: 49: »Platsen i mitt

Det händer nog, att dylika ologiska förbindelser insmyga sig i normalprosa, men där betraktas de som rena fel.

Mindre strängt förfar skriftspråket med ett uttryck som detta: »Han skulle ha gjort hva' som helst för hohenne». Här saknas en villkorssats: »om han hade blifvit satt på prof», eller: »om hon hade bedt honom». Men denna villkorssats kan uteblifva äfven i skriftspråk.

Bland talspråkets många förkortade meningar finnes det ett slag, som är af synnerligt intresse och därför också blifvit mera uppmärksammadt än de öfriga. Då man vill hota eller skrämma någon, kan man säga, t. ex.: »Om du understår dej att göra så en gång till!» Hvad som skall inträffa, om den andre gör så en gång till, förtiges, men blir just därigenom mera fruktansvärdt. Det är, som om följden vore så förfärlig, att den talande ej vågar nämna den. Det behöfves icke heller, ty det hotande tonfallet angifver, att det är fråga om något farligt, och för öfrigt räknar den talande på den tilltalades fantasi eller kännedom om förhållandena för att utfylla fortsättningen. Men ifall det skulle inträffa, att vederbörande icke låter skrämma sig, utan helt fräckt frågar: »Nå, hva' då?», så kan det mycket väl hända, att den, som hotat, råkar i förlägenhet. Ty ofta nog har han själf ej fortsatt tankegången längre, åtminstone ej med full be-

hjärta (har) åter blifvit ledig, — ifall någon af mina läsarinnor skulle hafva lust att fylla den». Framställningen i denna skiss är hållen i ledig kåseristil, närmande sig talspråket.

stämdhet. Då kommer han gärna att svara med ett obestämdt uttryck, t. ex.: »Så får du se, hva' ja' ska' göra», eller: »så vet ja' inte de', ja' inte skulle kunna göra dej», eller: »så ska' ja' lära dej».

Dylika tvära afbrott af ett uttalande, i synnerhet ett hotande, hafva allt ifrån forntiden betraktats som ett ypperligt effektmedel. De antika retorikerna behandla detta slags afbrott såsom en s. k. »retorisk figur», vanligen under det grekiska namnet »aposiopesis».

Dessa tvära afbrott i meningen kunna för öfrigt också förekomma framkallade af annan känsla än vrede och begäret att skrämma.

Det är naturligtvis tonen och sammanhanget, som afgöra, hvilken känsla som uttryckes genom aposiopesis. För så vidt sammanhanget ensamt tillräckligt angifver detta, kan aposiopesis brukas äfven i vitter prosa och poesi. Där, liksom i tal, tjänar den ofta till att visa, huru t. ex. förtjusning, hänförelse, tacksamhet eller djup rörelse af annat slag till den grad öfverväldiga den talande, att, som man brukar säga, tystnaden blir vältalig.

* * *

I samtal kan emellertid meningen ofta helt tvärt afbrytas, utan att någon stark känsla är eller kan få gälla såsom orsak därtill. Den talande kan t. ex. komma att tänka på, att det, som han är i begrepp att säga, skulle kunna stöta åhöraren, eller att det är en hemlighet, som ej får omtalas. Han

kan också helt plötsligt märka, att han glömt i förväg upplysa om något, som behöfts till förutsättning för eller förklaring af det, han just meddelar. Han kan, vidare, råka i förlägenhet om rätta ordet, eller eljest bli tveksam om, hur han skall uttrycka en kinkig sak. Och han kan, slutligen, med ens svikas af sitt minne eller sin tankeförmåga, »komma af sig» eller »tappa koncepterna», som det heter; eller också kan hans tysta (fria) tänkande draga bort hans uppmärksamhet från det, han ämnade säga, så att han »af distraktion» ej afslutar sammanhanget.

Alla dylika afbrott, som bero på någon brist i tankeförmågan eller i det förberedande tankearbetet, äro visserligen något karaktäristiskt för talspråket, i motsats till skriftspråket, men de tjäna naturligtvis icke till ordbesparing. Ty den afbrutna meningen blir i regeln obegriplig, eller åtminstone otillräckligt förstådd af åhörarna. En sådan afbruten mening utgör således ett slöseri med ord. — Resultatet blir detsamma af de afbrott, som inträffa genom någon oväntad yttre tilldragelse, t. ex. att en tredje person närmar sig den talande, att ett ljud eller en anblick starkt tilldrager sig hans uppmärksamhet o. s. v.

Men åhöraren kan också afbryta den talande. Gör han det därför, att han af det redan sagda tillräckligt förstår meningen, så kan naturligtvis den muntliga framställningen bli kortare, än en skriftlig framställning af samma sak skulle ha blifvit.

Men därför är det icke nödvändigt, att den skriftliga framställningen skulle ha kräft längre tid att läsa, än den afbrutna, och således förkortade muntliga upptog att höra.

* * *

Öfver hufvud taget kan man ej påstå, att de förkortningar inom talspråket, af hvilka vi nu tagit en öfverblick, bereda talspråket ett företräde, såsom mera tidsbesparande, framför skriftspråket. Ty dels uppvägas de till fullo af skriftspråkets, särskildt normalprosans, större förmåga af ett koncist uttryckssätt, — hvarom vi snart skola tala —; dels veta vi ju, att tyst läsning för en något så när öfvad läsare kan gå många gånger fortare än åhörandet af en muntlig framställning.

Vi hafva i det föregående anmärkt, att en snabbläsare kan sägas själf göra förkortningar i det, han läser. Ty så snart det skrifna (eller tryckta) ej erbjuder några svårigheter, utan består af ord och ordförbindelser, vid hvilka han är van, och ett innehåll, som han har lätt att förstå, så genomilar snabbläsaren texten på det sätt, att han *ser* blott de för sammanhanget viktigaste orden, *skymtar* de mindre viktiga och alldeles *förbiser* de minst viktiga; dessa äro för honom blott platsfyllande, så att han i de flesta fall nog skulle märka, om de saknades, men han behöfver ej se och tänka på dem, ty han vet ändå, hvad de meddela. — Han förfar alltså i hufvudsak på liknande sätt, som den talande, när denne

utesluter sådant, som kan förstås af sammanhanget. Men snabbläsaren genomför sitt förkortningssystem mycket fullständigare, än den talande kan genomföra sitt.

Och dessutom har ju den läsande en stor fördel framför den hörande däri, att han, när han träffar på sådant, som han vet förut eller ej bryr sig om att läsa, kan hoppa öfver hela stycken och sidor, medan en åhörare däremot ofta blir tvungen att lyssna till sådant, som han helst ville slippa.

Det resultat, hvartill vi förut kommit, att läsning är ett snabbare och bekvämare slags tillegnande än hörande, har alltså icke blifvit ändradt genom vår granskning af talspråkets sparsamhet på ord.

* * *

Denna vår granskning är emellertid icke fullt afslutad, förr än vi egnat någon uppmärksamhet åt tvenne anledningar till korthet i framställningen, hvilka visserligen kunna inverka både på skrift och tal, men hvilka likväl utöfva betydligt större inflytande på samtalsspråket än på normalprosan.

Dels kunna, på grund af den talandes eller skrifvandes ouppmärksamhet, led af framställningen, som äro behöfliga för det logiska sammanhanget, komma att saknas; dels kan den talande eller skrifvande afsiktligt utelämna mycket, som hade behöfts, om han hade velat göra framställningen begriplig för hvem som helst, men som hos

just den åhörare eller läsare, till hvilken han vänder sig, kan förutsättas som bekant.

Att vid muntlig eller skriftlig framställning oafsiktliga luckor i det logiska sammanhanget kunna förekomma, beror hufvudsakligen på tankespråkets egendomliga beskaffenhet. Ty vanligen blifva vissa af länkarna i tankegångens kedja icke tänkta i ord, utan blott svagt kända eller anade; de tränga alltså icke upp till full aktualitet i medvetandet (nå icke öfver »medvetandets tröskel»), så framt man icke vid talandet eller skrifvandet pröfvar sin tankeföljd från åhörarens eller läsarens ståndpunkt och tillser, om något fattas, som den andre behöfver för att kunna förstå. Det är klart, att en sådan pröfning lättare och säkrare kan företagas, när man skrifver, än när man talar, och att således skriften skall förete färre logiska luckor än det oförberedda talet.[1]

Vidare böra vi erinra oss, att förhållandet mellan det inre och det yttre språket på annat sätt kan föranleda logisk ofullständighet i framställningen. Det händer ju ofta den talande, att han icke vill kläda alla sina tankar och motiv i ord, utan behåller några för sig själf — t. ex. emedan de äro alltför krasst egoistiska. Men då i alla fall de ord, som han verkligen säger, tillhöra den tankekedja, af hvilken vissa led ej komma fram, förefalla de

---

[1] Jfr det, som i kap. VI sades om skillnaden mellan samtalsspråk och normalprosa i logiskt afseende.

ofta oklara och hela sammanhanget synes stympadt, så framt icke åhöraren är tillräckligt skarpsinnig att kunna gissa sig till det, som ej blifvit utsagdt. I skrift kan naturligtvis författaren lättare dölja dylikt utelämnande af vissa led och åstadkomma, att det blir åtminstone ett skenbart sammanhang, fastän han icke sagt allt, hvad han tänkt. Det fordras då ännu större skarpsinnighet och kännedom om författarens person för att kunna, som det heter, »läsa mellan raderna».

Och slutligen böra vi ihågkomma, att tänkandet försiggår hastigare än talandet och ännu mycket hastigare än skrifvandet, samt att det därför ofta kan inträffa, att man råkar öfverhoppa något för sammanhanget behöfligt, som man ämnat säga eller skrifva, och hvilket man glömmer att i rätta stunden anföra, emedan då något följande led i framställningen tilldragit sig ens uppmärksamhet. Äfven i detta fall blir det naturligtvis lättare för den skrifvande, som ju vanligen genomläser sitt opus, att upptäcka och fylla luckor, än för den talande, som alltjämt är upptagen af det, han just säger eller ämnar säga, men endast i högst obetydlig mån hinner tänka tillbaka på det, han redan har sagt.

* * *

Afsiktligt kan mycket utelämnas, när man blott med säkerhet kan påräkna, att åhöraren eller läsaren ur egen kunskap eller känsla kan supplera det,

som fattas. Noga taget, utelämnas i hvarje, muntlig eller skriftlig, framställning åtskilligt, ty någon grad af erfarenhet förutsättes ju alltid hos åhöraren eller läsaren. Huru mycket man kan förutsätta såsom bekant eller självklart, är däremot högst olika i olika tillfällen. I allmänhet kan under samtal, åtminstone mellan personer, som känna hvarandra, mera utelämnas eller blott antydas än i skrift, som skall komma inför mångas ögon. När ett samtal mellan nära vänner eller anhöriga, som länge lefvat tillsammans, åhöres af en främling, blir det vanligen ganska mycket, som han ej förstår, enär de samtalande ofta mycket lätt och på ett för utanstående omärkligt sätt anspela på för dem gemensamma minnen. Ett förtroligt bref blir naturligtvis i detta fall likställdt med förtroligt samtal. Men äfven mellan personer, som icke äro närmare bekanta, kunna afsiktliga luckor i meddelandet ofta vara på sin plats. Om man t. ex. vet, att det redan sagda eller skrifna säkert hos åhöraren eller läsaren framkallar någon viss tanke eller känsla som följd, så kan man fortsätta, liksom om man själf redan hade gifvit uttryck åt denna tanke eller känsla. Och detta tycker åhöraren eller läsaren bäst om, när han, som det heter, förstår »halfkväden visa», — liksom han, å andra sidan, tycker illa om, när han finner framställningen utförligare, än han behöfver för att förstå meningen. Den alltför stora utförligheten uppfattar han antingen som ett tecken till, att meddelaren anser honom vara en-

faldigare och okunnigare, än han är, eller också som ett bevis på enfald eller pedanteri hos meddelaren själf.

Att i sin framställning träffa just det rätta lagom med afseende på det, som åhöraren eller läsaren själf skall »fylla i», är, som bekant, alltid en ganska svår sak. Talar man till eller skrifver man för världserfarna, skarpsinniga och fint kännande personer, så kan man emellertid draga stora växlar på det »andliga frimureriet», tack vare hvilket de lättaste antydningar kunna förslå och stundom t. o. m. det, som icke utsäges, verkar starkast. En och annan skriftställare, t. ex. BJÖRNSON i några af sina skrifter, drifver detta förtigande af vissa tankeled ända till manér, så att en recensent kunnat påstå, att tankstrecken där äro mest sägande och vältaligast.

ÅTTONDE KAPITLET.

Nödvändiga olikheter mellan skrift (normalprosa) och samtalsspråk. D. I hvilka afseenden är normalprosan sparsammare på ord?

Normalprosan behöfver i regeln icke samtalsspråkets tillägg af förtydligande, kompletterande, upphäfvande, inskränkande eller förstärkande innehåll. — Normalprosan meddelar *en* persons framställning, samtalet två eller fleras frågor och svar, påståenden och instämmande eller afvikande yttranden. — För bättre minnes och för säkerhets skull gjorda upprepanden bli mindre nödvändiga i skrift än i tal.

Vi öfvergå nu till att mönstra de fall, i hvilka samtalsspråket är frikostigare på ord, men skriftspråket, särskildt normalprosan, sparsammare. Dessa fall äro ingalunda färre eller mindre betydande än de, där motsatsen egde rum, — om ock vi här komma att egna dem en något mindre omfattande behandling.

Hvarpå beror det då, att samtalsspråket så ofta är och måste vara omständligare än skriftspråket?

Till en viss grad behöfver den muntliga framställningen vara utförligare än den skriftliga där-

för, att det muntliga föredraget fordrar ögonblickligt förstående. När det, som säges, icke kan förtydligas genom anblick af något yttre, och när det meddelar sådant, som är nytt eller föga bekant för åhöraren, så får den talande ej vara sparsam på ord, om åhöraren skall kunna fullt förstå. Ju abstraktare och svårfattligare innehållet är, dess mer måste han beflita sig om, ej blott att begagna enkla och klara uttryck, utan äfven att göra sin framställning tillräckligt bred, så att åhöraren hinner tillegna sig hvarje särskildt moment af innehållet, innan ett nytt moment kommer och lägger beslag på åhörarens uppmärksamhet.

Vidare ökas ju stundom utförligheten däraf, att den talande måste erinra om något, som han sagt en stund förut, och som står i sammanhang med och belyser det, han just omtalar.

I skriftlig framställning äro förtydligande bredd och rekapitulationer mindre nödvändiga. Det svårfattliga kan af läsaren göras till föremål för så långt begrundande, som han anser sig behöfva; och påminnelser om något föregående kunna ersättas af läsaren själf, som gärna ser efter i skriften, om han märker sig ha glömt något af det förut lästa.

Den större utförlighet, som i de nu anförda fallen tillkommer talspråket, är naturligtvis afsiktlig och tillhör äfven den omsorgsfullast förberedda muntliga framställning, ja, t. o. m. företrädesvis denna.

Men det oförberedda, otvungna samtalsspråket, med hvilket vi ju i synnerhet sysselsätta oss, har dessutom utförlighet, ja, rent af slöseri med ord i andra fall, som äro synnerligen karaktäristiska för denna språkart.

Vi hafva redan förut flera gånger haft anledning att vidröra det förhållandet, att samtalsspråket står närmare tankespråket, än hvad skriftspråket gör, så till vida som samtalsspråket återgifver tankespråket blott lindrigt bearbetadt, medan däremot skriftspråket, i all synnerhet normalprosan, har grundligt omarbetat tankespråkets egentliga, fria form. För den fråga, vi nu behandla, är det särskildt af vikt, att det lediga, otvungna samtalsspråket successivt följer tänkandet, så att tanke efter tanke återgifves i ord, allt efter som de uppstå; det oförberedda talspråket återspeglar således ganska troget själfva tankeprocessens fortgång. I normalprosan däremot få vi icke se tankarna i deras ursprungliga form och följd, utan de hafva jämförts med hvarandra, modifierats, sammansmälts eller omställts och slutligen fått en form, som är vida mera koncis, sammanträngd och öfverskådlig än det oförberedda talets. Den färdigskrifna framställningen går — kan man säga — rakt fram till sitt mål, det oförberedda talet famlar sig fram i riktning mot målet.

Men ett i största hast nedskrifvet koncept är naturligtvis något, som mera än den fullt utarbetade skriftliga framställningen liknar det oförbe-

redda talet i sin språkform. I ett sådant koncept finnas vanligen öfverstrukna ord och meningar. De bestå ju af förhastade uttryck och utsagor, hvilka den skrifvande vid närmare besinning önskar alldeles utesluta eller utbyta mot bättre. Men i tal kunna dylika förhastade ord och meningar icke utplånas, när de en gång blifvit sagda. Den talande kan endast genom tillägg söka förbättra det, han sagt. Hvad som då i talet meddelas genom det förhastade uttrycket tillsammans med den följande förbättringen, motsvaras i den färdiga normalprosan, tankens mognade frukt, af ett enda uttryck. Och häraf kommer det sig, att normalprosan (och i allmänhet skriftspråket) så ofta blir sparsammare med ord än samtalsspråket.

Anledningarna till, att den talande behöfver göra ett tillägg, kunna vara af flera slag.

Han kan t. ex. märka, att det uttryck, han begagnat, ej varit tydligt nog. Om man säger: »Ja' ska' be' att få presentera Herr Petersson», så kan det nog hända, att man finner sig böra ge närmare besked genom ett tillägg, t. ex.: »Grosshandlare Charles Petersson i firman Petersson, Piper & Springer.» Såsom exempel på satser med förtydligande tillägg kan också denna anföras: »Han föll öfver sin länstol å' bräckte ett ben, — ett åf stolbenena.» På normalprosa hade samma innehåll uttryckts ungefär sålunda: »Han föll öfver sin länstol, så att ett af dennas ben bräcktes.»

Vidare kan man säga: »De' skulle allt vara

roli(g)t att (å') ha en så'n, — en så'n där velociped». Vi se, att i detta sista exempel det obestämda pronominet »en sådan» först kommer ensamt och sedan till förtydligande upprepas med tillägg af det ord, som åsyftats genom pronominet. Ett dylikt uttryckssätt är mycket vanligt. Då man begagnat ett pronomen eller ett pronominalt adverb, erinrar man sig ofta, att det ej kan vara lika klart för åhöraren, som det är för en själf, hvad man menar; och man skyndar då att tillägga det eller de ord, som blifvit alltför obestämdt betecknade. Sålunda kan man t. ex. säga: »Hon ä' just inte blyg åf sej, den där flickan», »Hva' han ä' ombytlig, den kejsar Wilhelm!», »De' ä' en ganska vacker sta', Södertelje», »Ska' ja' komma så dags då, klockan 12?», »Ja, där har di en faslig röra nu, i Kristiania.»

Att man på detta sätt börjar med pronomen eller pronominaladverb, som sedan måste förtydligas, kan också stundom bero därpå, att de rätta orden icke genast vilja inställa sig för tanken, och att man alltså blir tvungen att tills vidare hjälpa sig med obestämda ställföreträdare. Samtalsspråket visar ju äfven i andra fall, hur tanken småningom går framåt till större bestämdhet; t. ex.: »Ja' lofvar att komma snart, före veckans slut, kanske redan i morron bitti».

I alla dessa tillfällen har naturligtvis skriftspråket — liksom äfven det väl öfvertänkta talspråket — blott *ett* uttryck, det mest passande ensamt.

Huru det otvungna och oförberedda samtalsspråket återspeglar tänkandets utvecklingsgång, visar sig kanske allra bäst i sådana fall, där den talande måste sammanfatta eller öfverskåda flera moment. Om t. ex. frågan: »Hur många rum ä' de' i Ullströms våning?» skall besvaras genast muntligt, så kommer vanligen svaret att lyda ungefär sålunda: »Låt mej se! Där ä' salong å' förmak å' kabinett, de' ä' tre. Å' så ä' där matsal å' sängkammare å' herrns rum, de' ä' sex. Å' så ä' där ett rum för frun å' två för barnena, de' ä' nie. Å' så ä' de' rökrum å' gästrum å' pi(g)kammare, å' så ä' där nog inga flera — de' ä' tolf tillsammans.» Ett skriftligt svar på samma fråga hade naturligtvis strax lämnat uppgiften »Tolf», och först därefter — om det behöfdes — kommit med specifikationen; men denna hade då affattats mycket kortare, utan småräkningarna och utan uttrycken »Låt mej se!», »där ä'», »å' så ä' där», hvilka i talet blott äro till för att gifva den talande tid att tänka efter.

I samtalsspråket finna vi ju också ständigt kompletterande tillägg, inledda (liksom i föregående exempel) med »å' så», eller med »å' för resten så», »eller också», samt andra dylika. Däremot är det jämförelsevis sällsynt att i det lediga talspråket påträffa sådana koordineringar, som börja med ett bindeord, hvilket angifver, att flera led skola följa, t. ex. *både*, som syftar till ett följande *och (å')*, *inte bara* (i skrift *icke blott)*, som visar på ett följande

utan också; å ena sidan, dels m. fl. I tal kunna dylika »indelningsmärken» snarast förekomma, när lederna äro mycket korta, så att de motsvarande bindeorden komma mycket nära hvarandra; t. ex. »Du kan fara dit *antingen* me' ångbåt eller på järnväg»; »*Visst* ä' han snäll, men han ä' också bra dum.» När däremot dessa indelningsmärken i ledigt samtal brukas för längre satser, så vittna de om, att den talande har en viss vana att öfverblicka sina tankar, snarast också en viss vana vid att skrifva. Men skulle någon börja en muntlig framställning t. ex. med orden: »De' finns *fem* olika bevis på, att N. N. ä' mördaren» och sedan anföra dessa fem bevis med deras ordningsnummer, så kan man genast märka, att han förut öfvertänkt ej blott innehållet, utan också i någon mån formen, så framt han icke — hvilket i sådana fall är det vanligaste — endast refererar, hvad han läst i en tidning.

Just därför, att den talande i allmänhet, när han tillägger ett nytt led, icke säkert vet, om hans tänkande kan finna ytterligare något att tillägga, så kan han ej gärna följa skriftspråkets regel att sätta bindeordet (*och* eller *eller*) blott mellan de två sista, utan han brukar vanligen låta hvarje nytt led föregås af bindeordet. De koordinerande bindeorden bli därför vida talrikare i samtalsspråk än i skrift. Total saknad af sådana bindeord plägar i tal liksom i skrift antyda öfverretning eller öfverförfining och tillhöra den s. k. »nervösa stilen».

De *förbättrande* tillägg, man i talspråket plä-

gar göra, kunna vara af flera olika slag. Vi hafva nu korteligen betraktat sådana tillägg, som förklara något alltför obestämdt eller otydligt, och sådana, som göra meningen *fullständigare* genom att framdraga nya moment, om hvilka något förut sagdt äfvenledes gäller. Vi skola dessutom egna vår uppmärksamhet åt sådana tillägg, som alldeles *upphäfva* giltigheten af det förut sagda eller *inskränka* den eller *förstärka* den.

I det lediga samtalsspråket, där ett yttrande kan framträda omedelbart efter, sedan tanken uppstått i hjärnan, och där tankespråket med sina djärfva och oberäkneliga idéassociationer ofta ganska okontrolleradt kan få spela in, — där är det ingalunda sällsynt, att man råkar säga något, som är alldeles galet, eller åtminstone så litet passar för åhöraren och ämnet, att man ej genom någon inskränkning kan förbättra det, utan nödgas genom ett tillägg alldeles *återtaga* det. Tillägget kan då inledas med »Ack, jag menar naturligtvis», »Ack, hva' ja' ä' dum», »Ja' råkade försäja mej» o. s. v., eller också uttalar man tillägget med en brådskande, ifrig och ursäktande ton, som tillräckligt röjer afsikten. Exempel torde knappast vara behöfliga. Men däremot kan det kanske vara af intresse, att vi erinra oss, huru »felsägningar» med rättelse kunna användas som ett retoriskt konstgrepp. Om man t. ex. hört en annan skräfla med sina bedrifter, kan man säga: »Ja, du ä' en riktig kujon — kuragös kar', ville ja' säja!»

I normalprosa kan naturligtvis icke gärna återtagande och upphäfvande af det redan sagda förekomma. Men i högprosa och poesi är det icke så ovanligt, att författaren är eller låtsar sig vara fången af en villa, en illusion, från hvilken han plötsligt återkommer med orden: »men nej», »men jag misstager mig», »men ack, verkligheten är en annan», eller något dylikt.

Allmännare förekomma emellertid i samtal, och delvis äfven i skrift, de *inskränkande* tilläggen. Dessa kunna vara af många slag, t. ex. framkallade af artighet eller försiktighet, när man märker, att det redan sagda är alltför positivt; man kan då tillägga: »om du tillåter», »om jag får lof», »om du inte tycker illa vara» o. d., eller »så vidt ja' vet», »efter hva' man har sagt mej», »om de' ä' möjli(g)t», »om de' ä' sant» m. fl. I normalprosan kunna visserligen försiktighetstillägg förekomma, men utbytas hellre mot ett inledande eller inskjutet uttryck af samma betydelse, eller, ännu hellre, mot ett modifierande af påståendet genom *torde*, *lär*, *säges*, *kanske*, *synes det* o. s. v.

Men äfven då hvarken artighet eller försiktighet så kräfver, kan man finna sig föranlåten att göra ett inskränkande tillägg, när man råkat begagna ett alltför starkt eller alltför vidsträckt uttryck. I sådana fall inleder man ofta tillägget med »eller åtminstone», »eller snarare», »för så vidt» eller något dylikt. Normalprosan, som ju med omsorg väljer sina uttryck, har öfver hufvud taget

mindre behof af inskränkningar, och när hon behöfver sådana, plägar hon, som vi nyss anmärkte, i allmänhet ej ställa dem sist.

Nästan ännu viktigare för samtalsspråket än de inskränkande tilläggen äro de *förstärkande*. Dessa kunna bestå i starkare uttryck eller i liktydiga uttryck, som icke äro starkare, eller, slutligen, i enbart upprepande af samma uttryck. De två senare arterna af tillägg tjäna till att förstärka begreppet därigenom, att de tvinga åhörarens tanke att längre dröja vid detsamma och således mera fullständigt tillgodogöra sig dess innebörd. Hvad särskildt angår de tillagda synonymerna, kunna de ju belysa begreppet från en ny sida och på detta sätt göra intrycket lifligare och starkare.

Tillägget af ett stegrande uttryck är naturligtvis kraftigast. Den motsvarar förträffligt den stegring af känslan, som ofta inträder, när man riktar sin uppmärksamhet på något: i första ögonblicket betraktar man saken mera lugnt, och därför erbjuder sig till en början blott ett svagare uttryck, men därvid växer känslan eller insikten i sakens betydelse, och man drifves till att genast förstärka sitt uttryck. Ur hvardagsspråket kunna vi välja följande exempel: »De' vill ja' *visst*, de' vill ja' *rysligt gärna*»; »De' ä' en osanning, en *gemen* osanning»; »Nu ä' de' *bäst* för dej, att du gör så; du ä' *alldeles tvungen* att göra de'; *de' ä' förbi me' dej*, om du inte gör de'.»

Stegringen är, som vi märka, af ganska stor

verkan. Också hafva högprosan och poesien af ålder begagnat stegring (s. k. klimax) såsom retorisk figur. Denna kan naturligtvis användas ej blott vid tillägg rörande samma sak, utan äfven vid uppräkningar, då man vill på ett verksamt sätt variera uttrycket; så heter det t. ex. i Fritjofs saga:

»Rikt var huset: hvar helst som du skådade, mötte ditt öga *fyllda* källrar och *proppade* skåp och *rågade* visthus.»

Men bruket af klimax har sina faror. Dels kan man i sin sträfvan att föröka intrycket råka in i en påtaglig öfverdrift; dels kan man af ouppmärksamhet göra en sammanställning, som på den grund, att man i allmänhet låter det starkare uttrycket komma efter det svagare, kan uppfattas såsom en åsyftad klimax, men där det senare uttrycket i själfva verket är svagare än det föregående; sammanställningen förefaller då löjlig. En sådan s. k. »antiklimax» är det någon gång hörda utlåtandet: »De' kan hända den bäste, de' kan hända mej.»

Tilläggandet af synonymer för att förstärka intrycket,[1] helst genom att framhålla flera sidor af saken, tillhör visserligen icke uteslutande samtalsspråket, utan brukas i all slags framställning och dess mera, ju angelägnare man är att få ett målande och fylligt uttryck. Normalprosan begagnar sig dock minst af denna utväg. Från talspråket

---

[1] Med afseende på det följande kan läsaren jämföra uppsatsen »Om tavtologi» hos NOREEN, *Spridda studier*; denna har ej användts för föreliggande framställning.

kunna vi påminna oss sådana exempel som: »Han svor å' dundrade å' regerade å' slog i bordet, så att tallrikarna hoppade å' dansade», och i synnerhet sammanställningar af substantiv eller adjektiv, t. ex. »rim å' reson», »hus å' hem», »barn å' blomma», »sus å' dus», »lust å' glädje», »lös å' ledig», »glad å' lifvad», »frisk å sund», »sjuk å' eländig» o. s. v. Många af dessa stående förbindelser, som företrädesvis brukas i samtalsspråket, utmärka sig, som vi veta, genom allitteration eller också genom slutrim[1], och åtskilliga af dem äro bevarade från forntiden. — I hopande af synonymer kan särskildt ovettigt eller smeksamt talspråk gå ganska långt; så kan man få höra barn, då de bedja sin mor om något, säga: »Åh, lilla söta snälla rara go'a älskade gulle Mamma! får vi de'?»

Blotta upprepandet af samma uttryck till förstärkande af begreppet är icke alltid en så tarflig utväg, som det kanske kunde tyckas. Med stor fördel använder samtalsspråket detta upprepande för att eftertryckligt angifva, att något länge fortfar eller ständigt upprepas, t. ex. »Du bara läser å' läser», »Hvart ja' såg, så va' där bara skog å' skog»; »Där sitter gamla mor å' stickar å' nickar, stickar å' nickar.» Detta slags upprepande kan väl ej gärna förekomma i normalprosa, men är icke främmande för högprosa och poesi. I dessa liksom

[1] En ganska stor samling sådana meddelas af Å. MUNTHE i uppsatsen *Språkrim* (Ord och bild 1894).

i talet kan ju äfven upprepandet vara det naturliga uttrycket för stark sinnesrörelse; om därvid känslobetoningen växlar eller ökas, så får tillägget nästan värdet af synonym eller stegring; t. ex. »Ja' har väntat länge, *länge!*» »Alla ha drunknat, *alla!*» »Ja' *vill* inte! Ja' vill *inte!*» o. s. v.

Men det måste medgifvas, att samtalsspråkets upprepanden i synnerligt många fall äro mindre att rekommendera och icke gärna användas i riktigt vårdadt tal. Så är det t. ex. med det barnsliga omtagandet: »En stor stor hund», »En liten liten flicka», »Det är så mörkt långt, långt bort i skogen». Halft på skämt säges »norsk-norsk», något vulgärt är »fin-fin». Och slutligen är det rätt märkligt, att eftersom våra vanligaste höflighetsformler hafva blifvit tämligen försvagade till sin betydelse, mången, som ej kan eller bryr sig om att variera dem eller inlägga mera känsla i dem, söker förstärka dem genom att säga dem två eller eller flera gånger, t. ex. »Tack, tack», »Ajö, ajö, ajö», »Välkommen, välkommen» o. s. v.

Upprepandet i allmänhet brukas mera af vissa individer än af andra. Synnerligen vanligt är det ju hos barn; de kunna, som bekant, bli »odrägliga» med sitt »käxande». Och för öfrigt torde vanan att säga om samma sak med samma ord oftare förekomma hos unga eller mycket gamla personer än hos medelålders; och oftare — påstås det — hos kvinnor än hos män.

* * *

I ett samtal betraktas och behandlas samma innehåll, samma ämne, från två eller flera personers olika synpunkter. Häraf följer nödvändigt större vidlyftighet för samtalsspråket än för skriftspråket, särskildt normalprosan, som ju i regeln framställer blott en persons mening.

Redan det enklaste af fråga och svar bestående samtal blir i regeln något bredare än motsvarande innehåll uttryckt i normalprosa. När det t. ex. på normalprosa heter: »Gustaf Vasa dog år 1560», kan motsvarande innehåll, omsatt i fråga och svar icke gärna bli kortare än så här: »När dog Gustaf Vasa?» »År 1560.»[1] Här är det ju blott ett enda begrepp, tidsbestämningen, som sättes i fråga och därför måste uttryckas på två sätt, först med frågeadverb, sedan med adverbial af bestämdt innehåll.

Men oftare inträffar, att svaret måste på ett nytt och bestämdare sätt angifva och utveckla flera af de begrepp, på hvilka frågan hänsyftat, och dessutom, naturligtvis, ej sällan tillägga andra. Och det är icke alltid fallet, att svaret inskränker sig till att lämna endast det efterfrågade begreppet. Är tankeförmågan icke genast färdig att framräcka det sökta begreppet, händer det ej sällan, att den svarande bereder sig betänketid genom att, vanli-

---

[1] Vi bortse från den jämförelsevis ovanliga frågeformen: »Gustaf Vasa dog år —?»

gen i något förändrad form upprepa frågan, så att han t. ex. i det anförda fallet säger: »När Gustaf Vasa dog? Jo, år 1560!» eller ändå fullständigare: »Jaså, du frågar mig, när Gustaf Vasa dog? Jo, det var år 1560.» Men vi böra icke lämna ur sikte, att sådant för sammanhanget onödigt upprepande blott är ursäktligt, men icke i och för sig riktigt.[1]

Samtal, som icke bestå af frågor och svar, utan t. ex. röra de talandes i påståendeform framställda åsikter om samma saker, måste naturligtvis bli utförligare än en enda persons framställning af sam-

[1] Vid ungdomens undervisning hafva många lärare till regel att låta den tillfrågade lärjungen antingen upprepa frågan, innan han afgifver svaret, eller ock göra svaret så utförligt, att alla de i frågan upptagna begreppen där få sin motsvarighet, alltså, om det frågas: »När dog Gustaf Vasa?», svara fullständigt: »Gustaf Vasa dog år 1560.» Det är ju möjligt, att en sådan vidlyftighet ibland kan vara nödvändig för att bättre inskärpa innehållet eller för att öfva lärjungen i längre yttranden, men eljest är detta sätt att svara från språklig synpunkt förkastligt; det står i fullkomlig strid mot den allmänna regeln för all, vare sig muntlig eller skriftlig, framställning, nämligen: att orden skola uttrycka jämt så mycket, som behöfves för att framkalla den rätta tanken eller känslan, hvarken mer eller mindre. Att vilja under alla förhållanden tvinga äfven goda och intelligenta lärjungar till sådana utförliga svar är onaturligt och hämnar sig däruti, att antingen lärjungarna tillegna sig detta pedantiska sätt att svara och använda det äfven utanför skolans väggar, sig själfva till skada, eller ock däruti, att lärjungarna mycket väl märka skillnaden mellan sådana svar, som brukas utom skolan, och sådana, som fordras i skolan, samt finna de senare löjliga.

ma ämne. Ty vare sig man motsäger den, som förut yttrat något eller framställer en mer eller mindre afvikande mening, eller instämmer, så tillkommer alltid ett plus, vanligen äfven ett upprepande af några förut sagda ord eller ett återgifvande med synonyma yttryck. Dessutom händer det ofta, att man måste upprepa eller åtminstone i korthet sammanfatta hvad den andre sagt, för att på detta sätt öfvertyga sig och honom eller åhörarna, att man riktigt förstått honom. Detta är särskildt fallet vid dispyter eller disputationer samt för öfrigt, när det är fråga om något viktigt och maktpåliggande, där missförstånd måste undvikas, och de bevingade orden således måste fasthållas för att ej försvinna ur minnet eller fördunklas. Är det mycket noga att minnas, hur orden fallit sig, kan man t. o. m., som vi veta, uttryckligen taga åhörarna till vittnen på, att »så och så har han sagt». Allt sådant är obehöfligt vid skrift, ty, som romarna sade: *littera scripta manet*, det skrifna ordet står kvar och kan återfinnas oförändradt äfven efter lång tid.

NIONDE KAPITLET.

Tillfälligare (historiska) olikheter mellan skrift (normalprosa) och samtalsspråk. A. Skriftspråkets konservatism.

Om de »tillfälligare» (»historiska») olikheternas namn, arter, behandling. — Behandlingens svårigheter: på grund af lokala växlingar, individuella egenheter och idiosynkrasier; anmärkning om »förtydligandet». — Skriftspråket följer ej talspråkets ljudlättnader eller analogiändringar. — De förenklade talspråksformerna böra få insteg i skrift; anmärkningar om deras ålder och om tidigare försök att häfda deras rätt. — Skriftspråket accepterar ej vissa af talets syntaktiska ändringar — ej heller vissa af dess nyheter i ordförråd och ordbetydelser, — men uppehåller många i talspråket förlorade såväl »formord» som »innehållsord».

De skiljaktigheter mellan skriftspråk och talspråk, som vi nu vilja behandla, kunna kallas mera *tillfälliga* i den mening, att de icke (eller blott i ringa mån)[1] äro nödvändiga följder af de båda språkarternas naturliga relationer till den skrifvande och läsande eller talande och hörande individen, utan (åtminstone hufvudsakligen)[1] bero på förhål-

[1] Att gränsen mellan de »nödvändiga» och »tillfälligare» olikheterna stundom blir svår att uppdraga, har förut an-

landen, som ligga utanför dessa relationer. För att ej lägga alltför stor vikt på uttrycket »tillfälligare», som från viss synpunkt kan anses vara mindre lämpligt, tillägga vi den alternativa benämningen *historiska*. Namnet berättigas däraf, att dessa skiljaktigheter äro resultat af vårt skriftspråks historiska utveckling (eller stillastående), så vidt utvecklingen (eller stillaståendet) icke sammanfallit med talspråkets.

De egenheter hos skriftspråket (i synnerhet normalprosan), om hvilka nu blir fråga, bero nämligen därpå, att skriftspråket

dels icke upptagit de nyheter, som genomförts i talspråket, men i stället fasthållit sådant, som i talspråket blifvit föråldradt och öfvergifvits;

dels försmått och bortrensat gammalt godt material, som talspråket bevarat, eller i andra afseenden (ofta godtyckligt och pedantiskt) mästrat språkbruket;

dels på egen hand gjort lån från främmande skriftspråk, utan att fråga efter, om talspråket var benäget eller ens i stånd att deltaga i lånen.

Åt hvar och en af dessa hufvudpunkter skola vi nu egna ett kapitel. Men jag nödgas förbereda läsaren därpå, att jag icke kunnat göra framställningen så fyllig, som uppgiften kräfde, utan att vidröra ett ganska stort antal enskilda fall och upp-

---

märkts. Vi skola också i det följande flerstädes finna beröringar med sådant, som vi redan hänfört till de båda språkarternas »temperament».

räkna rätt många exempel (fastän jag ingalunda velat eller kunnat här gifva ämnet en uttömmande behandling).

Den myckenhet af detaljer, som dessa tre kapitel alltså komma att innehålla, skall måhända göra dem mera »torra och tråkiga», än läsaren väntat af en *populär* framställning. I sådant fall anhåller jag att få föreslå Dig, Ärade Läsare! ett botemedel mot tråkigheten: Läs dessa kapitel i det särskilda syftet att taga reda på, hvilka *fel och misstag*, jag här gjort mig skyldig till! Säkerligen skall Du påträffa åtskilliga, om Du jämför Dina iakttagelser med mina, — ty ämnet är svårt och föga undersökt —, och fägnaden öfver sådana fynd skall, hoppas jag, hjälpa Dig öfver mer än en af framställningens longörer.[1]

* * *

Det finnes vissa omständigheter, som i hög försvåra uppvisandet af de »mera tillfälliga» och »historiska» olikheterna mellan skriftspråk och talspråk.

Till en början måste vi ärligt bekänna för oss, att vårt »bildade, lediga samtalsspråk» ingalunda

---

1 I de föreläsningar, som ligga till grund för denna bok, behandlades ifrågavarande del af ämnet betydligt mera kortfattadt; ty jag vågade då ej räkna på *åhörarens* tålamod och kritik lika mycket som nu på *läsarens*; en åhörare har ju ej heller läsarens privilegium att, när så behöfves, — vända två blad i sänder.

utgör ett i alla enskildheter noga bestämdt, för alla svenskar, som kunna anses »bildade», alldeles likartadt språk.

Skriftspråket — eller åtminstone den stela, opersonliga normalprosan — har redan ganska länge, kanske ett århundrade eller mera, varit så enhetligt och likformigt, att man blott ytterst sällan kan i en författares skrifter upptäcka något, som röjer hans hemorts dialektiska egenheter. En skåning, en gotländing eller en dalkarl kan nu för tiden, om han erhållit ordentlig utbildning, skrifva lika god svenska som en stockholmare eller nyköpingsbo.[1]

Men denna enhet och likformighet, som förefinnes i vårt allmänna skriftspråk, motsvaras icke af lika stor öfverensstämmelse mellan de bildades *tal* öfver hela landet.

Det språk, vi bruka till muntliga, otvungna meddelanden, undandrager sig (kan man säga) en

---

[1] Det bör likväl anmärkas, att om vederbörande författare högt uppläsa hvad de skrifvit, öfverensstämmelsen icke blir lika fullständig för örat, som den var för ögat. Ty vår vanliga skrift har ett så ofullkomligt och mångtydigt beteckningssätt, att ganska skarpt skilda uttal kunna inrymmas under detsamma. Jfr t. ex. den växlande betoningen i *elände*, *eländig*, *fåfänglig*, *odödlig*, *tacksägelse*, *kallbrand*, *ledsaga*, *makrill* m. fl., de olika vokalljud, som kunna förekomma i de betonade stafvelserna af orden *deras*, *lära*, *läsa*, *enkel*, *emellan*, *betjänt*, *kol*, *moln*, *blomster*, (en) *tomt*, *höra*, *gröt* m. fl., växlingen mellan tungrots- och tungspets-*r* och (i sammanhang därmed) i uttalet af *rd*, *rt*, *rn*, *rs*, det växlande uttalet af *k* i *kilo*, *arkiv*, *arkitekt*, af *g* i *logik*, *agent*, *energi*, *hugna*, *egna* o. s. v.

skarp kontroll, liknande den, vi utöfva på det språk, vi skrifva; ty då vi tala ledigt och otvunget, egna vi ju ingen annan tanke åt språkformen än den, att vår åhörare skall förstå, hvad vi mena. Och under det skriftspråket väsentligen utgått från hufvudstadens eller i allmänhet Mälardalens språk (med någon påverkan från östgötskan) och i detta språkområde haft sin norm för tvifvelaktiga fall, saknar talspråket en erkänd norm, om ock hufvudstadsspråket påverkat de öfriga städernas språk och den bildade landtbefolkningens.

Men oaktadt alla lokala växlingar kan man likväl tryggt påstå, att vi hafva ett gemensamt (bildadt) svenskt samtalsspråk. Beviset ligger däri, att bildade svenskar, från hvilka landsändar de än komma, i allmänhet mycket väl förstå hvarandras ord och uttryckssätt.

Däremot blir det i många särskilda tillfällen, där lokala växlingar ega rum, svårt att fastställa, hvilket uttryckssätt är det allmännaste, och hvilket har en inskränktare utbredning. Vårt bildade samtalsspråk är nämligen ytterst otillräckligt undersökt af språkforskarna; dessa hafva nästan uteslutande riktat sin uppmärksamhet antingen på skriftspråket eller på landskapsmålen i inskränktare mening (de »obildade» folkklassernas dialekter), och inom dessa gränser hafva de jämförelsevis försummat de språkarter, som ligga närmast det bildade samtalsspråket: lågprosan och den stockholmska folkdialekten. Som saken nu står, sakna vi i de flesta

fall geografiskt-statistiska uppgifter om det bildade talspråkets särskilda former och uttryckssätt. Och icke ens den statistiska utredningen torde blifva till fyllest; ty det är ingalunda gifvet, att de flestes tal skall blifva i allo erkändt som det bästa, såsom det rätta rikstalspråket.

Af dessa skäl lär det väl icke kunna undvikas, att somliga af de uppgifter om talspråksformer och talspråksord, som jag här nedan meddelar, komma att förefalla en och annan bland mina läsare mer eller mindre främmande eller ock oriktiga, så att han anmärker: »*Så* brukar *jag* inte säja.» — Nu torde det nog hända, att så godt som hvar och en af oss lider af den svagheten, att han tror just det talspråk, han själf begagnar, vara det bästa och det allmännast använda. Och jag vill för egen del visst icke förneka möjligheten, att jag någon gång som allmänt bruk angifver sådant, som i verkligheten tillhör ett mindre område, eller att jag såsom icke tillhörande talspråket betecknar något, som faktiskt kan vara tämligen vanligt i bildadt tal. Då jag emellertid vågar hoppas, att mina uppgifter i de flesta fall skola befinnas korrekta, så är det därför, att jag gjort personlig bekantskap med språkbruket i *tre* af Sveriges viktigaste (och i språkligt afseende sinsemellan ganska skiljaktiga) orter: Stockholm med dess omgifning, Skåne och Göteborg: i hvardera af de två förstnämnda orterna har jag tillbragt närmare tvänne årtionden, i den senare nära ett; på mitt eget talspråk torde stock-

holmskan, såsom inhämtad i barndomen och ungdomen, hafva öfvat största inflytandet.[1] Så ofta som jag har mig bekant, att ett af mig anfördt talspråksbruk icke är allmänt, skall jag söka att konsekvent utsätta ett inskränkande uttryck.

När man vill fastställa, hvad som är (någorlunda) allmänt på en gång ledigt och bildadt svenskt talspråk, måste man taga sig i akt ej blott för det, som är alltför »lokalt», d. v. s. har för ringa utbredning, utan naturligtvis också för det, som beror på tillfällig eller individuell anslutning till skriftspråket, men ingalunda är allmänt eller ledigt samtalsspråk.

Tillfällig inblandning af skriftspråksuttryck i umgängestal sker stundom afsiktligt och på skämt,[2] hvarvid uttrycket småningom kan genom träget bruk förlora sin skämtsamma klang och tyckas likställdt med vanliga talspråksuttryck. Men dessutom kan man också ofrivilligt råka att i sitt tal upptaga ord eller vändningar från skriftspråket. Detta händer i synnerhet, när man talar om något, som man inhämtat genom läsning, och företrädesvis om det lästa varit nytt och svårfattligt, så att det ej blifvit tillräckligt smält.

Mera än sådana tillfälliga språkartsblandningar kunna dock de rent individuella försvåra ett

---

[1] Dessa personliga notiser har jag icke kunnat utelämna, enär de äro oundgängliga för bedömandet af det följande.

[2] Jfr i det föregående sid. 169.

korrekt åtskiljande af talspråk och skriftspråk. Ty det finnes bland våra bildade landsmän ganska många, som, medan de äro synnerligen väl förtrogna med skriftspråket, blott ofullständigt behärska det bildade talspråket och i sitt hvardagstal konstant begagna sig af enstaka skriftspråksord (t. ex. *icke, ingalunda, nämligen, härstädes*), vissa skriftspråksformer (t. ex. vi *äro,* vi *skola,* vi *böra*), eller af periodbyggnad, långa parenteser o. d., som rent af strider mot det lediga talspråkets väsen. Någon gång kan väl dylik språkförbistring bero på afsiktligt pedanteri, som försmår somliga talspråksuttryck under förmenande, att de äro »simpla» eller »vulgära». Men vanligen ligger skulden i obekantskap med det bildade lediga samtalsspråket, i det nämligen de talande haft otillräckliga tillfällen att iakttaga det bildade samtalsspråket och att själfva uppöfva sig i detta. Så är särskildt förhållandet med en del af vår nu för tiden mycket nitiska och framåtsträfvande folkskollärarekår, hvilken ju ofta utgått från mindre bildade hem. Det är för öfrigt en för lärare i allmänhet gemensam olägenhet, att de, som ständigt nödgas korrigera lärjungarnas dialektfärgade eller vårdslösa tal, och som för det goda exemplets skull själfva måste tala tydligt och exakt, lätt nog gå alltför långt i sin »korrekthet». — Individuella anslutningar till skriftspråket finner man också någon gång hos kammarlärda, som läsa mycken »normalprosa», men sällan »lättare», talspråket mera liknande litteratur, och som föga deltaga i bildad konversation eller, när

de göra det, snarare »docera» i egen språkform än gifva akt på interlokutörernas uttryckssätt.

Personer med de egenheter, vi nu omnämnt, äro naturligtvis mindre kompetenta att döma om gränserna mellan det lediga bildade samtalsspråket och den konventionella normalprosan — men det är icke lika visst, att de äro medvetna om denna sin oförmåga.

Det är icke en paradox att påstå: »Den, som plägar gifva noga akt på den språkform, han brukar i samtal, han talar icke ledigt — och följaktligen icke heller allmänt och kurant — samtalsspråk». Saken är nämligen den, att samtalsspråket *blir* riktigt ledigt först därigenom, att den talande alls icke reflekterar öfver formen.[1]

Därmed sammanhänger ock, att blott få af oss kunna gifva säkert besked om sina egna talspråksformer. De flesta gifva t. o. m. i *ett* visst afseende genomgående oriktiga uppgifter. Jag menar de s. k. »ljudlättnaderna», d. v. s. de ljudförenklingar, som man plägar använda i talet för att göra detta bekvämare och snabbare. Men det tillhör just ljudlättnadernas natur, att man *omedvetet* låter dem inträda: de observeras ej af den talande och vanligen ej heller af hans åhörare. Den förre *tror* sig uttala

[1] Karaktäristisk är anekdoten om den svenske lektorn, som för öfning i språket besökte England och därvid befanns tala en så »vacker» engelska, att engelsmännen uppmanade honom att ofördröjligen resa hem igen, enär han eljest skulle skämma sitt prydliga uttal.

den fullständiga, distinkta form, hvilken han känner såsom den »städade», den »riktiga»; men i regeln *tänker* han blott på innehållet. Äfven för åhöraren är innehållet hufvudsaken; och de förenklade, med minsta erforderliga ansträngning utsagda, ofta blott liksom antydda ordformerna äro vanligtvis äfven för honom så invanda, att deras afvikelser från det fullständiga, »städade» skicket undgå honom. Men då hörandet ofta kräfver mindre ansträngning än talandet, har åhöraren bättre tillfälle än den talande själf att lägga märke till de verkligen begagnade uttalsformernas olikhet med de suggererade.

Skulle nu åhöraren vara intresserad af att göra sådana iakttagelser och t. ex. anmärka: »Du säjer *tjufem* i st. f. *tjugefem,* å' så säjer du *vangen* i st. f. *vagnen»,* då är det sannolikt, att den andre med förtrytelse tillbakavisar denna beskyllning och försäkrar, att han visst inte begagnar så slarfviga och vulgära ordformer.

På sätt och vis ha bägge rätt. Anmärkaren har rätt med afseende på uttalet i sammanhängande och otvunget tal, där hela vikten ligger på innehållet; den andre har rätt med afseende på uttalet af ordet, då det förekommer ensamt för sig och dess form blir föremål för särskild reflexion.

I och med detsamma som ett ord skall betraktas såsom något *särskildt för sig,* framstår det för vårt medvetande som något vida mera själfständigt, viktigt och betydande samt därmed äfven i sina enskilda delar klart och bestämdt utprägladt. Utan

att vi självfva märka det, liksom lägga vi det då under förstoringsglas: vi *förtydliga* det till likhet med dess för oss välbekanta skriftspråksform (innanläsningsform).[1]

I förbigående må påpekas, att en dylik »förtydligad» form *kan* brukas, äfven då uppfattningen af innehållet är hufvudsak, nämligen då en extra grad tydlighet är nödvändig, t. ex. när man talar till en lomhörd person eller till en, som befinner sig på något längre afstånd än vanligt samtalshåll, eller när ordet måste komma ensamt och dess begripande alltså ej underlättas af sammanhanget, o. s. v. Under sådana förhållanden händer det, att man uttalar ett flerstafvigt ord så, att hvarje stafvelse får lika

---

[1] Upplysande för förhållandet mellan den »förtydligade» formen och den i vanligt sammanhängande tal brukade är en liten »vittighed» från Köpenhamn. För att rätt uppfatta den måste man erinra sig, att pronominet för första personen singular (subjektsform), som skrifves *jeg*, i högtidligt tal och omsorgsfull innanläsning utsäges *jaj*, men i det köpenhamnska hvardagstalet allmänt *jä (jæ)*, med kort vokal. Då emellertid den senare uttalsformen ansågs som »vulgär», plägade för några år sedan åtskilliga köpenhamnare helt oförberedt fråga någon bekant: »Sier du jæ eller jaj?» Ifall offret ej anade oråd, utan svarade ögonblickligt och obetänksamt, blef svaret nästan alltid: «Jæ sier jaj» — en contradictio in adjecto, som naturligtvis åsyftats af skämtets upphofsmän. Ville man i Sverige göra motsvarande försök, skulle man nog kunna få svaret «Ja' säjer jag»; men skillnaden mellan formerna blefve därvid mindre frappant.

stark betoning, eller att man uttalar såsom långa de ljud, som vid vanligt uttal äro korta, o. s. v.

Men den «förtydligade» formen, som blott i vissa undantagsfall kommer till användning, bör naturligtvis, då det är fråga om fastställande af talspråkets *hufvudform* (normala form), få stå tillbaka för den form, som regelbundet brukas i sammanhängande tal under vanliga förhållanden. Det är också blott vid denna sistnämnda, vi skola fästa afseende, då vi vilja jämföra talspråkets ordformer med skriftspråkets.

De normala (icke »förtydligade») talspråksformerna taga sig emellertid rätt främmande och besynnerliga ut i tryck; ty man är icke van att *se* dem, och man jämför dem ofrivilligt med de välbekanta skriftspråksformerna, som ju annars alltid figurera i tryck och skrift; denna jämförelse kommer talspråkformerna att synas ännu mera »slarfviga», »vulgära» eller »fula», än de skulle förefallit, om man blott *hört* dem muntligen anföras. —

De föregående anmärkningarna hafva åsyftat att förbereda läsaren därpå, att han sannolikt kommer att stöta sig på åtskilliga af de talspråkformer, jag här nedan skall anföra, och förklara dem vara alltför »vulgära» för att få användas i »bildadt, ledigt och otvunget samtal». Men dessa anmärkningar hafva äfven velat påvisa, att en sådan dom *kan* vara obefogad, och att den helst icke bör fällas, förrän man enkom lagt märke till, huru bildade

personer verkligen bruka säga, när de otvunget samtala med sina närmare bekanta.[1]

* * *

Ganska många af olikheterna mellan skriftspråk och talspråk bero på det förras alltför stora *konservatism.*

Att skriftspråket blir mera konservativt än talspråket, är till en viss grad naturligt och nödvändigt. Man lär sig skrifva hufvudsakligen genom att läsa, alltså efter *äldre* skrifter, och man kan, när man skrifver med omsorg, tillse, att man följer sina förebilder. Men man lär sig tala af sina samtida, såsom de just nu tala, ej såsom de talat förr. Och vidare är talspråket, därigenom att det framträder mera omedelbart och oreflekteradt, mera utsatt för omedvetna eller själfsvåldiga ändringar; den talande gör sig ju vanligen ej större besvär att tala tydligt och korrekt, än så att åhöraren kan förstå honom, och

---

[1] Samtalar man med en jämförelsevis obekant person eller med en förman, så blir talet lätt något mera stelt och tvunget; men detta slags tal kunna vi ej anse typiskt för umgängesspråket. Å andra sidan förekomma naturligtvis äfven hos personer, hvilka fått allmän bildning, ofta uttryckssätt och språkformer, som med fullt skäl kunna kallas vulgära. På det hela har »det bildade, lediga samtalsspråket» en prekär ställning: det kan så lätt göra eftergifter antingen åt skriftspråket eller åt det lägre, obildade och vulgära talspråket. Dess ställning erinrar alltså om de liberales i våra dagar, ty dessa ha ju svårt att hålla sig uppe mellan de konservative och socialdemokraterna.

kan därför utan olägenhet införa allehanda förkortningar och uttalslättnader. Medan dessa ändringar i språkskicket äro nya, föga spridda och föga observerade, kan det gemensamma skriftspråket icke gärna upptaga dem.

Men det naturliga och berättigade *konserverande* af äldre språkskick, som sålunda tillkommer skriftspråk, är något helt annat än den förstockade *konservatism,* vi finna i vårt svenska skriftspråk. Det förra skulle i hufvudsak representera den äldre (eller äldsta) lefvande generationens talspråk; den senare däremot låter skriften i mycket kvarstå på samma ståndpunkt, som den intog för två eller tre århundraden sedan, d. v. s. den tid, då boktryckarekonsten blef allmännare använd och läskunnigheten mera utbredd i vårt land.[1]

Skriftspråkets konservatism uppträder naturligtvis minst i lågprosan. Huru den ter sig uti normalprosan, skola vi nu tillse genom att jämföra denna stilart med det otvungna samtalsspråket och därvid anteckna några karaktäristiska olikheter med afseende på 1:o) ljudförbindelser och former, 2:o) ordens syntaktiska förbindelser, 3:o) ordvalet och ordens betydelse.

* * *

[1] Jämföres vårt nuvarande skriftspråk t. ex. med språket i OLAVUS PETRIS Svenska krönika (skrifven på 1530-talet), skall man förvånas öfver, att skillnaden (bortsedt från stafning och interpunktion) kan vara så ringa. — Att många af de talspråksformer, som vårt skriftspråk ännu ej godkänt, i själfva verket äro mycket gamla, skola vi längre fram visa.

I fråga om ordens *ljudskick* och *böjningsformer* har skriftspråket (normalprosan) ofta uppehållit det gamla tillståndet, medan det otvungna talspråket förändrats antingen genom ljudlättnader eller analogibildningar.[1]

Vid ledigt talande, när man ej ger särskild akt på sina ords form, låter man, som bekant, de svagast betonade stafvelserna och orden blifva ej blott kortast, utan äfven otydligast. Den inträdande otydligheten visar sig (bland annat) däri, att den svagt betonade stafvelsens vokal öfvergår till ett grumligt *e* (närmande sig antingen *ä* eller *ö*). *Någon, tjugo* (eller *tjugu*) öfvergå till *någen, tjuge;* enligt mångas uttal[2] blir andra stafvelsens *a* till det grumliga *e*-ljudet uti *almanack(a)*, *testamentera*, *allvarsam* (alltså: *almen-, testem-*, *allver-*), och stundom blir *illumination* till *illumenation* m. m. (I betydliga delar af landet säger man *flicker, blommer*, *gater* i st. f. *flickor*, *blommor*, *gator* o. s. v.)

Men den svagtoniga stafvelsens vokal, vare sig den af ålder varit *e* eller i senare tid öfvergått till

---

[1] Eller någon gång genom samverkan af båda dessa orsaker. I somliga fall kan det ej med full bestämdhet uppgifvas, hvilkendera orsaken vållat förändringen.

[2] Läsaren torde observera, när uppgifter (såsom här sker) ledsagas af en inskränkning med afseende på brukbarheten. Talspråkformer, som ännu ej vunnit allmännare utbredning, kunna nämligen icke ifrågakomma till införande i skriftspråk (jfr sidd. 231, 255 och 257), men kunna här ej alldeles förbigås, enär de behöfvas till belysande af talspråkets utveckling.

ett grumligt *e*, kan också alldeles falla bort. Så har *opera* i talspråket allmänt blifvit *opra*; vidare *käring* > *kärng*,[1] *apotek* > *apetek* > *aptek*, *offiser* > *offeser* > *offser*, *schokolad* > *schokela(d)* > *schokla*. Allmänt torde också vara, att talspråket bortkastar *e* i sådana former som *behöf(ve)s*, *syn(e)s*. Något mindre allmänna tyckas följande förkortningar vara: *ärende* > *ärnde*, *originell* > *oregenell* > *orgenell* (*-äll*), *bibliotekarie* > *bibleo-* > *biblo-*, *geografi* > *jografi*, *geometri* > *jometri*, *laboratorium* > *labera-* > *labra-* o. d. Mindre vanligt i Götaland tyckes det vara, att slutartikeln förlorar sitt *e* i sådana ord som *sal(e)n*, *dörr(e)n*, *jör(e)n*, *skomakar(e)n*, *inspektör(e)n*; i det öfriga Sverige torde denna förkortning vara regel.

När man sålunda »sväljer» eller »slarfvar bort» en svagt betonad vokal (*e*), måste stundom en konsonant följa med, emedan denna efter vokalens försvinnande alls icke eller blott med ansträngning skulle kunnat uttalas. Så snart formen *annen* (af *annan*) förlorar sitt *e*, får man formen *ann*, och när tredje stafvelsens *e* tränges ut ur *åttondedel*, *trettondedagen*, *tjugondedagen* o. d., kan man naturligtvis ej höra mer än ett *d*-ljud inuti ordet. Mycket likartad är den förkortning, som ofta inträder i *kyrkogård* eller (som det allmännare uttalas) *körkogård*; *körko-* blir *körke-* och därnäst *körk-* men då *körkgård* är besvärligt att uttala, öfvergår det i ledigt tal till *körrgård*.[2]

---

[1] Med tecknet > menas: »har öfvergått till».

[2] Med den sista stafvelsens förändringar skola vi längre fram sysselsätta oss.

Också vissa konsonantljud hafva under hastigt och vårdslöst uttal »torkat in», och det just i svagtoniga stafvelser eller i ord, som ofta brukas svagt betonade. Det allmänna lediga samtalsspråket låter i regeln intet *g* höras i slutet af *jag*, *dag*, imperativerna *drag*, *tag*, adjektiven *rolig*, *faslig* o. d., ej heller något *d* i *hufvud (hufve')*, *med*, *god*, *bröd*, *stad*, imperativerna *kläd*, *träd*, *bred* m. fl., ej heller något *t* i *det*, *mycket*, *litet* m. fl. Egentligen är det icke de jämförelsevis hårda »stötljuden» *g*, *d* och *t*, som härvid utplånats; den tid, då konsonantljudet började försvinna, ligger så långt tillbaka, att man då hade ett helt annat uttal: i st. f. *g* och *d* (eller *t*) hade man i dessa förbindelser mjuka »håll-ljud», snarlika *g*-ljudet i det danska *dag* och det nordtyska *sagen* samt *d*-ljudet i det danske *blød* och det engelska *father*.[1]

Nu inträffar det ganska ofta, att i ett och samma ord har bortfallit icke blott ett sådant *g*- eller *d*-ljud, utan äfven en följande tonsvag vokal *(e)*. Vi få därigenom de välbekanta — till blott ringa del i normalprosan upptagna — förkortningarna *fa(de)r*, *mo(de)r* o. d., *förklä(de)*,[2] verbalformerna *klä(de)r*, *rå(de)r*, *bre(de)r*, *dra(ge)r*, *ta(ge)r*, *svartna(de)*, *rensa(de)*, *sa(de)*, *la(de)* o. d., räkneord som *tju(ge)fem* o. s. v. I det sistnämnda fallet hade det i uttalet öfverhoppade *e*

[1] Dessa ljud betecknas i fornsvensk och äldre nysvensk skrift med *gh* och *dh*.

[1] Eller snarare *förkle*, ty äfven den andra stafvelsen har förkortats; jfr *huckle* af *hufvudkläde*.

uppstått af annan vokal; äfven i följande ord kan man antaga, att vokalen, innan den utstöttes, öfvergått till (grumligt) *e*: *nå(go)n, nå(gon)sin*, *se(da)n, la(du)gård.* Uti några fasta förbindelser (fraser), där substantivet har starkare betoning än attributet, har det senare förkortats efter samma regel, t. ex. *go(de) vänner, min gunsti(ge) herre, nådi(ge) herrn, min sali(ge) man.*

Vissa andra slutkonsonanter kunna bortfalla i några mycket vanliga ord, som ofta betonas svagt, t. ex. *ä(r), va(r)*, *o(ch), kar(l)*; det sistnämnda förekommer ju ofta såsom slutled i sammansättningar och har då försvagad ton. Formerna *ska'* och *te'*[1] anses hafva i början brukats blott framför konsonant.

Också i andra fall kan det förhållandet, att ett ord ofta brukats svagtonigt, ha framkallat förkortningar. Att man nu flerstädes i ledigt tal säger *dronning*, beror sannolikt därpå, att ordet *drottning,* när det förekommit som titel framför namnet, haft svag ton. Kanske något mindre vanligt är uttalet

---

[1] Förekomsten af *e* i *te'* (vid sidan af *till*) kan jämföras med *ve(d),* som sedan århundraden varit en sidoform till *vid.* — Infinitivmärkets uttalsform *å'* torde ej vara att omedelbart förklara ur skriftspråksformen *att*; ty infinitivmärket *att,* tidigare skrifvet *at*, är egentligen samma ord som prepositionen (och adverbet) *åt,* tidigare *at*; detta ord förekommer i fornsvenskan stundom skrifvet *adh* och har alltså kunnat uttalas med det mjuka »håll-ljudet», hvilket, som vi sett, plägar bortfalla i tonsvaga ord. Inträdandet af *å* för *a* i *åt* och *å(dh)* har motsvarighet i talspråksformen *åf* vid sidan af skriftspråksformen *af.*

hvicken af frågeordet *hvilken,* som ju också ofta kan få svag betoning, t. ex. »Hvicken *ä*' de'?»

Konsonantförbindelser, som äro besvärliga att uttala, förenklas gärna i samtalsspråket, så att något bland ljuden utelämnas. Till en viss grad måste detta ske äfven vid högtidlig uppläsning; det kan ju knappast falla någon in att uttala *n* i *lugnt, hämnd, nämnde,* eller *d* i *handske.* Men det lediga talspråket går längre: det undertrycker *n* t. ex. i *nam(n)sdag, kak(e)lung(n)slucka,*[1] ofta också i *reng(n)-kappa,*[1] *reng(n)vatten*[1] o. d., och vanligen *k* i *svens(k)t, latins(k)t* o. d. Ifall samma konsonantljud återkommer efter annan konsonant eller efter vokal, så försvinner det gärna på ettdera stället, nämligen där det faller sig svårast att uttala. Ingen lär i ledigt tal höra det senare *k* i *grekis(k)t*; och om man ej särskildt »tänker sig för», alltså afsiktligt förtydligar, plägar man ej uttala det förra *r*-et i *fo(r)dra.* Kanske icke fullt lika vanlig är konsonantuteslutningen i orden *vang(n)en,*[2] *ung(n)en,*[2] *öck(n)en, bott(n)en*; men låter man dessa ord ingå som senare led i sammansättningar och därigenom få något svagare ton, så blir förkortandet mera nödvändigt.

En konsonantförenkling af annat slag beror på det dialektiska »tjocka» *l,* som ersatt *rd* i några ord, t. ex. i *gård, ovårdig*; inom åtskilliga delar af

---

[1] Vi teckna här — mot »rättstafningen» — *ng*-ljudet med *ng,* på det att de förkortade formerna ej må framkalla misstag om uttalet.

[2] Om teckningen *ng* se föregående not.

landet brukar det bildade lediga talspråket härvid vanligt *l* (*körrgåln, ovåli*); i södra Sverige däremot plägar förbindelsen *rd* ofta (äfven hos bildade personer) förenklas på det sätt, att *d* bortfaller. — Namnet *Karl* uttalas i umgängesspråket vanligen *Kal*; här har *l* (kanske i början vid härmning af barns tal) kommit i stället för det »halftjocka» *l*, som i mellersta och norra Sverige ersatt förbindelsen *rl*.

Vokalförkortning har till ganska stor utsträckning inträdt i talspråket; vanligen förlänges därvid näst följande konsonantljud. I somliga fall tyckes anledningen vara den, att ordet ofta brukats svagtonigt och därigenom fått sin långa vokal förkortad; när vokalens korthet väl blifvit stadgad, har i stället följande konsonant blifvit förlängd, så snart ordet brukats starkt betonadt och alltså behöfde innehålla ett långt ljud. Detta torde gälla för samtalspråkets vanligaste uttal af orden *son, förstås, hade* och kanske äfven *så'n* (af *sådan*), *se'n* (af *sedan*). — I starkt betonade stafvelser hafva vokalförkortningen och konsonantförlängningen inträdt särdeles ofta, när två eller flera konsonanter följa på vokalen.[1] Vid högtidlig uppläsning säger man ännu *svǟrmoder, tādla fȫrstuga, fȫrkläde,* men i det lediga samtalet höres vanligen *svärrmor, taddla, förrstu, förrkle.*

I vissa fall har i samband med vokalförkortningen den näst följande konsonanten icke förlängts,

[1] Naturligtvis är det då blott det första af konsonantljuden, som förlänges.

utan i stället gjorts lik (»assimilerats med») den därpå följande, som alltså blifvit lång. Såsom exempel på denna förvandling kunna vi erinra oss, att innanläsningsuttalen *stȳvfader, stȳvmoder, brūdgum,* motsvaras af de lediga umgängesuttalen *stў̆ffar, stymmor, bruggum.* Allra vanligast är assimilationen af konsonantförbindelserna *ts* och *ds,* t. ex. *statsråd* > *stassråd, stadshus* > *stass(h)us, rådstuga* > *rǻsstu, matsäck* > *massäck, ledsen* > *lessen, låtsa* > *låssa.*[1] Ibland har innanläsningsuttalet så till vida lämpat sig efter umgängestalet, som vokalen blifvit kort (så t. ex. i *låtsa* och oftast i *ledsen*), medan *t* behålles (men uttalas långt) och *d* antingen behålles eller öfvergår till *t.* Variationerna kunna för öfrigt vara många: t. ex. i förbindelsen *för Guds skull* fordrar det högtidligaste uttalet »*Gūds*» och det ledigare, men ännu fullt vårdade »*Gutts*», medan det hvardagliga har »*Guss*».

Ett annat slags assimilation med stor utbredning är den, hvarigenom *hand* blir *hann, stund* > *stunn, grind* > *grinn, undan* > *unnan* o. s. v. I synnerhet om dylika ord förekomma i sammansättningar eller ofta brukade fraser (t. ex. *på förhand, en lathund, undan för undan*), torde de förenklade uttals-

---

1 Bellmans uttryck: «Gubben *trossar* Bygdens kämpar, barn och gossar» förefaller oss något besynnerligt; men detta torde bero därpå, att *trotsa* numera knappt tillhör det lediga samtalsspråket, och att vi alltså känna endast det högtidligare uttalet af ordet.

formerna hafva blifvit så godt som enrådande i umgängesspråket.

I de allra flesta af de anförda fallen är det ganska tydligt, att talspråksformen verkligen representerar en »ljudlättnad» i förhållande till skriftspråksformen. Mindre märkbart är, att ökad bekvämlighet vunnits genom talspråksformerna *mej, dej, sej* och *körka, förti,* då dessa trädt i stället för skriftspråkets *mig, dig, sig, kyrka, fyrti(o).*[1]

* * *

Då nu skriftspråket — med undantag af den friaste lågprosan och, ehuru blott till en ringa del, poesien — försmår att lämpa sig efter en så stor mängd i umgängesspråket genomförda uttalslättnader, uppstår redan härigenom en ganska stor klyfta mellan de båda språkarterna. Och denna klyfta förefaller ännu större, än den verkligen är, på grund af vår mycket föråldrade s. k. »rättstafning», som ju i talrika fall uppvisar beteckningar för ljud, hvilka länge sedan försvunnit eller förändrats äfven i det högtidligaste uttalet.

Afståndet mellan skriftspråk (normalprosa) och ledigt talspråk vidgas än mer därigenom, att det förra förhåller sig afvisande mot synnerligen många

---

1 Åtskilliga fall af ljudlättnader inom talspråket hafva här blifvit förbigångna, dels emedan de skulle göra framställningen alltför utförlig, dels därför att de icke hafva lika stor spridning i vårt land som de här omtalade.

analogibildningar, som ingått i det senare och mycket bidragit att förenkla dess byggnad.[1]

Den viktigaste af alla dessa analogiförändringar är utan tvifvel den, genom hvilken talspråket låtit verbets singularform uttränga dess pluralform, så att t. ex. *finner, finn, fann* kommit att begagnas äfven till ett pluralt subjekt, hvarigenom formerna (vi, de) *finna, funno,* (I) *finnen, funnen* blifvit obehöfliga och obrukliga i umgängesspråket.[2] Härtill bör läggas, att särskilda konjunktivformer, som visserligen också i skrift tämligen sparsamt begagnas, i det lediga samtalsspråket kunna sägas vara — med ett enda undantag (nämligen *vore*) — alldeles bortlagda och ersatta af indikativformer eller omskrifningar.

Huru mycket enklare än skriftspråket vårt umgängesspråk således blifvit, visar nedanstående beräkning, däri vi äfven medtaga de s. k. passiva[3] formerna.

Ett s. k. starkt verb, t. ex. *finna,* har i skrift-

---

[1] Angående språkförändringar genom analogiinverkan jfr A. Kock, *Om språkets förändring,* s. 112 och följande.

[2] Delvis genomförd är ju förenklingen äfven i skriftspråket, enär imperfekt (preteritum) af de s. k. svaga verben, t. ex. *kallade, böjde, trodde,* sedan långt tillbaka haft en gemensam form för singular och plural, hvarvid endast den sällan brukade andra personen plural gjort undantag. Men denna förenkling har icke berott på analogibildning, utan på uttalslättnad.

[3] Dessas användning i tal- och skriftspråk skola vi betrakta i nästa kapitel.

språket följande till predikat användbara[1] olika former: *finner, finn(e)s, finna, finnas, finnen, finnens; finne* (och *finnes*); *finn, finnom;*[2] *fann, fanns, funno, funnos, funnen, funnens; funne, funnes.* Alltså 17 olika former (eller 18, om *finns* och *finnes* räknas som två). Ett något mindre antal predikatsformer får skriftspråket af de svaga verben: af *kalla* kunna 12, af *böja* 13 och af *tro* 9 olika predikatsformer bildas.

Men i ledigt samtalsspråk bruka vi af verbet *finna* inga andra predikatsformer än *finner, finn(e)s; finn; fann, fanns* — alltså blott 5. För hvart och ett af de svaga verben blir antalet också 5.

Aflägsnandet af verbets pluralformer är utan jämförelse det mest storartade resultatet af det sträfvande efter förenkling genom analogibildning, som genomgår vårt språk. I vårt bildade umgängesspråk har deras förenkling öfverallt vunnit insteg — men i skriftspråket tillåtes den icke, om ej möjligen i lågprosan.

Öfriga af talspråket försökta — men af skriftspråket ännu ej antagna — analogibildningar äro ej blott mindre betydande, utan mestadels också mindre allmänt gällande i vårt land. Många af dem torde emellertid förtjäna att här omnämnas.

Inom verben finna vi åtskilliga af intresse. I samtalsspråket heter, som bekant, imperfekt (preteritum) af *stå* allmänt *stog*. Anledningen till, att tal-

---

[1] Vi bortse alltså från de s. k. biformerna, infinitiven, participen och supinet.

[2] Passiv form af imperativ förekommer i regeln icke.

språket öfvergifvit den äldre, i skrift ännu enrådande formen *stod,* är tydligen den, att i svenskan intet annat imperfekt slutar på *-od,* medan man däremot har flera vanliga imperfekt på *-og: slog, log, tog, drog, dog;* den blott i ett fall förekommande formen har alltså lämpats efter den i flera fall förekommande. Analogien med verben *slå, ta(ga)* och *dra(ga)* har i vissa delar af landet sträfvat att åstadkomma ännu fullständigare likhet mellan verben genom att förändra supinet *stått* till *stagit* (eller *stajit*), alltså till motsvarighet med *slagit, tagit, dragit* (eller *slajit* o. s. v.). Men *stått* har lättare kunnat försvara sig, ty det har haft stöd i sådana supina som *gått, fått, mått, sått* m. fl.

Analogibildning är det väl också, som framkallat de i samtalsspråket allmänna, men i normalprosan knappast förekommande infinitivformerna *ta, dra, klä', trå', bre'* o. d., ty i dessa torde förkortningen vara gjord efter mönstret af de förkortade formerna i imperativ *(ta, dra, klä', trä', bre')* och i presens indikativ *(tar, drar, klär, trär, brer),* som vi förut omtalat. — Anmärkningsvärdt är, att de verb, som genom förkortning blifvit enstafviga i presens (och infinitiv), af talspråket gärna bringas till fullständigare böjningslikhet med sådana verb som *tro, sy* (»tredje konjugationen»). Ganska allmänt heter supin af *bli* nu *blitt,* nära på lika vanligt är *hatt* af *ha (hadde)*; mindre allmänna, men ej ovanliga äro *tatt* af *ta, dratt* af *dra.*

Inom böjningen af mànget verb, där stamstaf-

velsen företer olika vokaler, visar sig sträfvandet att åstadkomma större enkelhet och öfverensstämmelse mellan formerna. Så t. ex. intränger ofta presens (och infinitivens) vokal i supinet; *bryta, flyga, klyfva, knyta* o. d. heta ofta i supin *brytit* o. s. v. i st. f. *brutit* o. s. v.; af *ligga* bildas stundom *liggit* (i st. f. *legat*), af *sitta sittit* (i st. f. *suttit* eller *setat*). Sträfvan efter öfverensstämmelse med imperfektet röjes i den allmänna talspråksformen *skullat* i st. f. *skolat* (jfr *skulle*) och den mindre utbredda infinitiven *tordas* i st. f. *töras* (jfr *tordes*). Mycket vanliga i tal — men sällsynta i skrift — äro formerna *väljde, väljt, tämjde, tämjt, smörjde, smörjt* (i st. f. *valde* o. s. v.), bildade i enlighet med infinitiven *välja*, presens *väljer* o. s. v.[1] I dessa fall ha vi exempel på det förhållandet, att språket mindre eftersträfvar uttalslättnad än formell likhet mellan till betydelsen sammanhängande ord.

Talspråket har svårt att förlika sig med den oregelbundenheten, att några böjningsformer af ett verb uppvisa ett *j*, andra icke. När det går an, införes därför *j* uti alla formerna, t. ex. i de nyss omnämnda *väljde* o. s. v. Men går detta icke för

---

[1] Af *kvälja* torde umgängesspråket knappast tåla annat imperfekt och supin än *kväljde, kväljt*; dessa former ha stadgat sig så mycket, att skriftspråket har måst upptaga dem, när verbet brukas i den speciella sinnliga betydelse, hvilken ju i talspråket är den vanliga. Men för den andliga (allmännare) betydelsen, som sällan, om någonsin, brukas i ledigt talspråk, fasthåller skriftspråket ännu formerna *kvalde, kvalt.*

sig, så uteslutes *j* ur den eller de andra formerna, där det fanns; så får man t. ex. *gläda*, *stöda*, *villa*, i st. f. *glädja*, *stödja*, *vilja*.[1]

På det hela visar talspråket större benägenhet för »svaga» böjningsformer än för de mera afvikande »starka»; så t. ex. föredrager det lediga talet nästan alltid *tvingade* framför *tvang* och oftast *hjälpte, skälfde*, *simmade, slukade,* framför *halp*, *skalf, sam*, *slök*. Men analogien kan också verka i motsatt riktning: af verbet *duga* ersättes imperfektet *dugde* ofta genom *dög*, som tydligen har analogien med *suga*, *sög*, *ljuga, ljög* att tacka för sin uppkomst. Formen »*lacks*» af *lyckas* är visserligen från början en afsiktligt skämtsam bildning,[2] men har vunnit ganska stor utbredning.

I substantivböjningen har omgestaltande efter analogi åstadkommit färre olikheter mellan skriftspråk och talspråk än i verbalböjningen. Åtskilligt finnes dock att anmärka.

Neutrala substantiv, som genom bortfallande af ett *-d* (egentligen *dh*) kommit att ändas på vokal,[3]

---

[1] I öfverensstämmelse med presens *vill*, imperfektet *ville* och infinitiven *villa* använder talspråket vanligen supinet *villat* (i st. f. *velat*).

[2] Fullt så godtycklig, som den ser ut, är den kanske icke; vi böra ihågkomma, att *lyckas* stundom (särskildt i gäckande tal) får uttalet *lickas* (t. ex. »ne', de' lickas inte!»); det ligger då närmare att försöka en böjning efter mönstret af *dricka, drack, spricka, sprack, sticka, stack*.

[3] *Trä* har ej uppkommit genom bortfallande af ett *-d(h)*, utan är tvärt om äldre än skriftspråksformen *träd*.

följa i talspråket samma regel som de flesta andra svenska neutrer med vokalslut; alltså få vi pluralerna *hufven* (eller *hufvun*), *brön, blan,* efter förebilden af *stycken, frön* o. d.

Större omfattning hafva analogiförändringarna i pluralernas bestämda form. Denna form heter af neutrerna *fönster, bolster, piller, fruntimmer* o. d. i normalprosa vanligen *fönstren, bolstren, pillren, fruntimren,* men i samtalsspråket nästan alltid *fönsterna, bolsterna, pillerna, fruntimmerna,*[1] hvarigenom samtalsspråket åstadkommer närmare öfverensstämmelse ej blott med de obestämda singularformerna af samma ord, utan ock med öfriga (synnerligen talrika) bestämda pluraler på *-erna,* t. ex. *tryckerierna, museerna, grillerna, smederna, posterna, pilgrimmerna* o. s. v.[2] — I motsvarighet till de med slutartikeln försedda (både för skrift och tal allmänt giltiga) pluralerna *snillena, styckena, fröna, bona, stona* o. d. har umgängesspråket vanligen *ögona, örona, hjärtana,* medan skriftspråket fordrar *ögonen, öronen* och synes undvika bestämd plural af *hjärta.*[3] Af neutrer, som i (obestämd) singular äro tvåstafviga och ändas

---

[1] Af *papper* har normalprosan *pappren,* men talspråket (och lågprosan) *papperna.*

[2] Men i samma mån som neutret är ovanligt i hvardagligt samtalsspråk och för den talande kändt hufvudsakligen från skriftspråket och det högtidliga talet, förefaller formen på *-ren* honom rimligare än formen på *-erna,* t. ex. af orden *offer, under.*

[3] SUNDÉNS ordbok uppgifver, att sådan icke finnes.

på *-n*, hafva vi i skriftspråket t. ex. formerna *lingonen, ostronen, lakanen, russinen, vapnen, tecknen*, men i samtalsspråket oftast *lingona, ostrona, lakana, russina, vap(n)ena, teck(n)ena.* Också enstafviga neutrer med konsonantiskt slutljud få i det lediga samtalsspråket ofta (i mellersta Sverige sannolikt allmänt) ett *-a* tillagdt i bestämd plural, t. ex. *barnena, benena* (stundom sammandragna till *barna, bena*), *skeppena, husena* o. s. v.

Vi se, huru det otvungna talspråket sträfvar efter att få ändelsen *-na* gemensam för alla neutrala substantiv i bestämd plural. Utjämningen är visserligen ännu icke genomförd öfverallt i landet eller i alla ord, men är tydligen på god väg att lyckas. Och när den lyckas, blifva samtliga neutrerna (ej blott de, som i obestämd plural ha ändelsen *-er*) med afseende på ändelsen i bestämd plural (*-na*) likställda med maskuliner och femininer[1] — en icke ringa vinst för språkets enkelhet och konsekvens!

Af öfriga genom analogibildning uppkomna skiljaktigheter mellan skriftspråk och ledigt talspråk kunna vi påminna oss följande. — Det obestämda pronominet *ingen* har i samtalsspråk fått neutralformen *inget* i st. f. skriftspråkets *intet.*[2] — Det

---

[1] I maskulinerna är ändelsen *-ne* så godt som bortlagd ur samtalsspråket, och de enstaka stående femininformerna *gässen, mössen, lössen* har talspråket allmännast (tyckes det) utbytt mot *gässena* o. s. v.

[2] Formen *intet* är själf en analogiombildning af en äldre neutralform *inte*; och ej ens denna sistnämnda form är den

såsom pluralt personal-, demonstrativ- och determinativ-pronomen använda *de* har i talspråket blifvit *di*, sannolikast genom anslutning till *vi* och *ni (I)*; medverkat har möjligen behofvet att i uttalet skilja pluralen från den nya neutralformen *de'* (af *det*).[1] Och slutligen kunna vi uti adverben lägga märke till talspråkets stundom framträdande sträfvan att genom tillägg af *-t* åstadkomma formell öfverensstämmelse med adverbens stora flertal, d. v. s. såsom adverb brukade neutrer af adjektiv; så har talspråket ofta formerna *straxt, precist,* medan skriftspråket i regeln fasthåller de ursprungligare *strax, precis*.

* * *

Men här behöfva vi, tror jag, pausera ett ögonblick, innan vi fortsätta mönstringen af de »historiska» skiljaktigheterna mellan tal och skrift. Ty jag föreställer mig, att den långa rad af talspråksformer, som redan defilerat förbi oss, synts åtskilliga läsare vara föga värd vår uppmärksamhet eller åtminstone oförtjänt af det företräde framför skriftspråksformerna, som jag emellanåt antydt. Dessa

---

äldsta kända; ännu äldre är nämligen det af *inte* undanträngda neutret *icke (ækki)*. Man ser, att de bägge såsom pronomina afdankade formerna tagit tjänst som nekande adverb, den äldre i skriftspråket, den yngre i talspråket.

[1] Nämligen där *de'* uttalats med slutet *e*-ljud; på andra ställen har man uttalat *dä'*; när ordet varit mycket svagt betonadt och vokalen alltså mycket kort, har man naturligtvis brukat det svaga och obestämda (grumliga) *e*-ljud, hvarom vi förut talat.

talspråksformer torde alltså här kräfva några ord till sitt försvar.

Anmärkas må dock, att de naturligtvis icke alla äro lika goda. Om somliga har jag redan sagt, att de ej kommit i allmänt bruk, utan blott i vissa delar af landet förekomma i den bildade befolkningens tal. För öfrigt skall måhända en eller annan af de anförda formerna gälla som alltför vårdslös för att kunna användas af fint bildade personer, då de samtala med hvarandra.

Om det stora flertalet kan dock påstås, att de i ledigt, otvunget samtal allmänt brukas äfven af de högst bildade bland våra landsmän.

Huru bör man nu bedöma dessa former, som genom uttalslättnadernas omedvetna och ofrivilliga eller analogiens blott svagt medvetna inverkan stadgat sig i talspråket och sålunda låtit detta träda i motsats till det konservativa skriftspråket?

Först och främst måste man hafva klart för sig, att dessa förändringar äro af samma art och gå i samma riktning som hela den väldiga utveckling, de indoeuropeiska språken genomgått, allt ifrån det äldsta skede, hvari vi lära känna dem, och intill våra dagar. Till de mest karaktäristiska dragen i denna långa utvecklingsprocess höra nämligen just de alltjämt fortskridande lättnaderna i uttalet och ombildningarna efter analogi; bägge dessa slag af förändringar förkorta efter hand språkens ord och förenkla de gamla böjningsformerna; de sistnämnda ersättas ofta af småord, så att språken småningom

bli mera »analytiska», ifrån att hafva varit mera »syntetiska», — ehuru visserligen denna förenkling i någon mån tyckes ske blott för att lämna plats för en ny syntes, nya sammansättningar, som blifva nödvändiga för att uttrycka det alltmera komplicerade begreppsinnehållet.

Det har funnits en tid — och den ligger icke långt bakom oss — då språkforskarna i denna utveckling ej sågo annat än en försämring, ett förfall. Åsikten grundade sig hufvudsakligen på den öfverdrifna och ensidiga beundran, man egnade de äldre språkminnesmärkena. Dessas utomordentligt stora värde för så väl språkhistorien som kulturhistorien förledde forskarna att öfverskatta dem i jämförelse med moderna språk och modern litteratur. Särskildt de s. k. klassiska språken — hvilkas litteratur länge utgjort den förnämsta källan för den nyare kulturen — betraktades af gammalt som oöfverträffliga; latinets eller grekiskans grammatiska byggnad var, menade man, vida fullkomligare än de moderna kulturspråkens.

Numera härskar en helt annan mening bland språkforskarna, åtminstone bland dem, som gjort de nyare språken till föremål för en grundligare undersökning. Man har uppvisat, att dessa moderna kulturspråk ingalunda äro sämre redskap för tanken än de gamla språken, utan att de tvärt om i det stora hela öfverträffa dessa i exakthet och smidighet, samt att de i synnerhet äro enklare, regelbundnare,

mera kraftbesparande — med ett ord fullkomligare.[1] Utvecklingen har alltså icke varit ett förfall, utan ett framåtskridande.

Om nu, ur denna synpunkt, t. ex. engelskan bedömes som fullkomligare än den mindre framskridna tyskan, bör med lika rätt vårt eget samtalsspråk få företrädet framför vårt skriftspråk.

Talspråkets utveckling kan väl genom skriftspråkets inflytande tvingas att gå långsammare, men den kan ej tvingas att afstanna. Vilja vi ej, att skillnaden mellan vårt tal och vår skrift skall blifva allt större och större (hvilket vore ett hinder för vår nationella kulturs framsteg), så hafva vi ingen annan utväg än att låta skriftspråket lämpa sig efter de förändringar, talspråket undergått.

Huru långt skriften bör gå i sin ackommodering efter talet, blir svårare att afgöra. Men särskild företrädesrätt att upptagas i vårt skriftspråk hafva utan tvifvel de talspråksformer, som hunnit fullt stadga sig och redan begagnas af alla eller de allra flesta bildade svenskar. Innan dessa former hunnit så långt, hafva de vanligen måst länge kämpa för lifvet med skriftspråksformerna; och många sådana talspråksformer, som kanske mer än en af mina läsare ännu föraktfullt kallar för »tillfälligt slarf» eller »vårdslösa nyheter», hafva i själfva verket att åbe-

[1] Den läsare, som önskar närmare sätta sig in i denna fråga, torde lämpligast kunna göra det genom att studera O. JESPERSENS geniala bok: *Progress in language* (London 1894).

ropa sig på en respektabel ålder, enär de redan i århundraden förekommit uti bildade personers tal.

För riktigheten af detta påstående kan jag lämna bevis, hvilka jag hoppas komma att erbjuda åtskilligt af intresse. Jag hämtar bevisen från ett par i slutet af 1600-talet författade skrifter och vill först säga några ord om dessa skrifter och deras författare.

År 1678 författade den då 36-årige skalden och språkforskaren SAMUEL COLUMBUS en liten grammatisk afhandling med titeln: »En svensk ordeskötsel angående bokstäfver, ord och ordesätt»; den har emellertid ej blifvit tryckt förr än två århundraden senare, år 1881. Columbus hyste den meningen, att skriften var fullkomligare, ju mera den närmade sig det talade språket. Lyckligtvis har han själf i afhandlingen, i enlighet med denna åsikt, försökt begagna talspråkets uttalsformer, ord, konstruktioner och uttryckssätt i allmänhet. Af Columbus lilla bok få vi således en rätt god föreställning om, huru han själf talade. Och att hans tal i det hela öfverensstämde med hvad som på den tiden ansågs för bildadt samtalsspråk, det kunna vi sluta oss till af Columbus personlighet och lefnadsförhållanden.

Visserligen var han född i Dalarna, och några spår af dalmål kunna påvisas i hans språk. Men han hade fått den bästa bildning, som den tiden kunde fås. Han blef vid 17 års ålder student i Uppsala, studerade där vitterhet och språk samt

umgicks med flera fint bildade ynglingar, som sedermera vunno hög rang i statens tjänst och i den litterära världen. Från Uppsala kom han tidigt till Stockholm och vistades där i många år, först som informator i en förnäm familj och därefter som ämbetsman, sällskaplig och umgängsam, allmänt omtyckt för sitt behagliga väsen och sin vittra begåfning. Vi hafva alltså goda skäl att anse Columbus uttalsformer hafva, åtminstone till allra största delen, varit brukliga i Stockholms och Uppsalas bildade kretsar.

I och för sig af mindre betydelse än Columbus »ordeskötsel», men viktig såsom bekräftande och kompletterande dennas uppgifter är sorgespelet »Darius», som år 1688 uppfördes på teatern i Lejonkulan (den nuvarande Logården) i Stockholm. Det var författadt af en bland de studenter, som under åren 1686—91 spelade på nämnda teater. Han hette Isak Börk, var östgöte och hade redan år 1679 blifvit student i Uppsala. Börk har tydligen beflitat sig om att använda talspråksformer i styckets dialog, men det kan väl ej gärna förutsättas, att han inför Stockholmspubliken låtit konungarna Alexander och Darius samt deras förnämste män begagna uttryck, som förefallit åhörarna simpla och bondska. — Om nu Börk, ehuru härstammande från ett götalandskap, begagnat i hufvudsak samma språkformer som dalkarlen Columbus, så synes man ha rätt att sluta till, att dessa språkformer på 1670-

och 1680-talen ansetts tillhöra allmänt bildadt samtalsspråk.

Nå väl, från de båda skrifterna af Columbus och Börk har jag antecknat följande genom sträfvande efter lättadt uttal eller genom analogiinflytelser uppkomna talspråksformer, motsvarande dem, vi nyss omtalade.

I st. f. skriftspråkets *käring, annan* finna vi *kärng* och *ann* (C.)[1]; i st. f. *jag ja* (C.), i st. f. *konglig* (adj.) *kongli* (B.)[2]; för *hufvud, med, god, bröd, vid, det, mycket, litet, något* finna vi *hufvu, mä* (C.), *go* (C., B.), *brö* (B.), *ve* (C.), *dä* (C.)[3], *mycki, lite, någe* (C.). Likaledes finna vi *råder* förkortadt till *rår* (C.), *skymtade* till *skymta'* (C.), *pustade* till *pusta'* (B.), *sade* till *sa'* (C.), *sådan* till *så'n* (C.), *någon* till *nå'n* (C., B). Att »*ok*» (= och) uttalades *å*, upplyser Columbus.

Ytterligare förenklas *är* till *ä'* (C, B.), *var* till *va'* (C.), *karl* till *kar'* (C.)[4], *till* och *skall* till *te* och *ska* (C.), *drottning* till *dron(n)ing* (C.), *Renskt* (vin), *färskt* (fläsk) och *latinskt* till *Renst, färst, latinst* (C.) samt *fordra* till *fodra* (C.). Hos Columbus träffa vi också *ovålig* (= ovärdig), *massäck* (= matsäck), *vinn* (= vind), *mej* (= mig), *körkja* (= kyrka). Börk skrif-

---

1 Med C. mena vi Columbus, med B. Börk.

2 Annars är det vanligen (hos C., tyckes det, alltid) adverbformen af adj. på *-lig*, som skrifves *-li*.

3 C. skrifver ofta, B. alltid *däd*.

4 Denna form fanns redan under medeltiden. Äfven formerna *åv (åf)* och *å* i st. f. *af* (C.) förekomma i den yngre fornsvenskan.

ver *tross* (= trots) och *synnes* (= synes, syns), *synnas* (= synas).

Att verbens pluralform kvarstår hos Columbus, torde knappt kunna anföras som bevis på, att den var i fullt bruk på hans tid, ty redan i äldre skrifter uppdyker singularform af predikatsverb vid subjekt i plural. Börk använder ofta *ä', kan, lär, drar* o. d., när subjektet är en plural. Anmärkningsvärdt är, att ändelsen *-en* för andra personen plur. konsekvent (så vidt jag kunnat finna) undvikes af både Columbus och Börk, hvilka i stället bruka samma form som för första och tredje personen plur.; Börk har dock någon gång singularform, t. ex. *lef* i uppmaning till flera.

Af andra analogibildningar kunna vi lägga märke till, att *stod* öfvergått till *stog* (C.) *blifvit* till *blitt* (B.), *dolde* till *döljde* (B), *skolat* till *skullat* (C.), *vilja, velat* till *villa, villat* (B.); att pluralerna af *hufvu(d)* och *bla(d)* heta *hufvun* och *blan* (C.), samt att *de* blifvit *di* (C.) och *strax straxt* (B.).

Det redan anförda torde vara tillräckligt såsom bevis på den utomordentliga seghet, hvarmed vårt skriftspråk ända till våra dagar fasthållit de grammatiska former, som tillhörde vår äldsta tryckta litteratur. Vi se ju, att äfven sådana förenklingar, som för mer än två århundraden sedan blifvit genomförda i den bildade talsvenskan, ännu icke hunnit vinna insteg i den typiska skriftsvenskan, utan fortfarande hållas utestängda därifrån, hvilket vållar, att de af den läsande och skrifvande allmänheten

betraktas med oförtjänt ringaktning. Denna blinda konservatism har gjort, att afståndet mellan skriftsvenskan och den bildade talsvenskan blifvit allt större, och att svårigheten att lära sig behärska bägge dessa språk alltmera tilltagit.

Oppositionen mot den onödiga och skadliga dualismen i språket har varit mindre, än man kunnat vänta och hoppas. De flesta tyckas hafva funnit sig däri som i ett nödvändigt ondt; ja, de hafva kanske knappast reflekterat däröfver, ty hvad man alltfrån sin tidiga barndom vant sig vid och ständigt haft för ögonen, det gör man ju sällan till föremål för en fördomsfri granskning.

Men utländingar torde tidigt hafva stött sig på den stora skillnaden mellan svenskans skrift- och talformer.

I ett »Försök till en lätt och tydelig Engelsk Grammatica», som utgafs i Göteborg år 1748, har författaren, translatorn IFVAR KRAAK,[1] gifvit ett märkligt intyg om den olägenhet, språkdualismen redan då vållade.

Kraak använder till svensk öfversättning af de engelska verbens paradigm gemensam form för sing. och hela plur., t. ex. *Ja'*, *du*, *han*, *vi*, *I*, *de kan*, *ska'*, *vill*, *bör*, *ä* o. s. v.[2] Och han inleder dessa paradigm med orden:

---

[1] Han blef kort efteråt (och hade några år förut varit) språkmästare vid Lunds Universitet.

[2] Såsom »Partic. Passiv.» af *ha* anför Kraak »*haft*, eller *hat*» (d. v. s. *hatt*).

Jag förbehåller mig den friheten hos Criticis, att bruka vid detta tillfället den korta Svenskan; emedan de Engelske, och andra Utlänningar åstunda det gerna, at de desto snarare kunde förstå oss uti allmänt tal.

Det var således blott af praktiska skäl, nämligen för utländingarnas bekvämlighet, och dessutom endast i ringa mån[1], Kraak vågade använda »den korta Svenskan», som på hans tid brukades i »allmänt tal».

På helt annat sätt uppträdde åren 1857 och 1858 ROBERT VON KRÆMER till strid för talsvenskans rätt. I åtskilliga tidningsartiklar (sedan samlade i broschyren *Om språkfrågan*) framställde han med sakkunnig motivering och liflig öfvertygelse yrkandet, att skriftsvenskan borde mera, än den dittills gjort, lämpa sig efter talsvenskan. I första rummet fordrade han bortläggandet af verbets särskilda pluralformer, i andra rummet upptagandet i skrift af sådana bestämda substantiva pluraler som *skeppena*, *husena*. Sina åsikter har von Kræmer praktiskt tillämpat i flera skrifter.

---

[1] På ett annat ställe i sin engelska grammatik har han följande diplomatiska uttalande: »Några mena at Engelskan, Italiänskan, Fransyskan etc. böra talas fort, hvilket är så mycket mindre nödigt, som orden giöras då otydeligare och obehageligare. Vi tale, på det man skall förstå oss, och därpå bör en ren och långsam Pronunciation egenteligen syfta. *Va ska vi giöra. Ja sån i stan. Gi mäj van j* [d. v. s. *va ni*] *vill* etc. Liuder hvarken väl eller tydeligt af en ovan [obs.!] tunga. Men örat må utan fara efter handen vänjas till den korta Pronunciationen; ty en infödd har lof at tala så fort han vill [obs.!], och en utlänning likaledes at förstå honom.»

Men vanans makt och massans tröghet brytas icke så lätt. Och på den tiden ställde sig äfven representativa språkforskare på det gamlas sida, ty då härskade ännu den fördomen, att utvecklingen af de nya formerna betecknade ett »förfall» i språket.

Icke ens nu, vid århundradets slut, har den åldrige, talangfulle kämpen för det sunda förståndets rätt fått se uppfyllandet af sin 1858 uttalade förhoppning, att »den, som lefver om några tiotal af år, torde nog få bevittna de omstridda personaländelsernas i verbet hädanfärd.»

* * *

Huruvida skriftspråkets konservatism visar sig lika stor i syntaktiskt afseende som i fråga om ljud- och formläran, torde vara svårt att afgöra, då ju den historiska utvecklingen af de syntaktiska förhållandena i svenskan hittills blifvit i så ringa mån undersökt.[1]

Emellertid torde man som yngre utveckling i samtalsspråket, ej gärna efterföljd af normalprosan, kunna betrakta utelämnandet af artikeln *den*, *det* i i uttryck som dessa: »Nu ä' (den) värsta bråskan öfver», »Ska du bo i (de') nya huse(t)?», »Slippa ifrån me' (de') minsta möjliga» o. d.[2]

---

[1] Skriftsvenskans egenheter i syntaktiskt afseende kunna lättast urskiljas, när de bestå i efterliknande af utländska (i synnerhet tyska) förebilder; jfr kap. XI.

[2] Talspråksuttrycken: »Du ä' ju stora gossen«, »Han ä' rika kar'n» o. d. tillåtas ej i normalprosa, som i stället använder obestämd form: »en stor gosse», »(en) rik (karl» ; men huru gamla dessa uttryck äro känner jag icke.

Genom utelämnande af konjunktionen *att* torde sådana i tal vanliga, men i normalprosa knappast tillåtna förbindelser som de följande hafva uppkommit: »De' va' väl, du kom», »Han sa', han va' sjuk», »Han ä' (så) frusen, så han hackar tänder(na)»; *så* i st. f. *så att* förekommer redan hos STIERNHIELM, sannolikt ännu tidigare.

Ingen torde betvifla, att jämförelsevis nya bildningar föreligga i talspråksuttryck sådana som dessa: »Du ä' väl inte så obeskeli' *å' säjer* nej?», »Ja' minns inte, om ja' kom ihåg *å' stängde* dörrn», »Han hitta(de) på *å' ledde* ut ångan en annan väg», »Hva' har du varit *å' gjort?*»

I allmänhet uppfattas *å'* i dylika uttryck som ett förkortadt *och.*[1] Men om man t. ex. säger: »Låt bli *å'* slåss, ni två!», så är man nog mest benägen att i denna förbindelse tyda *å'* som talspråksformen af infinitivmärket *att.* Saken kan emellertid bli krångligare, ty man kan få höra t. ex.: »Låt bli *å' sitt* på min bästa hatt!», »Han höll på *å' föll*» (= Han var nära att falla) — och till sådana konstruktioner passa ej några af våra vanliga, på skriftsvenskans språkbruk byggda, grammatiska regler. Att affärda dessa och dylika uttryck med en axelryckning och omdömet, att de äro »galna» — det

[1] Likaså i uttrycken: »Var (så) go' å' ge mej . . .», »Gå å' titta efter!» (jfr: »Han va' så go' å' gaf mej . . .», »Ja' har varit å' tittat efter»). I de fraser, som börja med »Var (så) go' (eller: snäll, beskeli' etc.)», kan *å'* stundom utelämnas, t. ex. »Var snäll sök mej kl. 10!», »Var go' gör inte om'et!»

kan nog vara bekvämt, men därmed bör ej en språkforskare låta sig nöja.

Den allmänna regeln synes kunna formuleras sålunda: när skriftspråket fogar *att* med infinitiv såsom närmare bestämning till ett föregående predikat, så kan talspråket förändra *att* till det obestämda *å'* (= *att* eller *och?*) samt infinitiven till »finit» form, motsvarande den, som det föregående predikatsverbet har.[1]

I dessa fall torde det ej vara riktigt att utan vidare påstå, att koordinering kommit i stället för subordinering (underordnande), ty de båda verben bilda fortfarande en enhet, ej två likställda begrepp. Detta visar sig bäst, om man tillägger negation eller objekt, t. ex.: »Pigan kom inte å' städade», »Han köpte ett par äpplen å' gaf barnena»; hade vi här haft två likställda begrepp, så skulle ju hvart för sig fått negationen eller objektet tillagdt: »kom inte å' städade *inte*», »köpte ett par äpplen å' gaf *dom* åt barnena». Huru nära de bägge predikatsverben höra tillsamman, synes också däraf, att en bestämning, som efter betydelsen tillkommer endast det senare, formellt ansluter sig till det förra, t. ex. »Du

---

[1] Förbindelsen: »Ä' Fredrik *å' badar?*» kan visserligen förklaras som uppkommen af: »Är Fredrik *gången* (*rest bort, åkt bort* etc.) *att bada?*» [jfr hvad som säges sid. 193 om utelämnandet af verb, som beteckna rörelse], men betydelsen är ej alldeles densamma.

sitter ju *riktigt* å' skakar åf förskräckelse»[1], »Brefvena, *som* han for å' hämtade», »*Det* (eller: *Hvad*) gick han å' väntade på».

Den egentliga, inre orsaken till, att den som bestämning tillagda infinitiven fått själfständig finit form, har utan tvifvel varit den, att det som framför allt skulle sägas, det till innehållet viktigaste, låg uti infinitiven, medan däremot det föregående predikatsverbet innebar en biomständighet och nästan tjänstgjorde som hjälpverb; man har sökt att i hufvudverbet få uttryck för handlingens tempus och modus. Den nya konstruktionens utveckling har underlättats af talspråkets förkärlek för koordinering, vidare af den dubbla betydelsen i *å'* (och, att) och slutligen af dubbeltydligheten i sådana verbalformer, hvilka kunna vara både infinitiv och imperativ (t. ex. *gå*, *se*, *bry*, *titta*, *kalla*) eller både infinitiv och imperfekt (t. ex. *titta*, *kalla*).

Här föreligger alltså verkligen en språklig »värdeförskjutning», såsom företeelsen blifvit kallad af den danske språkforskare, hvilken har förtjänsten af att hafva fullständigast undersökt och förklarat hithörande uttryck.[2]

---

[1] Detta exempel (och andra af samma slag) motsvaras i skriftspråket ej af *att* med infinitiv, utan snarare af presens particip såsom bestämning (till *sitter*) — så vidt alls det målande »*sitter*» (o. d.) skulle användas i skrift — ; men då exemplet annars är jämförligt med de öfriga, har jag velat låta det stå till antydan om en besläktad fråga, på hvilken vi här ej kunna närmare inlåta oss.

[2] Se O. JESPERSEN, *En sproglig værdiforskydning*, i Dania III (1895); uppsatsen handlar hufvudsakligen om danskt språk-

En annan, med den nu omtalade besläktad, förvandling af infinitiven eger vårt samtalsspråk i förbindelser sådana som dessa: »Ja' hadde bort *sagt* de' förut», »Flickan hadde fått *sålt* sina tännstickor», »Om ja' bara hadde kunnat *sluppit* ifrån de' här». Hit bör man väl räkna den sats, som utgör slutet i den bekanta barnvisan »katten å' källingen»[1]: »Du kunne låti(t) mej *hatt'*en».

Mången, som beflitar sig om att skrifva korrekt, har sannolikt trott, att »hade bort sagt» och dylika uttryck tillhöra det allra nyaste ogräset på språkfältet. Det kan därför vara af intresse att påpeka, att SAMUEL COLUMBUS i ett af sina poem skrifver:

Men hvem har skullat *trott,*
I Lustas rosengård en sådan falskhet skullat *grott,*

och dessutom i sin Ordeskötsel såsom för svenskan egendomliga uttryck (»svecismer») anför: »Jag har inte kunnat *trott* (eller: *sett*)» o. d. — Än mer: redan i den år 1561 af PEDER SVART författade krönikan öfver Gustaf I finner man konstruktionen: »Han hade själf aktat *dragit* tillbaka till Rom».

Normalprosan och högprosan ställa sig emellertid (af princip, kunde man säga) strängt afvisande mot dessa »värdeförskjutningar», ehuru det någon gång händer, att ett uttryck af de här nämnda slagen

---

bruk, men gör äfven afseende på andra språk, särskildt engelska och svenska.

[1] D. v. s. »kattungen»; i Stockholm, där »källing» är ett obekant ord, har jag hört »killingen»; ursprungligen är kanske den motsvarande norska visans ord »kællingen», d. v. s. käringen.

oförvarandes insmyger sig äfven i »vårdad» skriftlig framställning.

Vi hafva förut omnämnt, att konjunktivformer (med undantag af *vore*) knappast förekomma i ledigt samtalsspråk[1], utan där ersättas af indikativ eller ock af omskrifningar med modala hjälpverb. Skriftspråket (i synnerhet normal- och högprosan) har blott i mindre mån följt med denna utveckling.

Till syntaxen kunna vi ock räkna den utvidgning af komparativens användning, som i några fall företagits af samtalsspråket, men ännu ej godkänts af normalprosan. Som bekant, brukas både i tal och skrift komparativen i vissa förbindelser för att angifva (icke en högre, utan) en tämligen hög, en ganska hög grad[2]; »en *längre* promenad», »en *större* summa», »mina *närmare* bekanta» torde kunna användas ungefär lika bra i skrift som i tal. Men talspråksuttrycken »Han bjöd på en *finare* supé», »Hans tal lär ha varit ett *större* fiasko», »Han va' klädd i en *sämre* öfverrock», »Di ställde till ett *vildare* slagsmål» o. d. skulle icke godkännas i normalprosan, ej heller *värre* i betydelsen »riktigt duktigt», t. ex.: »Nu arbetar han på *värre*».

* * *

[1] Uttrycket »Gud *nåde* dej, om ..» står tämligen enstaka och torde ej vara i bruk öfverallt. »Tack *vare*» (= på grund af) är ej egentligen att hänföra till ledigt talspråk.

[2] I somliga fall bero uttrycken på efterbildning af tyskt språkbruk, t. ex. »en *högre* ämbetsman», »*högre* flickskolor», »läsning för den *mognare* ungdomen»; i det sist anförda exemplet (och väl äfven i några andra fall) tillhör komparativens användning i denna betydelse knappast det lediga samtalsspråket.

De sist omtalade uttrycken, hvilka gälla såsom alltför självsvåldiga eller vulgära för att upptagas i normalprosan, föra oss in på frågan om ordförrådet.

Att normalprosan, på grund af sitt »temperament», omsorgsfullt undviker sådana ord och ordförbindelser, som bära prägeln af partiskhet, öfverdrift eller skämtsam uppfattning, eller som i annat afseende förefalla simpla och låga, hafva vi redan förut (i kap. VI) funnit.

Men skriftspråket (särskildt normalprosan) försmår många i talspråket vanliga ord och fraser, utan att man kan finna annan grund därtill än den, att de icke brukats i skrift, alltså endast en traditionell, »historisk» orsak. Den bismak af »hvardaglighet» eller »simpelhet», som i många personers tycke kan vidlåda sådana ord, torde bero allenast därpå, att man ej är van att påträffa dem i vårdadt skriftspråk.

Till sådana, endast af »historiska» skäl från skriftspråket (eller åtminstone från normalprosan) bannlysta uttryck kunna vi hänföra substantivet *fjärndel*, de pronominala förbindelserna *den här*[1] och *samma en* (= densamme), adverben *bara* (= blott) och *en* (t. ex. »en tie stycken»), konjunktionerna *för* (= ty) och *för att* eller *för de' att* (= emedan, eller = på det att), prepositionen *me(d)* i sådan förbindelse som: »De' va' *fullt* (eller: *en hel hop) me' bönder* på torge(t)»; o. s. v.

Vidare kunna vi erinra oss, att många mycket

---

1 Förekommer redan hos Columbus.

vanliga verb pläga med prepositioner eller prepositionella adverb ingå intima förbindelser, som hafva stor användning i samtalsspråket, men knappast få visa sig i normalprosan, t. ex. »*dra sej för* något», »de' kan väl *gå för sej*», »*gå in på* något», »Hvar har du *gjort åf* din knif?», »*göra åf me'* sej (eller: sina pengar)», »*hålla i sej*», »*komma sej för*», »*komma* (= råka) *ut för* något», »*komma ut me'* (= förmå) något», »*stå på sej*», »*sitta öfver*» (= vara sysslolös, vänta m. m.), »*vara me' om* (= samtycka till) något», m. fl.

Beträffande dessa och dylika fraser är det ofta (åtminstone med de hjälpmedel, som stå mig till buds) omöjligt att afgöra, om de uppkommit först i senare tid eller länge tillhört språkbruket och fordom kunnat uppträda äfven i skriftspråk.[1] Med samma reservation angående åldern anför jag — för att blott taga några få exempel — följande uttryck, hvilka alls icke eller mycket sällan brukas i normalprosa, men äro de vanliga i samtalsspråk: »*så pass* (stor o. s. v.)», »Hur ä' de' *fatt?*», »De' gör de' samma» (= är mig likgiltigt), »De' gör ingenting», »De' har ja' ingenting emot», »*här om* dagen (kvälln, året, *sistens*)», »ve' de' här *laget*», »i senaste *laget*», »*främmande*» i vissa förbindelser[2], »*tyckmycken*», »*tråk*», »*inmunt*», »*utögd*». Såsom något vulgära

---

[1] I det senare fallet borde de helst upptagas i nästa kapitel.

[2] T. ex. »De' kommer främmande», »Han fick rart främmande», och i bestämd form, t. ex. »Främmandet ä' kvar ännu»,

betraktar man vanligen »*skoj*», »*skoja*», »*skojig*», hvilka emellertid icke ega några fullgoda synonymer i normalprosan. Att verbet *skoja* icke blifvit rotfast i skriftspråket, kunde — om det behöfdes — bevisas därmed, att af detta verb icke utvecklat sig de i skriftspråket jämte verben regelbundet förekommande »handlingssubstantiven» (nomina actionis) på *-ande* och *-(n)ing*, och att i stället *skoj* får tjänstgöra som »handlingssubstantiv» till verbet. Det förefaller, som om dylika korta substantiv på senare tid börjat med en viss förkärlek användas i tal för att uttrycka verbets handling (aktivt, passivt eller »neutralt»), utan att vinna synnerligt insteg i skrift; *spring* (i trappor o. s. v.) är jämförelsevis gammalt, likaså: (vara ute på) *vift*; men nu förekomma också t. ex. *tork* i st. f. *torkning*, *vaj* i st. f. *vajande*; ja, jag tror knappt, att det skulle väcka förvåning, om någon i häftigt tal yttrade sig sålunda: »Hva' ä' de' för något *släng* i dörrarna å' *hojt* å' *klamp* i trapporna?» Men nog tar det sig litet konstigt ut i tryck. —

Som exempel på nya betydelser, hvilka ännu ej accepterats af normalprosan, kunna här anföras: »Han hade en *tråki(g)* [eller: *lessam*] affär me(d) tullen», d. v. s. misskrediterande, eller: som bragte honom obehagliga, svåra följder; »De' va' *dumt* (= ledsamt, förargligt)»; »Han ä' *styf* (= utmärkt skicklig) i att måla». Det sistnämnda torde dock ännu kunna anses vara skämtsamt och vulgärt.

* * *

Om normalprosans konservatism ganska tydligt röjes i hennes tröghet och motvillighet att i sig upptaga sådana talspråksord, hvilka mycket väl kunde vara förenliga med hennes temperament, så framträder denna konservatism ännu påtagligare i den seghet, hvarmed normalprosan (och skriftspråket i allmänhet) kvarhåller ord och uttryck, som äro föråldrade och obrukliga i det bildade och lediga samtalsspråket.

Innan jag anför exempel på sådana ord, måste jag erinra om, att det stöter på vissa svårigheter att åstadkomma en fullt exakt delning mellan de ord, som böra upptagas här, och de ord, som böra sparas till vårt elfte kapitel, d. v. s. sådana, som väl af skriftsvenska, men ej af talsvenska *lånats* från andra språk. Ty om åtskilliga gamla nordiska ord kan man veta, om andra kan man misstänka, att de icke blifvit oafbrutet bevarade af skriftsvenskan, utan i senare tid blifvit af denna upptagna från fornspråket, landskapsmålen eller något af de nordiska frändespråken; men ehuru sådana ord ju, strängt taget, måste kallas lånord, torde det dock af praktiska skäl, då de hafva en fullt svensk prägel, vara bäst att anföra dem här. Vidare bör anmärkas, att den inflytelse, som de tyska, i synnerhet de lågtyska, språken öfvat på vårt modersmål, icke alltid ligger så klart i dagen, att man med visshet kan afgöra, om ett ord bör räknas såsom fullt inhemskt eller ej. Och slutligen är det naturligtvis stundom alldeles omöjligt att säga, huruvida ett lånord,

som *nu* förekommer *endast* i skriftsvenskan, icke under någon tid äfven kan hafva tillhört talsvenskan.

Att obetingadt förneka möjligheten, att det eller det ordet *kan* brukas i ledigt samtalsspråk, vore tydligen icke rådligt, och det är heller icke min mening att om de här nedan anförda orden påstå mera, än att de, så vidt jag kunnat finna, skulle låta besynnerliga och bokmässiga, om de blefve använda i ett otvunget samtal mellan närmare bekanta.

Säkrast afgöres frågan om brukbarheten, då det gäller formorden. Af pronominalformer bevarar skriften åtskilliga, som alls icke eller icke gärna tålas i ledig talsvenska; sådana äro: *dess*, *ty* i förbindelserna *i ty fall* och *icke för ty*, *denne(-a)*, *detta*, *dessa*, *hvars*, *hvarje*, *en och hvar*, *bäggedera*, *bådadera*, *ehvad*, *dylik*. Det samma gäller om de pronominella adverb, hvilkas förra del är *hvar-*, *här-* eller *där-*, och hvilkas senare del utgöres af någon bland prepositionerna *(ut)af*, *ibland*, *efter*, *ifrån*, *för*, *igenom*, *(ut)i*, *jämte*, *med*, *emellan*, *emot*, *om*, *inom*, *på*, *till*, *under*, *(ut)ur*, *vid*, *å*, *åt*, *öfver*.[1] Föråldrade och knappast brukbara i ledigt samtalsspråk äro vidare: *hvarest*, *därest*, *så-*, *samma-*, *annor-* och *ingalunda*, *huru-*, *så-* och *annorledes*, äfvensom sammansättningarna med *-städes*.[2]

---

[1] Några af dessa kunna dock i en eller annan särskild betydelse eller förbindelse förekomma i ledigt talspråk, t. ex. *hvarför*, *därför*, *därefter* och möjligen *därmed*.

[2] Af dessa kunna några i samtalsspråket ersättas med

Prepositionerna *förutan*, *förutom* och *jämte* torde numera icke gärna användas i umgängesspråket; det samma kan påstås om formen *uppå* och i allmänhet äfven om *å*. Och slutligen böra vi erinra oss, att skriftspråket, i motsats till det otvungna samtalsspråket, bevarat konjunktionerna *ock*, *än* — *än*, *ty*, *medan*, *såsom*, *emedan*, *ehuru*, *enär*, adverben *alltså*, *endast*, negationerna *ej* och *icke* samt af hjälpverben infinitiven *skola* och presens *tör*.[1]

Denna förteckning är väl ej alldeles fullständig, men vittnar dock tillräckligt både om skriftspråkets konservatism och om dess stora behof af formord för att uttrycka den logiska förbindelsen på ett klart och omväxlande sätt.

Såsom exempel på gamla »innehållsord» (eller »betydelseord»), som bevarats (eller återupptagits) i skriftspråket, skola vi nöja oss med ett mindre urval. Först några adverb, som stå formorden nära: *fordom, å nyo, stundom, understundom.*[2] Andra exempel äro: *mångahanda, forn, idog, fager, ymnig, konungslig, tvehågsen; fägring, hägn, hägnad, skygd, mandom, häfd(er), later, frände, fränka, utsago, gensaga; (gen)mäla, (för)tälja, spörja (sällspord), varsna, te sig, förete, skifta (skifte, skiftesrik* o s. v.), *jaka.*

---

motsvarande sammansättningar på *-stans* eller *-stäns* (t. ex. *någen-*, *ingenstans*).

[1] Äfven imperfekt *torde* är vida mindre vanlig i tal än i skrift.

[2] Huruvida adverben *allena*, *emellertid*, *till för(e)ne*, *till ända*, *till rygga*, *till äfventyrs* och *föga* — hvilka alla torde vara lånade från eller bildade efter tyskan — någonsin varit allmännare brukade i talspråket, synes vara svårt att utröna.

Läsaren har kanske vid granskning af denna lilla lista iakttagit, att orden äro ganska försiktigt valda, så försiktigt, att några af dem nästan äro för ålderdomliga för vanlig normalprosa och mera tillhöra högprosan. Men försiktighet är af nöden, så snart man begifver sig utom formordens jämförelsevis säkra område; ty i hvad mån »innehållsorden» kunna eller icke kunna brukas i ledigt samtalsspråk, blir ofta mycket svårt att konstatera, då ju samtalsspråket just i detta afseende torde vara mest skiftande och för öfrigt är så litet undersökt.

TIONDE KAPITLET.

Tillfälligare (historiska) olikheter mellan skrift (normalprosa) och samtalsspråk. B. Skriftspråket har ändrat eller öfvergifvit gammalt språkbruk.

Att skriftspråket våldsamt förändrat eller förkastat lefvande språkformer, kan hafva berott på omöjligheten att »normalisera» dem, — sträfvan efter regelbundenhet i böjningar och konstruktioner (analogi), — godtyckligt val mellan synonymer eller orddubbletter, — logisk formalism, — sträfvan efter koncis och bekväm form, — pedantisk spetsfundighet, — arkaiserande tendenser.

Till normalprosans egenskaper hör, såsom vi redan sett, att hon bemödar sig om en allvarlig, noggrann, prydlig och »städad» form samt omsorgsfullt undviker de skämtsamma, vårdslösa, simpla och självsvåldiga uttryckssätt, som äro vanliga äfven i högt bildade personers lediga umgängesspråk. Vi hafva också funnit, att denna granntyckthet hos normalprosan åtminstone i någon mån samverkar med hennes alltför starka konservatism, då hon nämligen försmår sådana i talspråket redan fullt stadgade nybildningar, mot hvilka ingen annan anmärkning

kan göras än den, att de äro »hvardagliga» och hittills icke fått insteg i vårdad skriftlig framställning.

Men normalprosans granntyckthet går stundom så långt, att den kommer i strid med hennes konservatism. Det händer nämligen, att normalprosan, i sin omsorg om språkets »rykt och redighet», i sin sträfvan att normera och reglera språkets fria växt, — det händer, att hon därvid rensar bort åtskilligt gammalt godt språkmaterial, eller att hon hårdhändt, stundom med trångsynt pedanteri, söker genomföra grammatiska bestämmelser, som ej hafva tillräcklig grund vare sig i talspråket eller i äldre skriftspråk.

Ett af de mest påfallande exemplen på vårt nuvarande skriftspråks (särskildt normalprosans) obefogade stränghet mot vissa gamla, i talspråket ännu lefvande former företer tredje personens personalpronomen. I vår gamla bibelöfversättning påträffa vi uttrycken: »de ledde honom bort till att *korsfästan*», »därföre vill jag *näpsan* och *släppan*», »hvilken som kan *tagat,* han *taget*», o. d. Och vi känna ganska väl betydelsen af det *-n* och det *-t*, som finnas vidhängda verben; ty vi bruka ännu i vårt hvardagliga umgängesspråk dessa tillägg, nämligen *-n* (eller *-en*) i samma betydelse som *honom, -t* (eller *-et*) i samma betydelse som *det*; och dessutom använda vi den vidhängda formen *-na* liktydig med *henne.* I svenska medeltidsskrifter äro dessa pronominalformer ganska vanliga, men det nysvenska skriftspråket har allt omsorgsfullare bannlyst dem ur vårdad framställning. Det nästan öfverraskar oss

att finna dem i dikter af BELLMAN, fru LENNGREN och A. G. SILFVERSTOLPE. Af nutida tryck är det nästan blott komisk poesi eller slagdängor af lägsta rang, som någon gång uppvisa sådana former. Och dessa pronomina hafva genom skriftspråkets inflytande på det bildade talspråket så mycket sjunkit i socialt anseende, att de äfven i tal betraktas som slarfviga och af många undvikas. Men det är verkligen till förlust för vårt språk, att dessa korta och bekväma former äro på väg att försvinna. Särskildt för våra skalder skulle de vara alldeles ovärderliga, ty deras synonymer *honom* och *henne* äro ju oviga genom sin längd och hafva säkerligen tvungit mången skald att göra våld på meter eller mening.

Hvarför har man då varit nog oförnuftig att oaflåtligt söka utrota dessa ändamålsenliga former?

Svaret blir väl sannolikt detta: Skriftspråket, eller åtminstone normalprosan, fördrager ej det lediga umgängestalets förkortade ordformer, utan återställer dem helst till den gestalt, de haft, innan de förkortades.[1] Och man har varit så mån om att i skrift få igen den gamla, »ordentliga» formen, att man någon gång skjutit öfver målet, t. ex. när de bestämda formerna *rodnan*, *lydnan, skepnan* (af substantiven *rodna, lydna, skepna*) i skrift — och sedermera äfven i tal — förvandlades till *rodnaden, lydnaden, skepnaden,* emedan man trodde, att orden

---

1 Flera exempel på sådant tillvägagående finnas i kap. IX, s. 240 f.

blifvit förkortade på samma sätt som t. ex. *månan* af *månaden, skillnan* af *skillnaden.*[1] När man nu ville göra de vidhängda (»enklitiska») pronominalformerna mera »städade» genom att förlänga dem, så kunde detta rätt behändigt gå för sig med *-(e)n* begagnadt såsom subjektsform, ty detta kunde utbytas mot *han* eller *den*[2], och med *-(e)t,* som kunde ersättas af *det.* Men vid formen *-(e)n,* begagnad som objektsform, och vid formen *-na* stötte man på svårigheter; *-(e)n* kunde väl ibland ersättas med *den,* men ej gärna i fråga om personer; att *-na* var en förkortning på den gamla ackusativen *hona* (eller *hana*) hade man glömt, ty den fulla formen af denna ackusativ var föråldrad. Man tog därför sitt parti och kasserade alldeles de omedgörliga objektsformerna *-(e)n* och *-na,* eftersom de ej läto normalisera sig till tryckvärdiga, ordentliga ord.

I det anförda fallet torde alltså skriftspråkets rensningsarbete grunda sig på ett slags resonemang, om detta ock i allmänhet icke legat fullkomligt klart för de skrifvande. Äfven i andra tillfällen synes förkastandet af gamla former hafva berott på de skrifvandes oförmåga att riktigt uppfatta dessa formers betydelse och berättigande. När man sträfvat efter att ur skriften utesluta t. ex. *heldre* och *aldra* till förmån för *hellre* och *allra*, så har detta

---

[1] Snarlik är utvidgningen af pluralen *hufvun* till *hufvuden.*

[2] Utförligare behandlas detta ämne — med afseende på uppkomsten af *den* som personalpronomen — af E. H. TEGNÉR i Svenska Akademiens handlingar (från 1886) VI.

sannolikt varit därför, att de senare formerna förefallit mera regelbundna i jämförelse med *heller, helst* och *all,* medan de förstnämnda betraktats som självsvåldiga uttal. Och då den gamla objektsformen (egentligen dativen) *dom* eller *dåm* icke fått följa sin sidoform *dem,* beror detta nog därpå, att *dåm* med afseende på sin vokal icke lika bra som *dem* motsvarat *de, deras.* Af liknande anledning torde man ha undvikit singularformer på *-er* af substantiv och adjektiv, t. ex. *slusker, glader, rasker, riker,* hvilka ju icke bekvämt låta förena sig med det nyare språkets nominalböjning. Också utrycken »i *ljusan* låga», »på *ljusan* dag», »i *rättan* tid», »många *Herrans* år» o. d. tyckas hufvudsakligen därför, att de nu framstå som oregelbundenheter, hafva svårt att behålla sig i skriftspråket.

Likaledes kan man förmoda, att de gamla genitivförbindelserna *till lags, till vägs, till tåls, till reds, till skänks, till viljes, hur dags, så dags* m. fl. just genom sina afvikelser från nutida grammatiska regler ingifvit de skrifvande betänkligheter.

När allvarlig skriftlig framställning i regeln icke kan använda t. ex. orden »*i jåns*» »*gona sej*», »få *nys* om något», så ligger orsaken sannolikt däri, att dessa ord förefallit de skrifvande obegripliga och besynnerliga; att *gona* var en afledning af *god,* hade man förgätit; *nys* däremot torde ha förefallit mindre lämpligt af det skäl, att det så lätt kunde leda tanken på *nysa.*

Af det äldre språkets »orddubbletter» har skrift-

språket ofta utvalt den ena formen och ratat den andra; så t. ex. gillar skriftspråket numera endast formen *ensam*, men försmår *ensammen*, som ännu brukas i tal. Och medan det lediga talspråket företrädesvis eller uteslutande använder formerna *opp*, *ner*, (någon-, ingen-) *-stans* eller *-stäns* och *säja*, gillar skriftspråket (eller åtminstone normalprosan) numera endast de i umgängesspråket knappast brukliga *upp*, *ned*, *-städes* och *säga*.

I dessa och flera dylika fall torde det vara ganska svårt att finna grunderna för skriftspråkets val. Men det finnes många andra olikheter mellan tal och skrift, som tydligen framkallats af skriftspråkets stränga formalism, dess minutiösa kraf på logisk motsvarighet.

I vårt nuvarande tal plägar ett kollektivt substantiv i fortsatt framställning åtföljas af plural, t. ex. »Vill *herrskapet* vara så *snälla* å'...»; och när man sagt något om *sällskapet*, *folket* o. d., kan man fortsätta: »*di* va' *oroliga*», »*di* blef *skrämda*» o. s. v. Detta är en både i de nordiska språken och i andra språk af ålder använd, helt naturlig konstruktion efter den inre betydelsen. Men för skriftspråket gäller den yttre formen mera.

Om sådant, som just sker eller är för handen, säger man t. ex. »De' *va'* en sak, ja' *ville* tala me' dej om», »De' *va'* roli(g)t», »De' *va'* en huggare att springa!» o. s. v. Med bruket af imperfekt torde man härvid angifva, att man n y s s t ä n k t e eller t y c k t e så, som man nu säger. Men för att ett

bref skulle få gälla som ordentligt, blefve man nog tvungen att skrifva: »Det *är* en sak, om hvilken jag *önskar* tala med dig», o. s. v.

När normalprosan undviker talspråksuttrycken »Ja' har varit hos *biskopens*», »Ska' du gå till *Bergströms?*» o. d., för att i stället använda fullständigare beteckningar af familjen i fråga, — så är väl äfven denna korrigering framkallad af samma sträfvande efter exakthet.

Och vidare kan det vara af intresse att lägga märke till, huru det vårdade skriftspråket utdömt bruket af bestämd form i (kortare) tillnamn, t. ex. *Eken*, *Hjelmen*, *Bååthen*, förmodligen emedan det förefallit som en oregelbundenhet. Fordom kunde man äfven i högtidlig framställning skrifva och säga t. ex. *Sturen*, *Dacken*; att de numera ej tålas i mera städadt tal, torde väl bero på skriftspråkets inflytande.

En ganska omfattande skiljaktighet mellan umgängesspråket och normalprosan består däri, att det förra mycket oftare än det senare börjar sina meningar med s. k. »formellt subjekt», ordet *det*; t. ex.: »*De'* ligger fyra fartyg i hamnen», »*De'* kom hit en person, som ville tala me' dej», o. s. v. I muntlig framställning är denna konstruktion naturlig och ändamålsenlig. Det ord, som skall särskildt framhållas, bör nämligen ej komma allra först, om det skall kunna lätt och säkert uppfattas, utan det måste i någon mån förberedas och understödjas af

sammanhanget.[1] För skriftlig framställning gäller denna hänsyn i mycket ringare mån, och normalprosan kan därför anses hafva ett visst berättigande att — såsom den också ofta gör — öfvergifva konstruktionen med »skenbart subjekt». Erfarne stilister torde dock hafva märkt fördelen af att efterlikna talspråkets konstruktionssätt i detta afseende (som i flera andra); ty genom afvikelse från denna psykologiskt riktiga uttrycksform blir skriftspråket lätt något stelt och konstladt.

Men vid vårt skriftspråks — och särskildt vår normalprosas — utveckling hafva de skrifvande alltför litet aktat på, hvad som föll sig naturligast och ledigast i talspråket, och hvad som alltså företrädesvis kunde anses tillhöra det lefvande språkets väsen. Man påträffar därför stundom i skriftspråket ett skematiskt mekaniserande, som ingalunda har rotfäste i det lefvande språkets natur, och hvilket mer, än nödvändigt vore, ökat olikheten mellan det språk, vi tala, och det, vi tvingas att skrifva.

Ett par märkliga exempel på detta förhållande lämnar verbets behandling i skriftspråket.

Vi veta, att våra grammatikor angående passivum lära, att »passivum utmärker, att subjektet mottager en verksamhet», och att »af verbens aktiva former bildas motsvarande former i passivum

---

[1] En annan anledning, hvarför hufvudordet stundom kommer efteråt, är den, att det ej genast är till hands för den talande.

genom tillägg af *-s*»; hvarvid plägar göras den anmärkningen, att »passivum ofta omskrifves, i synnerhet med *blifva*». — Hvad skriftspråket angår, äro ju dessa regler fullt korrekta: att subjektet göres till föremål för en verksamhet, uttryckes i skrift helst med s. k. passivform (på *-s*).

Men samma regel gäller icke för det lediga samtalsspråket. Jag kan visserligen utan betänkande skrifva: »Mattorna *piskas* af drängarna», »Rocken har *lagats* af skräddaren»; men skulle jag försöka att i vanligt umgängstal införa dessa uttryckssätt, skulle de låta tvungna och pedantiska. För att uppehålla den lediga, otvungna samtalstonen skulle jag nödgas säga: »Mattorna *blir* (nu) *piskade* åf drängarna», »Rocken har *blifvit lagad* åf skräddarn»[1]; men ännu hellre skulle jag använda aktiv form. Däremot kan man, utan att bryta mot den otvungna samtalstonen, säga: »Rocken behöfver *lagas*», alltså utan tillägg af någon agent (»åf skräddar N. N.» eller dylikt). Man tänker nämligen då icke så mycket på en verksamhet, hvilken af någon skall utöfvas på rocken, fastmer på en förändring, som som skall ske med plagget. Verbet *lagas* bör därför i denna förbindelse snarare kallas neutralt (intransitivt, deponentiellt) än rent passivt.

I självfva verket skall man, om man närmare granskar de i umgängesspråket brukade s. k. pas-

[1] Bruket af *varda* för att uttrycka passiv betydelse är numera i talspråket mycket inskränkt; det torde förekomma blott på få orter och äfven där i ett ringa antal förbindelser.

siva verbalformerna på *-s*, i allmänhet finna deras betydelse vara 1:o) neutral (som i *lagas*), d. v. s. utsäga ett skeende eller ett tillstånd, eller 2:o) reciprok, eller 3:o) aktiv och transitiv, ehuru utan utsatt objekt.

Den neutrala betydelsen är visserligen den, som står närmast intill rent passiv betydelse; men en skillnad kan dock i allmänhet lätt nog iakttagas. Säger man: »Han fick ligga länge å' *pinas*, innan han dog», så är *pinas* = lida; vill man inlägga en fullt passiv mening i verbet, så säger man t. ex.: »Han *blef* jämt *pinad* å' *plågad* åf den elaka kärngen». — I satsen: »Så'na där kragar *brukas* inte numera», är ju *brukas* = vara bruklig, vara modern. O. s. v.

Det kan göra rätt stor skillnad till betydelsen, om det är i tal eller i skrift, som man möter uttrycket: »De *knuffades* och *sparkades*». I talspråk kunna verben ej gärna uppfattas annat än som reciproka (= »de knuffade å' sparkade hvaran(d)ra»); förekomma orden i skrift, så tänker man väl i första rummet på passiv betydelse (= »de blefvo knuffade och sparkade»).

Ur den reciproka betydelsen utvecklar sig i talspråket lätt en aktiv (transitiv), då nämligen verksamheten utsäges om blott *en* individ. I umgängesspråket betyder t. ex. »Han *retas* å' *narras*» intet annat än: han håller på att (eller: brukar) reta och narra (andra, sina kamrater o. d.). Härmed kan man jämföra t. ex.: »Du får inte *luggas*», »Hun(de)n *bits*», »Nässlan *bränns*». Betydelsen blir, som man ser,

rent aktiv (transitiv), ty verbet uttrycker en verksamhet, som öfvergår på ett objekt, ehuru detta objekt ej utsättes. Skriftspråket undviker helst dessa aktiva *s*-former, sannolikt emedan de hota att bringa oreda i den sköna ordning, skriftspråksgrammatiken åstadkommit genom bestämmelsen, att *s*-formerna skola vara passiva.

Emellertid är det förvånande, att skriftspråkets försök att göra de ursprungligen reflexiva *s*-formerna till passiva kunnat, trots talspråkets motstånd, hafva så stor framgång. Numera stöter man sig alls icke därpå, att skriften af hvilket transitivt verb som helst till den aktiva formen bildar en passiv motsvarighet på *-s* samt använder denna ej blott i infinitiv och finita former (presens och imperfekt),[1] utan ock i supin. För något mera än hundra år sedan opponerade sig ännu den lärde och vittre ANDERS AF BOTIN mot formerna »jag har *älskats*,

---

[1] Hvad angår konjunktiven, blifva naturligtvis de passiva formerna sällsynta i skrift, då redan de aktiva fått en inskränktare användning och för öfrigt tydlig skillnad mellan indikativ och konjunktiv *s*-form stundom icke kan åstadkommas (t. ex. *kallades*, *böjes*, *böjdes*, *tages* o. s v.). Imperativens »passivformer» blifva i regeln orimliga till sin betydelse; och det tager sig onekligen litet löjligt ut, när våra grammatikor utan reservation upptaga formerna *kallas!*, *kalloms!*, *kallens!*, *böjs!*, *böjoms!*, *böjens!*, *tros!*, *trons!*, *grips!*, *gripoms!*, *gripens!*, *binds!*, *bindoms!*, *bindens!* Om herrar grammatici ålades att ur litteraturen anskaffa exempel på dessa formers förekomst, skulle de sannoligt få mycket besvär.

lärts, *tagits*», hvilka han ansåg »böra undvikas i regelbunden skrift». Nu däremot torde ej mången finna ens sådana former betänkliga som *ansträngts, hvälfts, glömts, nämnts, mists, östs, väfts, söfts, höljts, sväljts* o. d., om han ser dem i skriftlig framställning; skall han muntligen uppläsa dem, kan han knappt undgå att finna dem obekväma och konstiga.

I förändrandet af *s*-formernas betydelse och i deras konsekventa — man kan säga: järnhårda — genomförande till så godt som hela de transitiva verbens böjning har skriftspråket utan tvifvel förgripit sig på det i egentligare mening lefvande språkets natur. Men till skriftspråkets försvar kan anföras, att dessa passiva *s*-former äro utomordentligt praktiska och behändiga att begagna i skriftlig framställning, och att de, särskildt som goda hjälpmedel för åstadkommande af den erforderliga omväxlingen, utgöra en verklig vinst för skriftsvenskan.

Sådana förmildrande omständigheter gälla ej för ett annat tilltag af skriftspråket, eller snarare en spetsfundighet, uppfunnen af en grammatiker och sedan af flera generationer lärare med svett och möda inpräglad i den skrifvande ungdomen. Jag menar naturligtvis den fordran, som ABRAHAM SAHLSTEDT år 1769 uppställde[1]) och sedermera allt flera grammatici hafva godkänt, att neutret af per-

---

[1] Ansatser hade dock förekommit hos något tidigare grammatiska författare; jfr KOCK, *Studier öfver fornsvensk ljudlära*, s. 284.

fektets particip, när det brukas för att (såsom s. k. supin) tillsammans med verbet *hafva* bilda perfekt eller pluskvamperfekt, skall (om möjligt) få annan form, än det har i sina öfriga användningar.

Regeln var visserligen icke helt och hållet gripen ur luften, enär (såsom särskildt KOCK framhållit) folkmålet både i Stockholm och i några landsorter låter neutret af perfektets particip i de »starka» verben ändas på *-it* (eller *-i'*), medan maskulin- och femininformerna vanligen ändas på *-en*. Då nu bildade personer från dessa trakter velat skrifva korrekt, hafva de till likhet med formen på *-en* skrifvit *-et*; och om de gjorde detta minst ofta i fråga om supin-användningen, så var det därför, att i denna sambandet med formen på *-en* var minst märkbar.

Men detta var och är ett mycket svagt stöd. Största delen af vårt folk har icke gjort och gör ännu icke någon skillnad i uttalet mellan de starka verbens »supin» och participets neutrum i annan användning.[1]) Öfver hufvud taget torde det vara ytterst sällsynt, att en person, som talar utan att egna särskild uppmärksamhet åt sina uttryckssätt, gör denna åtskillnad. Och gör han den, så är det ett ganska otacksamt besvär: hans åhörare lära nog

[1] Skillnaden mellan *ståndet* och *stått*, *gånget* och *gått*, *fånget* och *fått* är isolerad och föga vägande, helst som de gamla participformerna äro stadda i utdöende inom talspråket och, när de brukas, snarast uppfattas som adjektiv.

nästan aldrig märka den, ty ljudskillnaden mellan *i* och *e* i den svagare betonade stafvelsen i ett ord, som (åtminstone i regeln) blir jämförelsevis svagt betonadt i satssammanhanget, är så ringa, att det måste vara skarpa öron och spänd uppmärksamhet till att uppfatta den.

De starka verben äro ju för öfrigt blott ett ringa fåtal af alla de verb, som språket begagnar. Uti det stora flertalet, de s. k. »svaga», har det varit omöjligt att söka införa någon uttalsskillnad mellan neutrets olika användningar, ty härtill har det lokala talspråket ej ens gifvit en sådan skengrund som i fråga om de starka. Men »pappersspråket» har, som vi veta, funnit på den (i mer än *en* mening) dyrbara utvägen att för de flesta af de svaga verben uppgöra en ortografisk skillnad; hvarje svensk måste ju nu, för att kunna anses bildad, hafva egnat några månader eller år af sitt lif åt studiet af *-t* och *-dt.*

Det torde icke här behöfva närmare utredas, i huru hög grad skriftspråkets äflan att skaffa en särskild form åt »supinet» står i strid mot den allmänna riktningen i vårt språks utveckling. Vi hafva ju nyss (i kap. IX) sysselsatt oss med åtskilliga företeelser, som klart ådagalägga, att de förändringar, som ljudförbindelser och böjningsformer undergå, i regeln åsyfta att göra språket lättare att begagna och lära — att göra det till ett enk-

lare och därigenom mera praktiskt redskap för tanken.[1]

Äfven i ett par andra fall måste vi anse, att arbetet för språkets reglerande hvarken varit välbetänkt eller förmånligt.

På 1850-talet begagnade man ännu utan betänkande pluraler på *-er* af åtskilliga neutrer med konsonantslut i stammen; så t. ex. både skref och sade man *härader, landskaper, förråder, förslager, verber, resultater, argumenter, poemer, protokoller, fodraler, standarer, hoteller, koncepter, paketer, porträtter, magasiner*, o. s. v. Men den tidens förnämste svenske språkforskare J. E. RYDQVIST utdömde dylika pluralformer såsom icke grundade i vårt medeltidsspråk (de uppkommo i allmänhet på 1500- och 1600-talen) och såsom stridande mot den allmänna regeln för pluralbildningen af t. ex. *hus*,

---

[1] Med den föregående framställningen kan den läsare, som är intresserad af att närmare sätta sig in i frågan, jämföra dels sådana fall af språkbruket, där betydelseklyfningen ej är fullt genomförd (t. ex. »Uttryckligen vill jag hafva *sag(d)t*, att . . .» o. d.), dels yttranden af framstående språkmän, t. ex. af JOHAN IHRE (1751), att man bör skrifva »jag hafver *funnet*», emedan stafningen med *-it* strider mot »analogien af språket»; af RYDQVIST, *Sv. språkets lagar*, I 455 följ. (1852), hvaraf framgår, att R. betraktade differentieringen som en ganska onödig nyhet; samt af A. KOCK, *Studier öfver fornsvensk ljudlära*, s. 279 följ. (1886), där särskildt bör framhållas slutklämmen (s. 287), att »trots grammatikens regel det i de flesta trakter torde vara mera i högtidligt tal än i vanligt samtalsspråk, som en skillnad göres mellan formerna» på *-et* och *-it*.

skepp, barn, bord, tal, verk, ägg o. d. Skolgrammatikorna hafva, som vi veta, tillämpat Rydqvists åsikt med den påföljd, att pluraländelsen *-er* nu blifvit ganska allmänt bortlagd i svenska ord, såsom *härad, förråd*, och mestadels äfven i lånord, såsom *poem, element*; dock brukas ändelsen *-er* vida mer i talspråket än i skrift.[1]

Förändringen har ej försiggått utan motstånd; män sådana som R. von Kræmer och C. J. Schlyter samt senare N. Linder[2] och A. Noreen hafva med all rätt framhållit den praktiska fördelen af att i dessa substantiv (liksom i de flesta andra) kunna skilja obestämd plural från obestämd singular.

Att återgången till medeltidens språkskick i detta fall väsentligen kunnat genomföras, åtminstone i skrift, det har, som jag antydde, mest berott på det verksamma bistånd, rensningsifrarna fått från skolans målsmän. Däremot har ett annat reaktionärt anlopp mot den lefvande högsvenskan kunnat afböjas på den grund, att det icke eller blott lamt blifvit understödt af skolböcker och lä-

---

[1] I ord, som tillhöra handelsspråket, har ändelsen *-er* ej låtit utrota sig; man skrifver fortfarande *priser, profver, tyger, viner, garner* o. s. v., samt tyckes t. o. m. utvidga användningen af ändelsen, ty *mjöler, gryner* o. d. torde vara tämligen nya.

[2] I dennes skrift »Om *-er, -r, -ar* och *-or* såsom pluraländelse för neutrala substantiver» finner man den utförligaste redogörelsen för frågan.

rare: försöket att återinföra beteckning af maskulint eller feminint genus för sådana substantiv, som i riksspråket fått *den*-genus (»sakgenus», »realgenus»).[1]

Man kunde väl kunna tycka, att för den, som ej vuxit upp i en landsort, där folket bevarar den forna genusskillnaden, skulle det vara ett hopplöst företag att söka lära sig att (med afseende på bruket af *han* och *hon*, slutartikel och adjektiviska bestämningsord) behandla vissa tusental af *den*-könsorden som maskuliner och vissa andra tusental som femininer, helst reglerna om dessa ords genusskillnad »efter betydelsen» och »efter ändelsen» ej förslå synnerligen långt.[2] Omöjligt hade väl företaget ändock icke varit; men visserligen skulle det stora flertalet af vår skolungdom då hafva fått underkasta sig ett ännu drygare arbete, än inlärandet af »supinets» finesser nu kräfver. Lyckligtvis torde saken hafva förefallit lärarna och läroboksförfattarna själfva så besvärlig, att de ej vågat sig på försöket.

Emellertid är skolan nu för tiden en samfunds-

---

[1] Om genusförhållandenas utveckling och nuvarande tillstånd i vårt språk finnes, som bekant, en högst lärorik och intressant utredning af E. H. TEGNÉR i sjätte bandet af Sv. Akademiens handlingar (från år 1886).

[2] Att t. ex. *fot*, *kant*, *tron*, *väg*, *stol*, *eld*, *ho*, *sky*, *stad* böra gälla som manliga och *höft*, *tå*, *grop*, *sked*, *vägg*, *klo* som kvinnliga, kan icke läras genom regler, utan måste inhämtas för hvarje ord särskildt; och så är det i en mängd andra fall.

makt af djupt ingripande betydelse; för reglerandet af vårt skriftspråk — och därmed äfven (ehuru blott medelbarligen och i vida ringare mån) af vårt bildade talspråk — kunna skolans målsmän åstadkomma mycket, så väl till nytta som till skada.

Det är därför högst viktigt, att skolans språkreglerande verksamhet utöfvas efter sunda grundsatser och ej med trångsynt pedanteri. Men den naturliga riktningen för regleringsarbetet inhämtas just genom studiet af talspråkets utveckling. Att närma skriftspråket till det bildade talspråket, ej att fjärma det därifrån, bör alltså blifva uppgiften. Skriftspråket behöfver moderniseras, ej arkaiseras. De flesta andra nationer torde hafva förstått att bättre låta skriftspråket följa med det talade språkets utveckling. För oss föredömliga i sin grammatiska enkelhet äro i synnerhet danskan och engelskan;[1] och med dessa språk har redan talsvenskan betydligt större likhet, än den skulle kunna tro, som gjort bekantskap endast med den konstlade skriftsvenskan.

---

[1] Vi bortse härvid från engelskans föråldrade ortografi och tänka på »the Queen's English» endast som den höres, vare sig uppläst eller talad.

ELFTE KAPITLET.

Tillfälligare (historiska) olikheter mellan skrift (normalprosa) och samtalsspråk. C. Skriftspråket har i större omfång efterbildat utländskt språkbruk.

På litterär väg gjorda språklån kvarstanna ofta inom skriftspråket, öfvergå ej till samtalsspråket. — Skriftspråkets lån med afs. på enkla, sammansatta eller afledda »innehållsord», — med afs. på formord, — med afs. på satsfogning, satsförkortningar, ordföljd m. m. — Reflexioner.

Att de bildade svenskarnas språk (liksom öfver hufvud taget hela den svenska kulturen) utvecklat sig under starka inflytelser från utlandet, och att det bär lätt igenkännliga spår af dessa utländska inflytelser, torde vara allmänt bekant.

Redan före kristendomens införande hade åtskilliga kulturord från främmande folk funnit vägen till våra förfäder. Med en ny sak, ett nytt begrepp följer ju vanligen ett nytt namn; införes saken eller begreppet utifrån, så följer gärna dess benämning med. Och de hedniska svenskarna tyckas hafva lärt sig ganska mycket af andra folk; särskildt är det märkligt, att icke få latinska kulturord — väl

hufvudsakligen genom tysk förmedling — mycket tidigt invandrat hit. Det är väl heller icke alldeles omöjligt, att en och annan stilistisk egenhet från latinska inskriptioner efterliknats af skandinaviska runristare[1]; när de lånade själfva skriftecknen, kunde de ju också låna några skrifseder.

Huru mycket antagandet af kristendomen och de närmare förbindelserna med det kristna Europa redan under medeltiden inverkade på svenskans, särskildt skriftsvenskans, utbildning hafva vi förut (i kap. I) i någon mån antydt; att försöka fullständigare skildra det skulle föra oss alltför långt från vårt ämne. Än mindre kunna vi inlåta oss på att ens i de allra allmännaste drag teckna de utomordentligt talrika och omfattande inflytelser, som under den nyare tiden utöfvats på svenskan af tyska språk, danska, holländska, franska, engelska samt — ej minst, om ock oftast blott medelbarligen — af de klassiska språken.

Men vid *en* sida af saken måste vi något uppehålla oss. Bland de utländska inflytelserna hafva de, som kommit på *litterär* väg, haft stor betydenhet. Hvad som utgifvits på svenska, har till en mycket väsentlig del utgjorts af öfversättningar eller bearbetningar af främmande original. I sådana litteraturalster hafva de utländska språkegenheterna alltid i någon mån kvarstått, ofta i synnerligen

[1] Jfr hvad som, på tal om de äldre runskrifterna, säges härom sid. 22.

stor skala. Det har icke varit lätt för den skrifvande svensken att självständigt på nytt tänka författarens tankar och att skickligt begagna sig af äkta svenska ord och vändningar. Svårast har denna uppgift blifvit, då originalets innehåll rörde sig kring ämnen, som förut varit föga kända i Sverige och behandlade på svenska, — och just sådana skrifter hafva naturligtvis helst blifvit valda till att öfverflyttas på modersmålet. Då har öfversättaren, äfven om han var en person med stor kännedom af modersmålet och fin uppfattning af dess egenheter, knappt kunnat alldeles undvika att antingen låna utländska uttryck eller ock att efterbilda dem i nya, af svenskt språkmaterial tillskapade motsvarigheter, hvilka likväl röjt den utländska tankegången och förefallit osvenska. Äfven ord af sistnämnda slag böra betraktas som lånord. E. H. TEGNÉR kallar dem »ideella lånord» eller »öfversättningslånord»; — »man rör sig vid detta slags uttryck med en fullkomligt svensk ljudkropp, men själen, som bor i det inhemska höljet, är utländsk.»

Hos okunniga, vårdslösa och brådskande öfversättare, utan känsla eller intresse för modersmålets renhet, hafva naturligtvis lånord af båda slagen inkommit i vida större antal, än det hade varit nödigt. Ännu i våra dagar finner man ju ofta i öfversättningar af utländska böcker eller tidningsartiklar nya danismer, germanismer, anglicismer eller gallicismer, som med någon omtanke kunnat

undvikas. Har nu uttrycket en gång kommit in i svensk skrift, så kan det lätt komma igen flera gånger och till sist bli tolereradt.

För öfrigt är det ej blott vid öfversättning eller bearbetning af ett särskildt original, som språklånen flöda in från den utländska litteraturen. Äfven vid självständigare författande stå våra skriftställare under inflytande af talrika reminiscenser från de skrifter på tyska, franska, engelska eller andra främmande språk, som de studerat, och hvilka kanske i mycket högre grad än den inhemska litteraturen varit föremål för deras intresse och efterbildning.

Den litterära vägen har sannolikt vida mer än den muntliga tillfört den yngre nysvenskan språklån. Dessa hafva företrädesvis inkommit från Tyskland och Danmark, ej blott för de täta förbindelsernas skull, utan ock därför, att ett tyskt och ännu mera ett danskt ord vanligen genom helt ringa ljudförändringar kunnat få svenskt utseende; äfven tyska (och danska) konstruktionssätt hafva jämförelsevis lätt kunnat öfverflyttas till vårt språk, enär de på grund af den allmänna likheten språken emellan snarare undgått uppmärksamheten.

Men icke allt språkligt lånegods har fattat lika fast fot hos oss. Det, som inkommit på litterär väg, har ofta stannat i vårt skriftspråk, utan att förmå tränga in i det otvungna, lediga samtalsspråket. Ty detta har på det hela förhållit sig mera afvisande mot språklånen och alltså förblifvit mera nationellt, hvilket det så mycket lättare kunnat göra,

som lånandet till betydlig del gick ut på att rikta svenskan med uttryck för abstrakta förhållanden, alltså något, hvaraf umgängesspråket har mindre behof än skriften.

* * *

Om man genomögnar en svensk ordlista och därvid noga tänker efter, hvilka ord man själf skulle kunna begagna i ledigt och otvunget samtal, så stöter man på synnerligen många, som visa sig icke vara tillräckligt »lediga» och »otvungna» i tal, ehuru de mycket ofta brukas i skrift (särskildt normalprosa). Åtskilliga af dessa speciella skriftspråksord tillhöra en kategori, som vi redan förut omnämnt, i det de äro gamla svenska ord, som utdött i talspråket, men kvarhållits eller återupplifvats i skriftspråket. Vida talrikare äro likväl lånorden, och dessa befinnas oftast vara inkomna på litterär väg från tyskan, direkt eller genom dansk förmedling.

Bland dessa uteslutande eller hufvudsakligen litterära (ej i umgängestalet brukliga) lånord[1] träffa vi jämförelsevis få enkla ord, men af sådana somliga i skrift mycket vanliga »innehållsord», som t. ex. *bringa, skildra, blotta* och *blott* (adj. och adv.)

---

[1] Bland lånorden upptaga vi äfven »öfversättningslånorden». Då det gäller så nära besläktade språk som svenskan och tyskan, blir skillnaden mellan formella lån och blotta tankelån ofta föga märkbar.

skri, städse, och dessutom flera »formord», om hvilka vi strax skola tala utförligare.

Så mycket ymnigare representerade bland de lånade skriftspråksorden äro sammansatta och afledda ord, företrädesvis af mer eller mindre abstrakt betydelse. Se här några sammansatta verb, tagna nästan på slump! *Motse* (t. ex. svar), *tillställa* (någon en skrifvelse), (det) *framgår* (att), *frånkänna, tillerkänna*, *tilldela*, *meddela* [i flera användningar], *frånträda* (en befattning), *iakttaga, uraktlåta, tillfoga.*

Särskildt anmärkningsvärdt är, att många verb (eller af verb afledda nomina) med de tyska förstafvelserna *an-, be-*, *bi-*, *ent-, er-, fort-, för-* (= det tyska *ver-*), *hän-, här-, under-* och *veder-* ej kunnat intränga i det lediga samtalsspråket. Sådana äro t. ex. *anfordra(n) angränsa, anmana, anrycka*, *beediga, befoga, befullmäktiga, bemäld, benämna; bifoga, bilägga, bispringa, bistå, biträda*, *bivista; entlediga; ernå; fortkomst*, *fortlöpande, fortskaffa; förgäta, förhindra, förhålla sig,* (det) *förljudes* (att), *förminska*, *föröka; hängifva sig, hänskjuta, hänsyfta, häntyda*, *hänvisa; härflyta, härleda; underblåsa, undergå*, *underkasta, underlåta, underställa; vederfaras, vederfås, vedersakare, vedertaga.* Likartade äro adverbet *förgäfves*, substantiven *gelike*, *underpant, vedermöda, vedernamn*, adjektivet *vedervärdig* m. fl.

Efterbildningar af sammansatta tyska verb äro, som bekant, mycket vanliga i vårt skriftspråk; och ett af de drag, som skarpast skilja vår normalprosa från vårt umgängestal, är just den förras sed att

(efter tyska förebilder) — i sådana fall, där det förra begagnar enkelt verb med adverb (eller preposition eller predikatsfyllnad), — af adverbet (eller prepositionen eller predikatsfyllnaden) och verbet bilda ett sammansatt verb. Exempel skulle kunna anföras i många hundratal, om ej i tusental. Här torde de följande vara tillräckliga.

Skriftspråket, speciellt normalprosan, föredrager sammansättningarna *aftorka, efterhöra, frambära, fråntaga, förbigå, genomresa, inflyta, medskicka, motsätta sig, påskrufva, tillsäga, uppsöka, uthyra, vidkännas, vidgöra, öfverhoppa, öfverläsa,* medan det ledigа talspråket använder uttrycken *torka åf, höra efter, bära fram, ta ifrån, gå förbi, resa igenom, flyta in, skicka me', sätta sej emot, skrufva på, säja te', söka opp, hyra ut, kännas ve', göra ve', hoppa öfver, läsa öfver.* Vidare kunna vi jämföra normalprosans *fastläsa, kvarstanna, friköpa, lössläppa, klargöra, hemlighålla, färdigbygga, omöjliggöra, ifrågakomma, iståndsätta, omhändertaga,* med talspråkets *läsa fast, stanna kvar, köpa fri (fritt, fria), släppa lös, göra klar, hålla hemlig, bygga färdig, göra omöjlig, komma i fråga, sätta i stånd, ta om hand.* Blott i perfekt particip — så vidt denna form eljest är användbar i tal — föredrager talspråket sammansättningen.[1]

Den nutida normalprosan har äfven i andra fall tagit efter tyskan i bruket af långa sammansättningar. I skrift stöter man sig ej på sådana ord

[1] Det ledigare skriftspråket följer härvid (som i åtskilligt annat) ofta talspråket.

som *olyckstillbud, självuppehållelsedrift*; men i samtal skulle man afgjordt gifva företrädet åt lösare förbindelser.[1] Rubriker öfver artiklar eller notiser i tidningar kunna stundom innehålla sammansatta substantiv af sådan längd (»sesquipedalia verba»), att deras användande i tal nära nog förbjuder sig självt. Ett par dylika, som jag mera tillfälligt upptecknat, *arbetslöshetsunderstöd, arbetsanvisningskontor* och *fosforändstickstillverkning,* torde ej tillhöra de värsta i sitt slag.

I ledigt, otvunget umgängesspråk lär det knappt falla någon in att — om ej på skämt — inblanda adjektiv (eller adverb) på *-mässig(t)* eller-*mätig(t),* t. ex. *begrepps-, plan-, (o)regel-, traktatsmässig(t),* (sin plikt) *likmätigt, (o)rättmätig* (t. ex. harm, fordran); men dessa från tyskan lånade bildningar äro ju vanliga i normalprosa. Denna språkart kan också bruka många, i talspråket knappast förekommande adjektiv på *-bar,* jämte dessas genom förstafvelsen *o-* negerade former och med *-het* afledda substantiva motsvarigheter, t. ex. *(o)utförbar(het), (o)verkställbar(het), (o)utsägbar(het), (o)smältbar(het), (o)sårbar(het), (o)märkbar(het)* o. s. v. De tyska förebilderna för sådana ord torde vara välbekanta.

Specifika skriftspråksord äro också vissa, huf-

[1] Till och med då sammansättningarna hafva en mera officiell karaktär (t. ex. utgöra titlar), plägar man i tal helst undvika dem; så säger man hellre *syssloman ve' domkörkan* än *domkyrkosyssloman* och hellre *vaktmästare ve' rådstun* än *rådstuguvaktmästare*

vudsakligen efter tyska mönster, af passiva particip eller af adjektiv på *-lig* (eller *-ig*) och det nekande prefixet *o-* bildade adjektiv, t. ex. *oförvillad*(t omdöme), *ogrundad* (beskyllning), *otyglad*(e begär), *oöfverträffad* (eller *-lig*), *ojämförlig*(t snille), *omisskänn(e)lig*(a anlag), *oneklig*(a förtjänster), *ostrafflig*(t uppförande), *okuflig, otämjelig, oläklig, oförgätlig, o(för)vansklig, ovederlägglig, ovederhäftig.* Hit höra också åtskilliga adverb, såsom *ostridigt* och *obestridligen,* samt afledda substantiv, såsom *ostraffighet* o. s. v. — Det begrepp, som i skrift meddelas genom ett sådant ord, plägar i ledigt talspråk uttryckas genom hel sats.

Med afseende på från utlandet lånade (eller efter utländska förebilder skapade) »innehållsord», deras betydelser och förbindelser, blir emellertid gränsen mellan samtalsspråkets område och normalprosans något sväfvande. Säkrare låter en sådan gräns utstaka sig beträffande »formorden», ty dessa sammanhänga närmare med det (i egentligare mening) lefvande språkets grammatiska byggnad, hvilken ju ej plägar vara i så hög grad som ordförrådet mottaglig för utländska inflytelser. Bland skriftspråkets (normalprosans) från utlandet lånade formord finnas rätt många, som sedan århundraden ständigt och jämt brukats i vår litteratur, utan att likväl så mycket genomtränga vårt språkmedvetande, att vi hafva dem till hands vid de muntliga meddelanden, för hvilka vi ej använda språklig reflexion eller ansträngning.

Det är fortfarande skriftspråkets — mycket sällan det lediga umgängestalets — sak att bruka *den-*

samme i st. f. »han» (jfr det tyska *derselbe*), »den sjunde (o. s. v.) *dennes*» (jfr »am siebenten *dieses*») i betydelsen »i denna månad», *enhvar* (jfr *ein jeder*, *ein jeglicher*) och *samtliga* (jfr *sämmtlich*) såsom obestämda pronomina och *den, det, dem* såsom relativpronomina (i objektställning).

Särskildt intresse erbjuder betraktandet af relativet *hvilken*. Detta ord, ett återgifvande af det tyska *welcher*, började uppträda i svensk skrift redan på 1300-talet och har sedan blifvit allt vanligare. Det är dock i synnerhet uti normalprosa, som detta ord blifvit så allmänt; uti poesi och vitter prosa brukar man mera sparsamt *hvilken* till relativ och föredrager afgjordt *som*, där detta kan användas; i ledigt samtalsspråk höres relativet *hvilken* nästan aldrig.

Till skriftspråkets (särskildt normalprosans) flitiga bruk af *hvilken (hvilket, hvilka)* kan man i många fall ej finna annan anledning än en oreflekterad vana att efterbilda främmande språks (i synnerhet tyskans och latinets) böjliga relativpronomina. Men i åtskilliga tillfällen begagnar skriftspråket afsiktligt *hvilken (hvilket, hvilka)* till omväxling med *som*, i andra åter för den större tydlighet, som vinnes genom det förra ordets särskilda former. Intetdera skälet kan bli bestämmande för umgängesspråket, ty detta lägger, som vi veta, långt mindre vikt på att genom ordvalet åstadkomma omväxling och tydlighet.

Dessutom föredrager skriftspråket (normalprosan) i allmänhet ordet *hvilken*, då relativet skall styras

af en preposition, som i sådant fall kan sättas före pronominet *hvilken*. Använder man *som*, måste ju prepositionen sättas sist i relativsatsen, och denna ordställning blir obekvämare, ju längre relativsatsen är, och ju större alltså afståndet blir mellan prepositionen och det styrda relativpronominet; t. ex.: »hundra kronor, *som* han skulle lämna sin förmyndare en fullständig och noggrann redovisning *för*». Skriftspråket kan då genom att välja *hvilken*, formellt hopföra de till betydelsen förenade orden och sålunda vinna i logisk korrekthet, medan det förlorar i nationell egendomlighet.

Uteslutande hänvisadt till begagnande af ordet *hvilken* är skriftspråket i två särskilda fall, i hvilka *som* omöjligen kan brukas. Det ena inträffar, när man behöfver använda relativet som attribut, vare sig adjektiviskt, t. ex.: »Han fick 100 kronor, *hvilken summa* han skulle använda efter eget behag», eller i genitiv, t. ex.: »Hundra kronor, *hvilkas användning* han själf fick bestämma». Det andra fallet gäller »oäkta bisatser», sådana som t. ex.: »Han fick 100 kronor, *hvilket* gjorde honom stor glädje».[1] — I intetdera fallet kan, såsom vi se, *som* användas. Men talspråket, som ej vill begagna relativet *hvilken*, hur skall det bära sig åt i dessa fall? Helt enkelt så, att det alls icke brukar bisats, utan ny hufvud-

---

[1] Exemplen äro lånade från E. H. TEGNÉRS framställning i uppsatsen *Tyska inflytelser på svenskan* (1889), hvilken uppsats också i flera andra afseenden lämnat mig material för behandlingen af hithörande frågor.

sats. I stället för de nyss anförda skriftspråksbisatserna säger man alltså: »..., *å' den summan* skulle han (få) använda efter eget behag», »..., *å' användningen* fick han själf bestämma», »... *å' de'* gjorde honom stor glädje».

Skriftspråkets större behof af logisk tydlighet och af omväxling är hufvudanledningen också till förekomsten af åtskilliga andra från tyskan lånade bindeord, hvilka icke kunnat fatta fast fot i talspråket.

Sålunda har skriftspråket (eller åtminstone normalprosan), men i allmänhet icke talspråket, genom lån eller efterbildning skaffat sig bindeorden *så väl — som ock, samt, äfven, icke blott — utan äfven, dock, ändock, likväl; det* (= att), *huruvida, i det (att), alldenstund; nämligen.* Tyskt ursprung hafva sannolikt äfven de i tal sällan hörda *vare sig — eller* och *hvar om icke* (eller, som det fordom hette: *hvar ock icke*).

Bland prepositionella, delvis äfven till konjunktioner eller vid satsförkortningar nyttjade uttryck, som lånats för skriftspråkets räkning, kunna vi lägga märke till *enligt, (i) trots (af), i kraft af, oaktadt, oafsedt, (för)medelst, angående, beträffande* m. fl.

* * *

Att låta tankarnas olika förbindelsesätt, särskildt i förhållandet mellan det viktigare (öfverordnande) och det mindre viktiga (underordnade), klart och tydligt framträda i formen är ju ett af skrift-

språkets (i synnerhet normalprosans) mest karaktäristiska drag — i motsats till det lösa uppradande med sparsamma antydningar om tankesammanhanget, som är tillräckligt för samtalsspråket.

Men då sådana logiskt korrekta förbindelser, som blefvo nödvändiga för skriftspråkets konstnärliga utbildning, kräfde rikare uttrycksmedel, än det inhemska (tal)språket hade att erbjuda, var det naturligt, att man drog nytta af de äldre kulturspråkens formförråd, och det var förklarligt, att efterbildandet stundom gick så långt, att skriftspråksstilen blef stötande osvensk. Medan de särskilda bindeord, som ansetts behöfliga för åstadkommande af tydlighet och omväxling, hufvudsakligen lånats från tyskan[1], hafva olika syntaktiska konstruktioner bildats ej blott efter det tyska skriftspråket, utan ock efter de latinska s. k. klassiska författarnas stil eller någon gång efter franska litterära mönster.

Utom den konstrika, ofta konstiga, periodbyggnaden finnas åtskilliga syntaktiska former att anföra såsom af skriftspråket lånade utifrån. Men då vår svenska syntax hittills icke blifvit tillräckligt undersökt, måste vi nöja oss med några strödda anmärkningar och stundom framställa våra uppgifter mera som förmodanden än som fullt bevisade fakta. —

Att vår normalprosa i bruket af hvad man kan

---

[1] Att åtskilliga inhemska, som i tal blifvit föråldrade, kvarhållits i skriftspråket, har anmärkts i det föregående, sid. 275.

kalla satsförkortningar, i detta ords vidsträcktaste mening, har starkt påverkats af utländska förebilder, torde vara obestridligt. Vi hafva redan i det föregående erinrat om sådana (ofta ganska långa) sammansatta eller afledda skriftspråksord, hvilka i samtalsspråket måste återgifvas med hel sats och sålunda kunna räknas till satsförkortningar. Likartade äro de neutrala verbalsubstantiven på *-ande* eller *-ende,* egentligen substantiverade infinitiver, bildade efter lågtyska förebilder; dessa brukas ofta i skrift, då man i tal afgjordt skulle föredraga fullständig bisats. »Det beständiga *kommandet* och *gåendet* af främlingar tröttade honom», »Uppmärksamhetens *riktande* på en enda punkt, hela själskraftens *ansträngande* till det yttersta äro villkoren för framgång», torde kunna tjäna till exempel på dessa skriftspråksvändningar.

Till satsförkortningar i inskränktare mening höra åtskilliga participialkonstruktioner, t. ex.: »*Flyende* undan förföljarna, kom han ...», »*Litande* på hans redlighet, lydde jag hans råd», »Knappt *uppstigen* från sjukbädden, råkade han ...», »*Öfvergifven* af alla, inväntade han döden», »Af *förekommen* anledning ...»; vidare: »*nästkommande* måndag», »*likalydande* afskrifter», »*nästlidna* månad», »*framlidne* (eller: *aflidne*) krigskommissarien», samt de såsom prepositioner använda *vidkommande, rörande, frånsedt* o. s. v. Att dylika uttryckssätt bero på utländska förebilder samt företrädesvis tillhöra normalprosan (eller rent af kanslistilen), men icke kunna brukas i ledigt

samtal — om ej på skämt —, torde lätt märkas. Härmed nekas ingalunda, att vi äfven i talspråket använda participialkonstruktioner (t. ex. *uppriktigt sagdt, noga taget* o. s. v.), men deras antal är vida mindre.

Då skriftspråket begagnar s. k. »ackusativ med infinitiv», t. ex.: »Jag tror *mig göra* min plikt», »Jag ser (eller: hör) *honom komma», »*Jag vet *honom vara* rik», eller s. k. »nominitiv med infinitiv», t. ex.: »*Han* påstås *ha förtjänat* en hel förmögenhet», äro dylika (i talspråket knappast förekommande) konstruktioner sannolikt att tillskrifva utländskt inflytande. Det samma torde gälla om konstruktionerna: *efter att ha(fva)* ..., *utan att vara* (eller: *kunna* o. s. v.) ..., *från att vara* (eller: *hafva*) ...

I skriftspråket, om också ej i den egentliga normalprosan, utan snarare i mera preciös och affekterad stil, påträffa vi t ex. »Helt annorlunda [uppförde sig] N. N.», »Så långt [citera vi] Aftonbladet; i eget namn tillägga vi ...», »[Det, eller: Nu] *Återstår* att omtala, huru ...». I dessa fall äro de utländska förbindelserna lätt igenkännliga. Allmännare i skriftspråket är uteslutandet af hjälpverbet *hafva* i bisatser, t. ex: »Den, som [har] besökt honom en gång, gör ej om det», »Om vi [hade] varit försiktigare, skulle det ej ha händt oss», »Att han [hade] farit bort, var en nyhet»; denna uteslutning torde bero på tyskt inflytande och brukas föga i talspråket. — Ett otvetydigt tysklån är det i skrift mycket använda parentetiska uttrycket *som bekant*. Och

närmast är väl tyskans föredöme — om än understödt af andra kulturspråks — skuld till vår normalprosas afvikelse från samtalsspråket i konstruktionerna: »Fastän [han var] sjuk, behöll han sitt glada lynne», »Kjeff, [som är] en af de äldsta städerna i Ryssland, ligger vid ...», o. d.

Också i fråga om ordföljden beror skillnaden mellan vårt skriftspråk och vårt otvungna talspråk stundom på utländska, särdeles tyska mönster. Visserligen har bruket att i bisatser sätta predikatsverbet sist i nyaste tiden mycket bortlagts, så att det numera tillhör blott vissa stilar och vissa häfdvunna förbindelser. Men större omfattning har den skiljaktighet mellan skrift (normalprosa) och samtalsspråk, att den förra ofta ställer en bestämning före det bestämda ordet, medan det senare föredrager motsatt ordning. Man jämföre t. ex.: »Arbete är *oss* nyttigt» och »Arbete ä' nytti(g)t *för oss*»; »Tjänaren bör vara *sin herre* trogen» och »Tjänarn bör vara trogen *mot sin herre*»; »Han är ej sådan, som han *fordom* var» och »Han ä' inte så(da)n, som han va' *förr i världen*»; »Konungen har *frikostigt* belönat soldaten» och »Kungen har belönt soldaten *frikostigt*»; »Han visste, att han *följande dag* (eller: *på e. m.*) skulle träffa henne» och »Han visste, att han skulle träffa henne *nästa da'* (eller: *på e. m.*)»; o. s. v.[1]

[1] Det bör påpekas, att i umgängesspråket adverbialets plats före eller efter predikativet eller objektet i någon mån beror på den grad af styrka, hvarmed den talande vill framhålla det; jfr t. ex. å ena sidan: »Ja' har inte (eller: nog, ju,

Från ett annat område af syntaxen kunna vi anteckna, att skriftspråksuttrycken »*Den vise* fruktar ej döden», »*Den slösaktige* skadar både sig själf och andra», o. d., hvilka ju tydligen äro invandrare i svenskan, icke vunnit insteg i vårt samtalsspråk, hvilket i stället begagnar sig af förbindelserna: »Den, som ä' vis (el.: slösaktig)», »En vis (el.: slösaktig) människa (kar' o. s. v.)» eller möjligen: »Di visa (el.: slösaktiga)».

I sin afhandling om genus i svenskan har E. H. TEGNÉR påvisat, att »öfver hufvud den possessiva genitiven af ord, som utmärka liflösa ting, har en ytterst ringa användning i talspråket». Vi säga i enkelt, otvunget samtalsspråk: »Foten på glaset», »Blommorna i trägården», »Den nordligaste sock(n)en i Norrland», knappast någonsin: »Glasets fot», »Trägårdens blommor», »Norrlands nordligaste socken». Då nu vårt skriftspråk gifver företrädet åt genitiven, torde detta bero på utländska förebilder. — För öfrigt synas talets och skriftens olika vägar i genitivens bruk sträcka sig något längre än till ord, som beteckna liflösa ting. Man jämföre t. ex.: »Viktor ä' *Adolfs* (eller: *min*) kusin», med: »Viktor ä' kusin *te' Adolf* (eller: *te' mej*)»; »Han afhögg *hans* hufvud», med: »Han högg åf hufvet *på honom*»;

---

väl, ofta, sällan) sett gossen», »Ja' ser inte (eller: nog, ju, ofta, sällan) gossen», och å andra sidan: »Ja' har sett gossen väl (eller: mycket ofta, ytterst sällan, många gånger)», »Ja' ser gossen tydligt (eller: mycket sällan o. s. v.)». Jfr också: »Ja' vet nog *de'*» med: »Ja' vet(d)e' *nog*».

o. s. v. Med god verkan begagnas talspråkskonstruktionen i Fritjofs saga:

Så han talte med hjältefog,
drog ur gördel pungen;
föga varsamt han den slog
midt i pannan *på kungen.*

* * *

De här ofvan lämnade uppgifterna torde i all sin knapphet kunna gifva någon föreställning om mängden och betydelsen af de skiljaktigheter, som uppstått mellan umgängesspråket och normalprosan därigenom, att denna senare gjort lån från utländska skriftspråk.

Ännu mycket talrikare äro emellertid de spår af främmande kulturspråks inflytelser, som äro gemensamma för vårt skriftspråk och vårt bildade talspråk. I den mån det nysvenska ordförrådet hinner framläggas i den stora ordbok, som för närvarande utgifves af Svenska Akademien, skall det allt klarare visa sig, hvilken utomordentligt omfattande inverkan svenskan har rönt af de moderna kulturspråken, ej blott med afseende på lån och efterbildning af ord och hela fraser, utan ock i utvecklingen af de svenska ordens betydelser och bildliga användningar.

Hos en liten nation, sådan som den svenska, måste det naturligtvis tydligast märkas, att »all bildning står på ofri grund»; men äfven på de stora kulturfolkens språk har den nuvarande gemensam-

heten i det västerländska odlingsarbetet tryckt sin prägel: man kan iakttaga, huru de i ordförråd och ordbetydelser närma sig hvarandra. Ett märkligt tidens tecken äro också de sträfvanden till införande af ett gemensamt världsspråk, hvilka alltjämt låta höra af sig, ehuru det ena konstgjorda »världsspråket» efter det andra visar sig vara opraktiskt; det är redan en god sak, att man börjat allmännare inse, att språkolikhetens skrankor behöfva nedbrytas, för att jordens folk skola kunna uppnå det stora mål, som kristendom och humanitet uppställa: att de alla skola känna sig som bröder och lika berättigade.

Att vårt språk småningom »europeiseras», bör man alltså icke anse för en olycka; det är ju en naturlig och nödvändig följd af den moderna utvecklingen. Men väl ligger det en fara däri, att skriftspråkets anslutning till utländska förebilder får gå *så fort*, att talspråket ej *kan* följa med, och att den stundom tager vägar, där talspråket ej *vill* följa. Huru envist talspråket ibland kan hålla emot, sågo vi tydligast däri, att det i skriftsvenskan mer än 500-åriga relativet *hvilken* ännu ej kunnat tillkämpa sig plats i den allmänna lediga talsvenskan.

Att man vid skriftspråkets lån och efterbildningar af utländska språkföreteelser tagit alltför liten hänsyn till vårt talspråk, det motsvarar ju fullkomligt den hänsynslöshet mot talspråket, hvilken (såsom vi redan sett) röjer sig både i skriftspråkets konservatism och i dess regleringsförsök.

Följden af allt detta har emellertid, som vi veta,

blifvit den, att skillnaden mellan talsvenskan och skriftsvenskan blifvit vida större, än det hade varit nödigt och än det är nyttigt, och att skriftsvenskan i jämförelse med talsvenskan kommit att förefalla synnerligen stel och konstlad.[1]

Då nu denna alltför stora skiljaktighet mellan talsvenskan och skriftsvenskan har framkallat det ledsamma förhållandet, att vi svenskar endast sällan och med svårighet lära oss att tillräckligt ledigt och korrekt behandla bägge språkarterna, blir det ett tvingande behof för oss att bringa dem i bättre öfverensstämmelse med hvarandra.

Men en sådan utjämning kan, såsom vi förut framhållit, icke ske på annat sätt, än att ur skriftspråket aflägsnas de för detta mest umbärliga af de egenheter, genom hvilka det skiljer sig från talspråket. För att rensningsarbetet skall få någon

---

[1] Man bör dock akta sig för att lägga alltför mycken vikt på uttrycken »konstlad» eller »förkonstlad» om skriftspråket, i motsats mot det »naturliga» talspråket. Hvarje språk eller språkart är ju i grunden intet annat än en konstprodukt, låt vara att den språkbildande konsten mestadels verkat omedvetet; hvarje språk eller språkart måste *läras* samt kräfver lång tid och mycken öfning för att inhämtas väl. Om nu det svenska samtalsspråket faller sig lättare och »naturligare» för de flesta svenskar att begagna än skriftspråket (normalprosan), så beror detta endast i jämförelsevis ringa mån därpå, att samtalsspråket *i sig själft* är enklare (»naturligare») än normalprosan; hufvudorsaken ligger däri, att det har öfvats och brukats så mycket mera och sålunda blifvit så mycket mera invandt och lätt att bruka.

utsikt till framgång, torde det emellertid icke böra genast och omedelbart riktas på den mest typiska arten af vårt skriftspråk, normalprosan; ty denna är lik ett allmänt skiljemynt äfven däri, att plötsliga ändringar i prägeln störa och vålla obehag. Men normalprosans reformering kan lämpligen förberedas, om man tills vidare i lågprosan och i vitter prosa eller öfver hufvud i all sådan skriftlig framställning, där ett personligt och individuellt drag är mera tillåtligt, efter hand undanröjer skriftsvenskans besvärligaste egenheter.[1] Låter man skriftspråkets utveckling helt och hållet »sköta sig själf», så är det fara värdt, att det blir normalprosan, som kommer att alltmera tvinga sina olater på de andra stilarterna; ty hon har, som vi strax skola se, ganska stort inflytande på dem.

[1] Lofvärda sträfvanden i denna riktning hafva också förekommit hos våra bättre stilister, om än mera isolerade; särskildt hafva försök att aflägsna onödiga tyskerier ofta blifvit gjorda; vår store språkkonstnär VIKTOR RYDBERG gick t. o. m. en tid väl långt i sin ifver att utbyta »tysk svenska» mot »nordisk svenska» — han tog alltför liten hänsyn till talspråket.

TOLFTE KAPITLET.

Om skriftspråkets arter.

Stilblandning; normalprosans inkränktningar. — Normalprosans egentliga område. — Kanslistilen. — Lågprosan; brefvet; biljetten. — Högprosan och poesien ha beröringar med samtalsspråket; retoriska figurer; troper; ordförråd i allmänhet; välljud. — Slutord.

När man söker att åstadkomma en indelning af den sinnliga, konkreta verklighetens företeelser, stöter man vanligen på den svårigheten, att man öfverallt finner öfvergångsformer, som i viss mån tillhöra *en* afdelning i systemet, men i viss mån en annan.

Det är blott abstraktionerna, som medgifva en klar och i logiskt afseende fullt korrekt indelning; så t. ex. kan man i geometrien indela fyrsidingarna efter egenskaper, som på ett fullkomligt otvetydigt och afgörande sätt anvisa hvar och en dess plats.

Men i vårt språks olika arter kan en lika bestämd indelning ej genomföras. Det är visserligen lätt att urskilja vissa typer, som, ehuru de begagna

till stor del samma språkmaterial, dock i sina hufvuddrag stå skarpt skilda från hvarandra. Dessa typer uppträda dock i verkligheten jämförelsevis sällan alldeles rena; oftast inträffar, att en skriftlig framställning företer någon, om ock obetydlig, blandning af typer.

Framför allt är det vanligt, att normalprosan, som ju är den allmännaste, mest brukade arten af skriftspråket, inverkar på och inblandar sig i andra stilarter. Det förefaller, som om man hade svårt att frigöra sig från normalprosans konventionella uttryck, och som om dessa, när man blott fått pennan i handen, trängde sig fram i skriften, utan den skrifvandes vilja och vetskap.

Ett ganska träffande exempel på detta förhållande kan hämtas från en slagdänga, som för åtskilliga år sedan var mycket populär i Stockholm; denna visa, kallad »Zandahls kanon», är i det hela skrifven på stockholmskt talspråk. Sista strofen lyder så här:

»Och denna här visan en smed hafver diktat,
som uti polisen för oljud har pliktat;
för när han var ute och såg på kanon,
så var han på kulan — den dumma kalkon!»

Här finnas ju rena talspråksuttryck: konstruktionen *var ute och såg* i st. f. »var ute för att se» och *för* i st. f. »ty»; de bestämda formerna *kanon* och *kalkon* i st. f. »kanonen» och »kalkonen», *i polisen* i st. f. »i (eller: på) poliskammaren» samt *på kulan* i st. f. »berusad» »drucken» äro ju

rent vulgära vändningar. Men bredvid dessa till talspråket hörande uttryck har strofen skriftspråksordet *och* i st. f. å', det föråldrade *hafver* i st. f. »har» samt *denna här*, en blandningsform af skriftspråkets »denna« och talspråkets »den här».

Emellertid har all poesi, som vi strax skola se, till en viss grad frihet att anlita så väl det nyare talspråkets som det äldre språkets ord och former. Märkvärdigare är, att sådan skrift, som utgifver sig för att meddela verkligt samtalsspråk, ändock företer starka inflytelser från normalprosan. Om man granskar dialogen i svenska komedier, romaner och noveller från vårt århundrades midt eller ännu något senare, finner man lätt, att språket ingalunda ger en trogen bild af den tidens lefvande talspråk, utan snarare af dess bokspråk; och äfven våra moderna dramatiska författare och novellister, som ju likväl vinnlagt sig om realism, kunna i dialogen ej alldeles emancipera sig från skriftspråkets uttryckssätt.

Särskild uppmärksamhet förtjäna våra tidningars språk, ty detta utöfvar ju f. n. det största inflytandet: nästan alla något så när bildade svenskar läsa regelbundet tidningar, och många läsa knappt något annat. I tidningar förekommer stor stilblandning; och detta är naturligt nog, ty tidningarna skola ju gifva besked om allt möjligt och hämta sitt stoff från mångahanda olika källor. Det, som mest direkt föreskrifver sig från redaktionen, är ledare, notiser, kritiker och kåserier. Bland dessa

äro notiserna oftast affattade på ren normalprosa, ej sällan i vissa stereotypa uttryck, t. ex.: »Den sjukes tillstånd inger f. n. inga farhågor», »Den vördade åldringen är ännu i full besittning af sina själsförmögenheter», »Tillkallad läkare kunde endast konstatera dödsfallet» o. s. v. Någon gång händer det likväl, att en reporter använder en mera blomsterrik stil och sålunda närmar sig högprosan. Ledarna åter äro väl, äfven de, i det hela skrifna på normalprosa, men röna starkare inflytelser af retoriskt uttryckssätt, särskildt af den parlamentariska vältaligheten. Ännu närmare till vitter prosa kommer vanligen litteratur- och konstafdelningen. Kåserierna skulle ju egentligen gifva ett lätt och angenämt samtalsspråk, helst med något vitter anstrykning, alltså utgöras af lågprosa med färgning af den vittra prosan. Men det är ej ovanligt, att kåsören faller in i normalprosans tunga lunk. Öfver hufvud taget är det ganska betecknande för normalprosans stora makt öfver våra skriftställare, att äfven sådana tidningar, som just vända sig till de »bredare lagren» af befolkningen, sällan förstå och förmå begagna ett folkligt språk, en lågprosa, som nära ansluter sig till det hvardagliga samtalsspråket. När försök hafva gjorts i denna riktning, torde de hafva mötts af erkännande och bifall.[1]

---

[1] Skulle den stundom framkastade tanken om önskligheten af en publicistakademis upprättande en gång leda till ett resultat, så kunde man af en sådan akademi vänta och fordra

Sitt egentliga, så att säga naturliga, område har normalprosan i rent saklig framställning, som vänder sig endast till läsarens förstånd, och där hvarken författarens eller läsarens personliga känslor direkt framträda eller anslås. På normalprosa affattas alltså sådana skrifter af mera officiell och opersonlig art, som gälla allmänna (t. ex. politiska eller kommunala) angelägenheter eller ock enskildas affärer af allehanda slag. Men normalprosan har ännu större användning, ty hon tillkommer hvarje sådan framställning, i hvilken det sakliga innehållet får, som man säger, tala för sig självt, utan att författaren lägger an på läsarens känsla, fantasi eller skönhetssinne, och där intet i uttrycken får ådraga sig uppmärksamhet, utan formen skall hafva största möjliga allmängiltighet, skall vara den vanliga och häfdvunna samt kunna af läsaren alldeles glömmas för innehållets skull. Alltså bör i regeln normalprosan användas för många andra slags skrifter än de nyssnämnda, så t. ex. för skrifter i vetenskapliga, tekniska och ekonomiska ämnen, läroböcker o. s. v., om också dessa delvis genom facktermer, egendomliga förkortningar, rikligt bruk af noter m. m. i någon mån få särskilda skiftningar i sin stil. Populärt-vetenskapliga

---

en grundlig utbildning i svenskans rätta behandling, särskildt med afseende på ett enkelt och folkligt uttryckssätt, fritt från normalprosans värsta oseder.

arbeten, särskildt historiska, äfvensom läseböcker, plä-ga ju för öfrigt ofta närma sig den vittra prosan.

Normalprosan har till sin uppkomst och ut-veckling utan tvifvel starkt påverkats af kansli-stilen; ja, en närmare undersökning af våra stil-arters historiska utvecklingsgång torde kanske t. o. m. kunna uppvisa, att normalprosan i grunden icke är annat än kanslistil, upptagen af den större allmänheten, använd med något mindre högtidlig-het och något modifierad efter samtalsspråket. På det hela kan den nuvarande kanslistilen (och juri-disk stil i allmänhet) anses som en normalprosa, hvari de för denna karaktäristiska egenheterna drif-vits till sin spets. »Om den juridiska stilen» hafva vi för öfrigt en särskild, synnerligen läsvärd, upp-sats af LOUIS DE GEER, till hvilken jag kan hänvisa. Här må det vara nog att erinra om några till kansli-, kameral- och lagspråk hörande ord och ord-förbindelser, t. ex.: »... hans rätt honom obetagen att...», »... kommande utslaget att meddelas...», »den det vederbör», »med (eller: utan) hans föreve-tande», »lånfången summa», »häfta för oguldna utskylder», »åsämjas», »tillförbinda», »fulltyga», »om-vittnad», »omstämdt mål», »föredraganden», »för-klaranden», »svaranderne», »omistande gods», »ovä-gerligen», »mätismän», »urfjällar», »sätta i taka hän-der», »af vangömmo», »i förmågo af...», »före-nämnde, föresagde eller omskrifne (person)», o. s. v. — Vi se, att tysklån här äro blandade med vörd-nardsvärda lämningar från vårt fornspråk. Det är

särskildt vårt lagspråk, som bevarat mycket ålderdomligt; såsom exempel på, huru det tager sig ut i sammanhang, kunna vi citera följande lilla stycke ur Giftermålsbalkens andra kapitel.

Ej må man till hustru taga den, med honom är i rätt nedstigande skyldskap: som är dotter, sona- eller dotterdotter, och deras afkomma, ehuru långt den sträcker sig neder. Ej heller i rätt uppstigande skyldskap: som är moder, fadermoder, modermoder och så vidare till rygga i ätten.

* * *

Vi hafva under loppet af dessa föreläsningar kunnat iakttaga, att hvad vi kallat normalprosan (eller mellanprosan) numera är ett lässpråk, en språkart, som är särskildt egnad till att hastigt läsa och lätt förstå. Alla öfriga arter af skriftspråket hålla sig närmare intill det talade och hörda språket; närmast detta står lågprosan, under det högprosan och poesien visserligen i många viktiga afseenden komma talspråket vida närmare, än hvad normalprosan gör, men i några andra afseenden ännu mer än denna skilja sig från det lediga samtalsspråket.

Lågprosan har jämförelsevis ringa användning. Om vi bortse från sådan skrift, som blott vill vara återgifvande af ledigt samtalsspråk,[1] t. ex. i komedier, så utgöres lågprosans egentliga område af det förtroliga brefvet.

---

[1] Återgifvande af samtal, berättelser m. m. på dialekt har, som bekant, på senare tiden blifvit ganska vanligt.

Men t. o. m. på detta område förekomma många skiftningar. Visserligen kan man stundom få se bref, i hvilka den skrifvande förstått att gifva sin framställning en enkel och konstlös, samtalsspråket mycket närstående form, som också visar beröringar med tankespråket, och som man skulle kunna kalla »ren lågprosa». Men somliga personer skrifva äfven till sina närmaste anhöriga ett cirkladt och »korrekt» skriftspråk, som knappt skiljer sig från vanlig normalprosa. Och vi veta, att äldre tiders brefstil med sin högtidliga artighet och omständlighet på oss gör intryck nästan af kanslistil.

Å andra sidan kan ett bref slå öfver till verklig vitter prosa. I de samlingar af bref från framstående författare, som på senare tid blifvit offentliggjorda, finnas många prof på sådant. Skiftningarna i stilen bero naturligtvis ytterst på personens begåfning, lynne och stämning, arten af det ämne, hvarom han skrifver, och det förhållande, i hvilket han står till sin adressat.

Emellertid torde man nödgas medgifva, att brefskrifning såsom konst, hvilken blomstrade i början af vårt århundrade, numera är bortdöende. Nutidens lätta kommunikationer, som göra, att man mycket oftare än förr träffar hvarandra, samt telefonen och telegrafen hafva betydligt inkräktat på brefskrifningen och åstadkommit, att man sällan nedlägger så mycken omsorg som fordom på författandet af ett bref.

En intressant motsats till det konstnärligt utarbetade brefvet bildar biljetten, skrifven i hast och till en person, som ej befinner sig långt från den skrifvande. I denna form af skriftspråket kan man komma det lediga samtalsspråket ytterst nära. I FREDRIKA BREMERS första publikation »Teckningar ur hvardagslifvet» (1828) förekommer ett stycke, som hon kallar »Axel och Anna, eller en korrespondans mellan tvenne våningar. Liten roman i biljetter». Ett af detta styckes behag är just den egendomliga friskheten i biljetternas språk; de komma ofta liksom raska repliker i samtal. Att »korrespondansen» blef omtyckt, bevisas bland annat däraf, att den franska tidningen »L'Illustration» lät öfversätta den till följetong. Men att experimentera med en biljettväxling mellan två våningar tillfredsställde ej Fredrika Bremers mångfrestande lynne. Några år senare gaf hon i romanen »Grannarne» prof på en korrespondans genom nyckelhålet på dörren till ett sjukrum, förd mellan sjuksköterskan och läkaren, man och hustru. Här medgifva ju omständigheterna så stort närmande till samtalsspråket som möjligt, men ändock förekomkomma skriftspråksuttryck, t. ex.: »Jag börjar frukta, att hon icke vaknar.»[1]

* * * *

Jag sade nyss, att högprosan och poesien i

[1] Samtalsspråket hade naturligtvis fordrat *inte* och helst äfven *bli rädd för*, eller åtminstone »frukta *för*».

vissa afseenden stå mycket nära samtalsspråket. Vältalighetens och skaldekonstens språk är ju icke, som normalprosan, i första rummet bestämdt för att läsas, utan för att höras, och det har hos oss, som hos andra folk, fått sin bestämdt utpräglade karaktär, långt innan med skriftens tillhjälp en förståndsprosa utvecklade sig och vann ett visst oberoende bredvid den muntliga framställningen.

Högprosan och poesien vända sig mer till människans känsla, fantasi och skönhetssinne än till hennes förstånd. De åsyfta i regeln, liksom samtalsspråket, att framkalla ett ögonblickligt intryck. Men detta intryck på själen vilja de göra djupare och starkare, — ädlare, sannare och skönare än det, som ett flyktigt samtals ofärdiga tankar och tillfälliga uttryck kunna åstadkomma.

Därför begagna visserligen högprosan och poesien till stor del samma språkliga medel som samtalet, men göra det efter omsorgsfullt urval och så, att allt otympligt och klumpigt, allt groft, simpelt och stötande aflägsnas.

Vi hafva förut sett, att samtalsspråket utmärkte sig framför normalprosan genom större liflighet, samt att denna liflighet bland annat visar sig däri, att samtalet nyttjar utrop, tilltal och frågor. Dessa och dylika samtalet tillhörande satsbildningar, som lifligare än det enkla påståendets form anslå känslan, har högprosan upptagit och utbildat till s. k. »retoriska figurer». Namnet har, liksom »retorik» i allmänhet, på senare tider råkat in i en viss miss-

kredit, beroende därpå, att de retoriska figurerna och retoriska prydnader i öfrigt ofta missbrukats till tom ordståt, då ingen sann och verklig känsla legat därunder. Men mot sådan själlös efterhärmning kan man använda Fausts ord till Wagner, af RYDBERG återgifna sålunda:

»Du griper aldrig hvad du ej förnam;
ur själen som en källvåg springa
urkraftigt skönt de tankar fram,
som gå till hjärtan och betvinga.
Men sitt ni där och rör tillsamman
ragu af lämningar från andras fest
och pina fram, som ni kan bäst,
ur askan på er härd den klena flamman!
Vill ni beundran, får ni den — af hvem?
af barn och apor, så var ej förlägen!
Men intet ord fann hjärtevägen,
som icke föddes i ett hjärtas hem.»

Därför att en god sak kan missbrukas, förlorar den icke sitt värde. De retoriska prydnaderna äro oumbärliga för den högre stilen, och de brukas också af alla, om än mindre af några, mera af andra. Ett torftigt och matt innehåll kunna de visserligen icke höja och förädla, utan göra det i stället uppskrufvadt och löjligt. Men då de uppbäras af ett rikt, varmt och skönt innehåll, komma de på sin plats och blifva naturliga.

Hvad särskildt angår de s. k. retoriska *figurerna*, äro dessa af syntaktisk art och gifva uttryck åt en starkare, lifligare känsla samt framkalla också en sådan hos läsaren — eller åhöraren. Dessa fi-

gurer hafva sitt fulla berättigande såsom naturliga, ty de kunna mycket väl förekomma i okonstladt tal, när starkare känslor bemäktiga sig den talande.

Den franske författaren MARMONTEL har skrifvit en arbetares monolog, som består af idel retoriska figurer. Det är ju visserligen en hetblodig fransman, som han låter tala för sig själf, men då jag nu vill meddela en liten del af monologen i öfversättning, öfverlämnar jag åt Eder, mina åhörare, att bedöma, huruvida icke äfven en svensk arbetare, om han vore riktigt grundligt uppretad och därtill en smula »påstruken», kunde yttra sig på liknande sätt.

Karlen är rasande på sin hustru, och fastän han är alldeles ensam, utfar han mot henne sålunda:

»Om ja' vill hit, så vill hon dit; natt å' da' träter hon på mej.[1] Hon ä' en mara, en rikti' djäfvel.[2] Aldri' i lifvet, nej, aldri' får ja' någen ro för henne.[3]

Men säj mej då, du gemena stycke, hva' har ja' gjort dej för ondt?[4]

Ack, hva' ja' va' galen, som gifte mej! Om ja' ändå i stället hadde gått å' dränkt mej![5]

---

[1] I meningen finnas två *antiteser*. [2] *Klimax* (stegring); det sista ledet är *hyperbol*, d. v. s. innebär en öfverdrift, berättigad endast genom känslans öfvermått. [3] Ett förstärkande upprepande af det slag, som i retoriken kallas *epizeuxis*. [4] Här ha vi först ett tilltal, sedan en fråga till en person, som icke är tillstädes, alltså *retoriskt tilltal* eller *apostrofering* samt *retorisk fråga*. [5] *Retoriskt utrop* och *retorisk önskan*: det är den starka känslans sträfvan efter starka uttryck, som gjort, att

Ja' ska' inte tala om de', att ja' har fått ge ut så mycke' pengar för din skull; å' ja' tycker inte heller, att de' ä' så farlit me' de', att ja' har måst släpa å' streta för att förtjäna pengarna.[6]

Men ja' ber dej, ja' tigger å' ber på mina bara knän, låt mej få arbeta i fre' å' i ro![7] Annars ska' ja' —[8] jaja! drif mej inte te' de' yttersta!

Å' så gråter hon! Ack, den go'a själen! Jaha, de' ä' förståss ja', som har orätt!»[9]

Det är med dessa och dylika »retoriska figurer» som med mycket annat i vårt språk: göras vi särskildt uppmärksamma på dem, och få vi till på köpet höra dem benämnas med latinska konsttermer, så tycka vi dem vara rätt besynnerliga, och undra, om vi verkligen bruka säga så. Men annars lägga vi alls icke märke till dem, utan de förefalla alldeles naturliga — så vida de icke brukas oriktigt och på ett tillgjordt sätt.

Vid sidan af de från talspråket hämtade exempel på »figurer», som nyss anfördes, böra vi ställa några från den högre stilen.

En och annan af Eder skall måhända finna

---

utrops- och önskeformen valts framför påståendeformen: »Ja' va' galen, som gifte mej. De' hadde varit bättre, om» etc. [6] Denna »figur» kallas *præteritio* eller *retoriskt förbigående*. Den talande framställer något såsom varande af så ringa vikt, att han ej vill uppehålla sig därvid. Men om detta, som han vill (eller låtsar sig vilja) förbigå, ändock visar sig ej vara så alldeles ringa, ger det ökad betydelse åt det, till hvilket han vill komma. [7] S. k. *obsecratio*: den talande bönfaller hos eller besvär någon, att denne skall göra något. [8] *Aposiopesis*; jfr sid. 200, 201. [9] *Ironi*.

det mindre troligt, att i en berättelse författaren, för att göra framställningen lifligare, kan tilltala *läsaren* samt antaga, att denne är närvarande, när de skildrade händelserna försiggå, och att han kan se det, som författaren berättar. Sådant är dock ej ovanligt. När TEGNÉR beskrifver Ellida i stormen och mörkret, säger han:

Och emellan skeppets stammar
kan *du* icke se för natt,
där är mörkt som i den kammar,
där den döde blifver satt.

Läsaren tänkes sålunda vara med ombord och kunna se, hur mörkt där är.

I tredje sången af Fritjofs saga, där man får veta, huru Fritjofs farfar fick Ellida, och hurudant fartyget var, heter det:

Fylldes det skeppet med väpnade män, då skulle *du* trott dig skåda en flytande konungastad, en simmande fästning.

Och i skildringen af Fritjofs och Ingeborgs barndom säger skalden:

Såg *du* de två i dagens ljus
du tänkte *dig* i Frejas hus,
där månget litet brudpar svingar
med gula hår och rosenvingar.

På annat sätt indrages läsarens person i händelsen, då Fritjofs ankomst till konung Rings hof berättas. Vi minnas, att

De hofmän logo smädligt och sågo till hvarann
och pekade med fingret på luden björnskinnsman;

men när skalden berättat, hur den förklädde hjälten med ena handen grep en af hofmännen och vände honom upp och ned, fortsätter han:

då tystnade de andre, *vi* hade gjort så med!

»Vi,» d. v. s. »du och jag, käre läsare».

Men författaren kan också tilltala en af sin berättelses personer, när hans intresse för denna person är synnerligen lifligt. Så tilltalar skalden Fritjof i skildringen af stormen:

Nu Solundar-ö
står ur våg, som går hvit,
där är stillare sjö,
där är hamn, *styr dit!*

Och när han berättar om konung Rings jakt, utbrister han:

Se där kommer jaktens drottning! *Arme Fritjof*, *se* ej dit!
Se ej på de ögons himmel, *se* ej på de lockars gull!
Akta dig, det lif är smidigt! *Akta dig*, den barm är full!
Blicka ej på ros och lilja, skiftande på hennes kind!
Hör ej på den kära stämman, susande som vårens vind!

Dessa exempel på en enda retorisk figur, »apostroferingen», från ett enda poem, kunna gifva någon föreställning om, huru viktig den roll är, de retoriska figurerna spela i poesien. Att de icke heller i högprosa äro sällsynta, därom kan man lätt öfvertyga sig.

Och man skall ej föreställa sig, att författaren plägar medvetet välja dessa »figurer» för att få en lifligare, mera anslående form, och att han alltså

afsiktligt förändrar och förkonstlar den språkform, som först erbjuder sig för honom. Så plägar det icke gå till; och om det någon gång går till på det sättet, kommer sannolikt figuren att bli tämligen kraftlös och konstlad; man märker då, att författaren icke följt sin egen känsla, utan förebilder, vanligen antika mönster. Men till sitt väsen och såsom berättigade äro de s. k. retoriska figurerna just de uttryck, hvilka erbjuda sig först för känslan som naturligare uttryck än de mera förståndsmässiga, kalla och koncisa, hvilka normalprosan skulle ha föredragit. Därför kan också det retoriska uttrycket vara ej blott verkningsfullare, utan äfven enklare och naivare än det logiska och koncisa.

Låt oss betrakta ett sådant exempel, valdt från evangeliets sköna berättelse om änkan i Nain!

Det heter: »Si, då bars där ut en död, sin moders ende son; och hon var änka.» Här åtminstone kan väl ingen misstänka retorisk förkonstling, ty enklare, naturligare och på samma gång mera rörande kunde ju icke, tycker man, innehållet utsägas. Det okonstlade, oförberedda samtalsspråket, som ju gärna gör förstärkande tillägg, skulle visserligen också begagna liknande form, — men det skulle icke den strängt logiska och koncisa normalprosan. Ty vi böra märka, att kvinnan omtalas här två gånger, först »en moders» och sedan »hon var änka». Från logisk synpunkt sedt föreligger här ett onödigt upprepande, en tautologi. Normalprosan skulle ha uttryckt innehållet ungefär

sålunda: »Då bars där ut en död, en änkas ende son.» Men denna form kan icke lika kraftigt påverka vår känsla; den är för kort och låter oss icke dröja vid det sorgliga så länge, att vi riktigt hinna fatta det. I evangeliets uttryckssätt framhålles redan genom »en moders ende son» tre moment af situationen: moderssorgen öfver det döda barnet, och det var en son, och det var hennes ende; redan detta är nog att väcka innerligt medlidande; när sedan tillägget kommer: »och hon var änka», stegrar detta på ett gripande sätt intrycket.

I den hebreiska poesien var, som bekant, tautologien upphöjd till konstnärlig form; den ersätter där rimmet och kallas vanligen parallellism. Denna konstform har naturligtvis efterbildats i vår bibelöfversättning och ej varit utan inflytande på vår religiösa stil. Men den förefaller oss ofta något främmande. Psalmistens ord: »Jag tror, att Herren hörer min röst och min bön», återgifva ej för alla klart meningen: »min bedjande röst». Och ofta missförstås parallellismen i orden »ridande på en åsninna, och på en åsninnas fåle», så att man tror, att det är fråga om två olika djur.

Men eljest, när retoriska figurer hafva en något främmande klang och i själfva verket äro efterbildningar efter utländska mönster, är det vanligen den grekiskt-latinska litteraturen, som gifvit föredömet. Detta inträffar t. ex. stundom med s. k. hypallage, d. v. s. skenbar förväxling af satsdelar, såsom när man i högre stil talar om *lockarnas guld*

i st. f. »gyllene lockar», *pannans snö* i st. f. »den snöhvita pannan» eller »hans *fega* läppar tiggde om nåd» i st. f. »den feges läppar», eller när FRÖDING säger: »jag tog ett tag åt mössan, ett *förläget* tag,» i st. f.: »jag tog förlägen ett tag åt mössan». En djärf hypallage använder TEGNÉR i sin hälsning till kronprinsen Karl August: »Lejonet... lyfter blodig ram och skakar *manens vrede.*» Vi märka lätt, att det poetiska uttrycket är mera målande och effektfullt[1]; några hithörande uttryck närma sig för öfrigt den bekanta tropen personifikation.

Medan de retoriska figurerna i den högre stilen tjäna till att lifligare tilltala känslan, användas däremot de s. k. troperna för att anslå fantasien, genom att göra begreppet mera lefvande, i det någon viss sida af begreppet starkt framhålles. Detta sker oftast genom liknelse, eller s. k. metafor. Men vi veta väl, att metaforerna visst icke uteslutande tillhöra den högre stilen. En utomordentligt stor mängd af dem ha ingått i det allmänna språket och alldeles förlorat sin bildliga betydelse. När man numera talar om *bergets rygg* eller *fot* eller *rötter*, ser man däri ej längre någon liknelse, och knappast när man talar om *bergets hjässa.* Hvem tänker numera på att orden *blind*nässla, *blind*pipa, *blind*fönster, *blind*lykta, *blind*tarm och förbindelsen »*blindt* allarm» egentligen äro bildliga? Ett *lamt*

---

[1] T. ex. i det från Fröding citerade stället: taget åt mössan röjde förlägenhet, såg förläget ut.

försvar, *lama* ursäkter, *dödt* kapital, den *döda* säsongen m. fl. äro nu för tiden hvardagliga uttryck. Men samtalsspråket frambringar ofta nya metaforer: särskildt smeknamn och okvädinsord visa talrika exempel härpå. Något för svenskan egendomligt torde vara den otroligt stora rikedom på bildliga, skämtsamma eller förmildrande (eufemistiska) uttryck, vi hafva och ständigt nybilda för begreppen sup, supa, rus, rusig o. d.[1]

För skalden eller vältalaren äro emellertid bilderna viktigare än för andra; han tänker vanligen i bilder, och behöfver dem för att gifva lif åt den gestalt, begreppen tagit för hans inre öga. Men de redan förbleknade metaforerna duga naturligtvis ej för honom, icke heller de, som äro så vanliga, att de blott i ringa mån väcka en poetisk bild. Att tala om *böljande skägg* eller *böljande lockar* är redan på väg att mista sin bildliga kraft, likaså att säga »skeppet» eller »hästen *flög* framåt»; men när FRÖDING kallar »flicknoblessen» på balen *tyllomfluten*, när han talar om »ett *skum* af spetsar», eller i skildringen af sin dam säger: »Det *sam* en ljusröd ros vid hennes hjässa», så ega dessa bilder mera nyhet och göra bättre verkan.

Ungefär som metaforerna förhålla sig de något mindre allmänt brukade metonymierna, t. ex. *segel* i st. f. »skepp», *stålet* i st. f. »svärdet», *bajo-*

---

1 Jfr författarens uppsats *Om eufemism* i Nordisk tidskrift 1896.

netter i st. f. »soldater», *de gråa håren* i st. f. »ålderdomen» eller »de gamle». Hvardagstalet känner några af dem ganska väl. Om jag bjuder någon hem till mig »på *en smörgås*», »*en kopp té*» eller »*ett glas punsch*», så väntar han sig med rätta att få mera traktering, än orden innebära. Men när den högre stilen använder metonymier, så får den icke bruka dem slentrianmässigt, utan de skola då bära någon prägel af nyhet och tillika framhålla just den sida, från hvilken saken i det gifna sammanhanget helst bör ses.

I den högre stilen fordras en viss fläkt af nyhet och friskhet. Uttryck och vändningar få hvarken vara alldeles desamma, som förekomma i det allmänna hvardagliga språket, eller uteslutande desamma, som andra skalder eller vältalare förut begagnat. Den högre stilen skall ju framställa en förädlad, idealiserad verklighet, eller skall åtminstone framställa verkligheten betraktad från en högre, ideellare synpunkt än den alldagliga. Därför kunna naturligtvis icke heller de alldagliga uttrycken vara tillräckliga; det ädlare innehållet fordrar en ädlare form. Och af den, som uppträder med anspråk på att säga något stort och skönt, fordra vi ej blott, att detta icke är till innehållet alldeles detsamma, som andra hafva sagt oss förut, utan äfven, att det nya innehåll, han har att meddela oss, skall gifvas oss i hans egna ord, i sådana, som klarast och lifligast återspegla hans egna tankar och känslor, icke blott och bart i från andra lånade uttryck.

Båda dessa förhållanden, stilens upphöjdhet öfver det hvardagliga och stilens individualitet, kräfva dels en utvidgning af det vanliga ordförrådet, dels ett utmönstrande af vissa dess beståndsdelar.

Hvad angår den högstämda poesiens ordbok, har E. H. TEGNÉR i sin uppsats »Om poesiens språk» utstakat dennas gränser och tecknat dess egendomliga kännemärken.

För högprosans ordval gälla i hufvudsak samma villkor som för poesiens, dock så, att högprosan i de flesta fall är något mindre bunden och mera kan närma sig normalprosan.

Så väl poesien som högprosan kunna skapa nya ord, inlägga nya betydelser i de redan befintliga orden eller sammanställa dessa på nytt sätt, samt bevara eller återupptaga eljest föråldrade ord och vändningar.

Huru omfattande denna poesiens och högprosans nyskapande verksamhet är, kan man ganska lätt iakttaga vid studier i en utförlig svensk ordbok. Där kan man t. ex. se, att så godt som alla de talrika sammansättningar, ordet *afgrund* har bildat, och en stor mängd af de med *all-* begynnande orden uteslutande förekomma i poesi eller högprosa. Och vi behöfva blott genomläsa en ny dikt af SNOILSKY, WIRSÉN eller RYDBERG, eller ock ett högstämdt prosastycke af någon bland dem, för att påträffa nya ord, nya betydelser eller ordförbindelser.

Det finnes tillfällen, då särskildt poesiens ord-

skapande kraft visar sig ovanligt stor. När RUNEBERG efter de grekiska tragöderna såsom förebilder diktade sitt sorgespel »Kungarne på Salamis», tvang honom denna egendomliga stilart till många djärfva ordskapelser, af hvilka de flesta torde stå enstaka inom vår litteratur. Han kallar sömnen »*kvalförskingrarn*», Athene »*segerskiftande* gudinna» eller »Zeus' *myndigborna* dotter»; en tronpretendent kallas en »*hyckelkonung*»; den djupt olycklige är »en till hjärtat *nakenplundrad* man»; det talas om »trumpetens *kopparröst*»; törnbusken på berget »skjuter ett *tvinigt* skott»; man påträffar äfven adjektiven *sveksam, talgild, lejonväldig*, *drömbedragen* och *åttaroddig*, det sista om en båt. Men om också dessa och dylika ord förefalla besynnerliga, då de anföras lösryckta ur sitt sammanhang, blifva de ingalunda stötande, där de användas, utan passa förträffligt till den höjda stämningen och den antika anda, som genomgår skaldestycket. Det är, som hörde vi människor af högre slag, med starkare känslor och större förmåga att uttrycka dem, än vi hafva, och därför förvånas vi ej öfver, att de tala ett annat språk, än vi, när deras känslor söka sig luft. Huru betecknande är ej, till exempel, den ädle tyrannen Leiokritos' monolog i andra akten! Hans smärta öfver att nödgas förtrycka de goda och begagna de usla till redskap, — hvilka sanna och kraftiga uttryck finner den ej i detta utbrott af den, i all sin höghet, ensamme och öfvergifne:

Zeus, allhärskare!
Är denna kamp, en brottning mellan hvad man vill
Och hvad man måste, detta köldomhärjade,
Fröjdlösa, stela törnelif, hvars taggar blott
Få sitta skräckinjagande på stängeln kvar,
Då hvarje grodd till bladets grönska, blommans eld,
Nödvändigheten, mer än vintern kall, förgör:
Är detta lif, så ökenkalt, så glädjetomt,
Så mångbeprisadt och så litet afundsvärdt,
Är det att vara konung? Hvarför lärde jag
Så sent ditt värde känna, höga mausolé
På askan af min sällhet, dig, o kungamakt! —
Dock sällhet, hvad är sällhet? Har den verklighet
Så mycket ens, att aska kunde återstå,
Då den förbrändes? Ha, det väsenlösaste
Är sällheten, en dröm blott om en dröm, ej mer:
En dröm, att man har vunnit, hvad man drömt som ljuft;
En glimt af solljus på ett flyktigt morgonmoln,
Som lätta vindar jaga.

RUNEBERG har, som vi veta, försökt sig också i en annan diktart, som äfven följer grekiska mönster, den episka. I »Elgskyttarna» har han efterliknat HOMERUS, särskildt däruti, att han gifver sina personer vissa fasta attribut, s. k. epitheta ornantia; vi minnas t. ex. »den förståndige» eller »välförståndige Petrus», den »ordkunniga» eller »mångordkunniga Anna», »den varuförståndige» eller »varubeprisande» eller »brunskäggyfvige Ontrus». Dessa epitet äro, som vi se, till stor del nybildade ord. Det tillhör dessa epitets traditionella bruk, att de undantagsvis kunna behållas äfven då, när personen tyckes handla i strid mot den egenskap, som epitetet tillägger honom; så heter det på ett ställe:

Men då teg han ej mer, den välförståndige Petrus,
Utan han höjde sin stämma till skryt och talte och sade ...

Den högre stilen ökar sitt ordförråd ej blott genom nybildning, utan äfven genom upptagande af fornord, dialektord samt ord från mycket närskylda språk. Synnerligen talrika äro de ord, som på detta sätt tillförts vårt språk genom högprosan och poesien; somliga hafva åter försvunnit, men många hafva vunnit burskap i det allmänna språket. Villkoren för framgång med sådana lån, liksom med nybildningar, äro: att orden skola vara behöfliga, samt klara och begripliga både genom det sammanhang, hvari de första gången användas, samt genom möjlighet att associera sig med förut kända ord.

Bevarandet af gamla ord och språkformer eller s. k. arkaismer, förkommer synnerligast i den religiösa stilen. Det åldriga i formen tyckes för de flesta vara en nödvändig dräkt till det höga, vördnadsvärda innehållet. Därför väckte det också stor förtrytelse, när en bibelöfversättning för ett par årtionden sedan skref »*gossen* Jesus» i st. f. »*pilten* Jesus» och »*altanen* på templet» i st. f. »*tinnarna* af templet». Och det skulle, som E. H. TEGNÉR anmärker, förefalla stötande, om man i bönen ville ändra orden *Fader vår* till *Vår Fader* eller *Vår Far.*

Vi få emellertid icke tro, att det ålderdomliga i den religiösa stilen är något nödvändigt, något allmängiltigt. Det finnes ju hos oss många religiösa folkskrifter och predikanter, som sträfva efter att använda just de mest allmänna och välbekanta ut-

tryck, ja t. o. m. vulgära. Och detta framställningssätt slår an på sinnen, som mindre känna sig tilltalade af det höga, vördnadsvärda och häfdvunna, än af det innerliga, det fria, naturliga och nya, och hvilka först genom detta moderna framställningssätt kunna uppfatta de religiösa lärorna såsom tillkomna just för deras egen skull, tillämpliga just på dem. Vi veta också, att LUTHER (som han själf säger) med fullt uppsåt sökte närma sig det folkliga språket, sådant det talades på torg och gator.

Hvad angår poesien, använder hon åtskilliga fornformer af ett för henne egendomligt skäl, nämligen på grund af versmåttets och rimmets fjättrar, hvilka nödga henne att ibland välja en kortare, ibland en längre form. Men hon kan då, om det passar henne bättre, lika väl taga en ung språkform, som förekommer i talspråket, men ej godkännes i normalprosa eller högprosa. Vi möta alltså i poesi dubbelformerna: *fädren* och *fäderna, neder, ner* och *ned, helge* och *helige, krigaresed* och *krigarsed, svarade* och *svarte*, *upp* och *opp, dagar* och *dar* m. fl. Antalet af dessa växlingar har likväl blifvit i senare tider tämligen trångt begränsadt af bruket.

För den »bundna» stilen framkalla också meterns och rimmets bojor ofta egendomliga afvikelser från den ordföljd, som brukas i tal och prosa. Dessa egenheter i ordföljden bero till någon del på forntida svenskt bruk, till en del äro de efterbildningar efter utländsk poesi. De försvåra ej obetydligt uppfattningen af versens innehåll, och därför söka äfven

våra nyare skalder att så mycket som möjligt undvika dem. En sådan ordföljd t. ex., som vi påträffa i »Flyttfåglarna» af STAGNELIUS: »Af vindarna leken i storm sig förbytt», — d. v. s.: »leken af vindarna», »vindarnas lek», — en sådan ordföljd finna vi knappast hos en nutida skald. Men vanligen kvarstå ändock så pass många knaggligheter i ordföljden, att de afskräcka personer af bekvämt och trögt lynne från att läsa vers. Hvarken poesi eller högprosa lämpar sig för öfrigt för snabbläsning, ty själfva formen påkallar uppmärksamhet och bör njutas.

E. H. TEGNÉR har i den nyssnämnda afhandlingen om poesiens språk påvisat, att den högstämda poesien skyr ej blott vulgära och råa uttryck, utan äfven sådana, som smaka af pedanteri, af kanslistil, eller af speciell fackkunskap, vidare sådana, som äro svaga, matta eller obestämda samt slutligen sådana, hvilka äro eller låta som utländska och ej hafva en fullt svensk prägel.

Högprosan iakttager i det hela samma begränsning, men är något mindre exklusiv; hon kan nämligen, som vi förut antydde, just i dessa afseenden mera ansluta sig till mellanprosans uttryckssätt.

Till sist böra vi erinra oss, att välljudet spelar en vida större roll för poesi och högprosa än för andra språkarter.

Svenskan är visserligen i allmänhet ganska mån om välljud. Det märker man bland annat därpå, att personer, som taga sig nytt tillnamn, sorgfälligt

pläga undvika ett missljudande; det faller t. ex. icke gärna någon in att kalla sig *Landlund, Strindstrand* eller *Sjösköld* (namnet *Grangren* har dock förekommit).

Ett annat exempel på det svenska örats granntyckthet är, att vårt språk ej tillåter komparation af adjektiv med afledningsändelserna *-isk, -ad* eller *-ande*; den som råkar säga *karaktäristiskast* (eller *-are*), utsätter sig för att blifva beledd, och *den lifvadaste* säges blott någon gång på skämt. Tyskarna däremot komparera utan betänklighet adjektiv på *-isch* och *-end*.

Men i hastigt, oförberedt talande inflyta naturligtvis ofta stötande vokal- eller konsonantmöten eller ock oafsiktligt återkommande af samma stafvelse eller ord alltför tätt, eller t. o. m. ofrivilliga rim. Allt sådant gör ett mindre behagligt intryck och väcker stundom löje. Men det ursäktas lätt i det oförberedda talet.

I normalprosa, synnerligast om den blir föremål för snabbläsning, lägger man icke mycket märke till missljudande sammanställningar. Meningen: »Skytten sökte upp en fläck, beväxt med frostbitna aspar, ett stycke från kusten»[1] skulle troligen icke verka stötande i normalprosa, men väl i högprosa, äfven om man läste tyst; och i vers vore ett sådant hopande af hårda, klanglösa eller klangsvaga ljud

---

[1] Exemplet är lånadt från Lyttkens o. Wulff, *Svenska språkets ljudlära och beteckningslära.*

alldeles omöjligt. Ty i högprosa, och ännu mer i poesi, fordra vi en behaglig omväxling af ljuden, liksom äfven af betoningen (rytmen); och vi äro så vana därvid, att vi t. o. m. under tyst läsning pläga ertappa förseelser mot välljudslagarna. Våra skalder och vältalare hafva kanske gjort oss något för granntyckta i detta afseende.

* * *

Mången af oss har som litet barn förtjust lyssnat till sin moders röst, när hon uppläst sköna verser, som någon af våra store skalder författat. Väl var af innehållet mycket för oss dunkelt, men ordens ljufva harmoni fängslade våra sinnen med underbar makt, en och annan klar och sann tanke blixtrade fram för vår unga själ, en och annan skön bild satte vår fantasis strängar i en ny, hänförande dallring.

Vi hafva som män gått ut i lifvet; vi se oss omkring, vi försöka att uppfatta och begripa de mångskiftande företeelserna i den värld, som omgifver oss. Kunna vi då komma så långt, att vi få en liflig känsla af den stora helhetsplan, som genomgår de oräkneliga enskildheterna, kunna vi tycka oss i vissa stycken skåda klart, och kunna vi glädja oss åt den sköna ändamålsenlighet, som här och där öppnar sig för våra blickar, — då njuta vi forskningens ädla lön, om också mycket ännu kvarstår som dunkelt och oförstådt.

I, som välvilligt vandrat fram med mig på dessa små ströftåg inom ett vidsträckt, till stor del ännu outforskadt område, I, som oförtröttade egnat mig Eder uppmärksamhet under mina försök att för Eder utpeka de ställen, där andra förut spridt ljus, eller att något skingra det mörker, som höljer de öfriga, — måtten I nu hafva den känslan, att vår vandring ej varit alldeles utan frukt!

Register.

abstrakta 37, 161 f.
ackusativ med infinitiv 309.
adjektiv i skrift begagnade i st. f. substantiv 164 — substantiverade med artikeln *den* 311.
adverbialets plats 153, 310.
af, åf, å 242, 260.
afbrott, anledningar till, 201 f. — formen af, 192 — markerade med tankstreck 90; jfr aposiopesis.
affärsprosa 48.
afledda ord, långa, 302 f.
aldra, allra 280.
alfabet 13.
alldenstund 306.
alldagsprosa 46 f.
allitteration 23, 28, 220.
alltså 275.
an- m. fl. tyska förstafvelser 300.
analogibildningar 247 f.
-ande, -ende, neutrala verbalsubstantiv på, 272, 308.
andra personens pronomen 118 f. — ersättningar för, 120 f.
anföringsord 157.
anföringstecken 91.
angående 306.
annan, ann 240, 260.
anpassning efter mottagarens person 175 f.
anspelningar och antydningar 207 f.
anteckningar, hastigt gjorda, 64.
antiklimax 219.
antites 26, 327.
aposiopesis 200 f., 328.
apostrofering 327, 329 f.
artighetsformler 195, 217, 221.
artikeln *den, det* saknas 264.
artikel, slut-, 252 f.
assimilationer 245.
att, infinitivmärket, i talspråk *å'* 242, 266 f.
att, konjunktionen, utelämnad 265.
attribut, fasta, 338 f. — svagare betonadt än substantivet 195, 242.
-bar såsom afledningsändelse 302.
bara 270.
barnspråk 124, 193, 220, 221, 244.
BECK, FR., 48.
begreppsskrift 11 f.
begynnelsebokstäfver, stora, 88, 93 f.
begynnelseformler i samtal 146 f.
BELLMAN, C. M., 245, 279.
benämningsutrop 109 f.
bestämd plural af neutrala substantiv 252 f., 263.
betoning, olika slag af, 96 — skriftens medel att angifva, 96 f. — gör åtskillnad mellan orden 87 — skiljer i öfrigt likalydande ord 95 f.

beträffande 306.
betydelsenyangsering noggrannare i skrift än i samtal 158.
betydelseord se innehållsord.
betydelser, vissa, ej upptagna af normalprosan 272.
bildliga uttryck 163 f., 333 f.
biljetter, språket i, 324.
bindeord, saknad af, 215 — för skriftspråket egendomliga, 275, 306.
Birgittinersvenska 31.
bisats utelämnad 200.
BJÖRNSON, B., 208.
blad, *bla'*, *blan* 252, 261 (jfr 241).
blandning af språkarter 317.
blickar ersättande ord 180 f., 187 f.
blifvit, *blitt* 249, 261.
blott, *blotta* 299.
bokmål (= latin) 25.
bokstafsrim se allitteration.
bokstäfver 13 f.
boktryckerikonstens inflytelse 32.
bortfallande af ljud i svagtonig stafvelse 240 f.
BOTIN, ANDERS AF, 287.
BRATE, E., 23.
brefstil 119, 120, 207, 322 f. — latinsk, 23.
BREMER, FREDRIKA, 324.
bringa 299.
bröd, *brö'*, *brön* 241, 252, 260.
BUGGE, S., 23.
bådaderu, *bäggedera* 274.
börja, sätten att, 146 f.
början, verb som uttrycka handlingens, 193.
BÖRK, ISAK, 259 f.
centralprosa 49.
citerandet såsom retoriskt konstgrepp 143.
COLUMBUS, SAMUEL, 258 f. 268, 270.
d (dh), bortfallande af, 241, 243, 260.
dagböcker 63 f.
de, *di* 254.
DE GEER, LOUIS, 199, 321.
dem, *dom*, *dåm* 281.
den såsom personalpronomen 280 — såsom relativpronomen 304 — såsom artikel 264, 311.
den här 270.
denne (-a), *detta*, *dessa* 274.
dennes («den sjunde dennes») 304.
densamme såsom personalpronomen 303 f.
dess 274.
det, *de'*, *dä'* 241, 254, 260.
det såsom formellt subjekt 283 — = att 306.
dialoger 144 f., 318.
dock 306.
dolde, *döljde* 261 (jfr 250).
dra sej för något o. d. förbindelser 271.
drift, språkliga uttrycksmedel för, 99 f.
drottning, *dronning* 242, 260.
dubbelformer 281 f., 340.
duga, *dög* 251.
dylik 274.
dåm, *dem* 281.
där- i sammansättning med preposition 274.
därest 274.
e (grumligt) inträder i st. f. annan vokal 239.
efter att hafva 309.
eftersats utelämnad 198 f.
EGGER, VICTOR, 54.
EHRENSVÄRD, C. A., 64.
ehuru 275.
ehvad 274.
ej 275.
elliptiska ord 168 f.
emedan 275.

emfas angifven med utropstecken 91.
en, adv. 270.
-*en* i 2 pers. plur. af verb 261.
-*(e)n*, personalpronomen 278 f.
-*en* och -*na* i bestämd plur. af neutrer 252 f.
endast 275.
enhvar 304.
enklitiska personalpronomina 278 f.
enligt 306.
en och hvar 274.
ensam, *ensammen* 282.
enär 275.
epitheta ornantia 338 f.
epizeuxis 327.
-*er* i plur. af neutrer 291 f. — i sing. af subst. och adj. 281.
Erikskrönikan 28.
ersättning för ord genom kroppsrörelser 117 f.
-*(e)t*, personalpronomen 278 f.
eufemistiska uttryck 334.
fackord 341 — fackspråk 191.
fantasien supplerar 183 f.
figurer se retoriska.
fjärndel 270.
fordra, *fodra* 243, 260.
formellt subjekt 283.
formord 60, 161, 191, 274 f., 303 f.
fornsvenska 10, 260.
fråga i tal och skrift 140 f. — ordknapphet i, 193 — och svar 222 f. — retorisk, 327.
frågeform i st. f. imperativ 134 f.
frågetecken 90 f.
från att vara (eller *hafva*) 309.
främmande i vissa förbindelser 271.
Fröding, Gustaf, 333 f.
futhark 19.
»fullständiga» svar 223.
föga 275.
för (= ty) 270.
för att (= emedan, på det att) 270.
förbigående, retoriskt, 328.
förbud till barn 193.
för de' att 270.
förkortade former, normalisering af, 279 f.
förkortade koncessiv- och relativsatser 310.
förkortning af vokal 244 f. — i skrift 139, 191 — (stympning) af ord på skämt eller för bekvämlighet 168 f. — (uteslutning af vissa satsdelar eller satser) i tal 192 f.
förlängning af konsonantljud 244 f.
förmedelst 306.
förnamn såsom slutled i appellativa sammansättningar 165.
försiktighet i uttryck 165 f. — tillägg af, 217.
försinnligande af tankeförhållanden i skrift 94 f.
första personens pronomen, ersättningar för, 124 f.
förståndsbetoning såsom medel till förtydligande 180 f.
förståndsprosa 48.
förstärkningsord 171.
förstärkta uttryck 170 f.
förtydligadt uttal 235 f.
förutan, *förutom* 275.
föråldrade uttryck använda på skämt 169.
förändringar i språket, i vår tid pågående, 194 f.
g (gh) bortfallande af, 241, 260.
galosch i tilltal 119.
gemensamma minnen (eller känslor) såsom anledning till korthet i uttryck 180 f., 206 f.
genitivens bruk 311 f.

genitiv-*s*:ets plats i ordförbindelse 154.
genus, lärdt, 293.
GERBER, GUSTAV, 108.
Geschäftsprosa 47, 48.
gester se åtbörder.
god, go' 241, 260.
gona sej 281.
gäckande uttryck 119, 166 f.
haft, hatt 249, 262.
hafva (hjälpverbet) kan saknas i bisats 309.
handlingssubstantiv se nomina actionis.
handskrifter, svenska medeltids-, 25 f.
handstilar 84 f.
harklingar 117.
heldre, hellre 280.
hos biskopens o. d. förbindelser 283.
hufvud, hufvu, hufve 241 (jfr 239), 260 — *hufvun, hufven* 252, 261 — *hufvuden* 280.
hufvudsaksord 60, 65, 71.
hufvudsats utelämnad 197 f.
huruvida 306.
hvar- i sammansättning med prepositioner 274.
hvardagsprosa 47.
hvarest 274.
hvarje 274.
hvar om icke 306.
hvars 274.
hvilken (frågande), *hvicken* 243.
hvilken såsom relativpronomen 304 f., 313.
hypallage 332 f.
hyperbol 165, 327.
hällristningar 12.
hälsningsformler 195.
här- i sammansättning med prepositioner 274.
här om sistens o. d. 271.
höflighetsformler se artighetsformler.
högprosa 48, 83, 104, 105, 112, 117, 125, 136, 143, 217, 220, 268, 319, 340 — dess beröringar med samtalsspråket 83, 104, 117, 217, 220, 324 f. — dess ordförråd 336, 341.
högre stil kräfver nyhet och individualitet 335 f.
höra i st. f. »läsa» eller »se» 102.
icke 254, 275.
icke blott — utan äfven 306.
ideella låneord 297 f.
idéskrift 11 f.
i det (att) 306.
IHRE, JOHAN, 291.
i jåns 281.
i kraft af 306.
imperativ 118, 131 f., 189, 192 f. — i passiv form 248, 287.
imperfekt (preteritum) i st. f. presens 22 f., 282 — på *-ade, -a'* 241, 260, 267.
indelningsmärken 214 f.
individuella kraftord 173 f.
infinitiv, ackusativ el. nominativ med, 309 — ersatt af finit form 265 f. — ersatt af supin 268 — utelämnad 193.
ingen, intet, inget 253.
innanläsningsuttal 228 (jfr 235).
innehållsord 161, 275, 303.
inre språk har rikare innehåll än yttre 74.
inte 253 f.
interjektioner 110 f., 119, 196.
interpunktion se skiljetecken.
ironi 328 — ironisk användning af ord 169.
(i) trots (af) 306.
ja 113 f.
jag, ja' 241, 260.
jaså 115.
JESPERSEN, O., 257, 267.
jo 114 f.

juridisk stil 321.
jämte 275.
Järta, Hans, 100.
k, bortfallande af, 243, 260.
kanslistil 155, 321, 323, 341.
kapitäler 13.
karl, *kar'* 242, 260.
Kellgren, J. H., 100.
klimax 218 f., 327.
Kluge, Fr., 168.
knapphet i uttryck, afsiktlig, 206 f.
Kock, Axel, 7, 29, 172, 247, 288, 288, 289, 291.
kokböcker 137 f.
kollektiva subst. med bestämningar i plural 282.
kolon 91.
komma 89, 92 f.
komparativ, dubbel, 170 — för att angifva en ganska hög grad 269.
konjunktiv i passiv form 287 — saknar särskilda former i talspråk 269.
konkreta 162 f.
konstladt och naturligt språk 314.
konstpaus 91.
konstprodukt, språket som, 8, 314.
Konungastyrelsen 25 f.
korrekthet hos normalprosa 151 f. (jfr 278 f.).
kotteriuttryck 119.
Kraak, Ifvar, 262 f.
Kræmer, Robert v., 263, 292.
kraftuttryck 165 f.
Kunstprosa 48.
kvintimmer o. d. 169.
kyrka, *körka* 246, 260.
kåseristil 123, 200, 319.
känslobetoning 90, 96 f., 132, 180 f., 197, 200 f., 221.
käring, *kärng* 240, 260.
l ersätter *rd* 243 — ersätter *rl* 244.
lagspråk 321 f.
landslag, Magnus Erikssons, 30.
landskapslagarnas språk 27 f.
Landtmanson, C. J., 181.
latinskt, *latinst* 243, 260.
-ledes (*annor-* m. fl.) 274.
Lehmann, Alfred, 54, 56, 57.
Lenngren, A. M., 100, 279.
-lig, *li'* 260 (jfr 241).
liknelse 333 f.
likväl 306.
Linder, N., 292.
litet, *lite* 241, 260.
litotes 170.
litterära språklån 296 f.
ljudhallucinationer 57.
ljudlättnader 233 f.
ljudskrift 11 f.
ljudspråk 7, 9.
logisk form 37, 94, 151 f., 199 f., 204 f., 306.
-lunda (*annor-* m. fl.) 274.
Lundström, Georg, 65.
Luther, Martin, 31, 340.
lyckas, *lacks* 251.
Lyttkens o. Wulff 189, 342.
lågprosa 48, 83, 103, 112, 117, 120, 136, 246, 319 322 f. — ren, 323.
lånord 28 f., 296 f., 341.
läkeböcker 137 f.
lärdt genus 293.
läroböckers stil 131, 137, 144 f. 320.
läsning jämförd med hörande 70, 203 f. — jfr snabbläsning.
lässpråk 322.
läten i st. f. ord 117, 180, 189.
magiska krafter hos runor 16 f.
Magnus Erikssons landslag 30.
Malmström, B. E., 136.
Marmontel 327.

matsäck, *massäck* 245, 260.
med, *me'*, *mä* 241, 260. — *fullt me'*, *en hel hop me'* 270.
medan 275.
medelst 306.
mellanprosa 49 — jfr normalprosa.
mellanrum mellan orden 87 f.
metaforer 333 f.
metonymier 334 f.
mig, *mej* 246, 260.
militära order 132.
mimik, miner se åtbörder.
minuskler, latinska, 14, 19.
monologer 62 f., 327 f.
Moseböcker, fornsvensk öfversättning af, 26.
MÜLLER, MAX, 38.
mumlande såsom ersättning för ord 194.
MUNTHE, Å., 220.
musikalisk ton 90, 96.
mycket, *mycke* 241, 260.
-*mässig*, -*mätig* 302.
n, bortfallande af, 243.
-*n* se -*(e)n*.
-*na*, personalpronomen, 278 — ändelse i bestämd plural af neutrer 252 f., 263.
ned, *neder*, *ner* 282, 340.
nej 113 f.
nervös stil 215.
Ni, *Er*, *Eder* 122 f.
nomina actionis på -*ande* och -*(n)ing* 272, 308.
nomina propria med bestämd artikel 283.
nominativ med infinitiv 309.
NOREEN, ADOLF, 219, 292.
normalisering af förkortade former 279 f.
normalprosa 47 och ofta — — allmän karaktäristik af, 79 — dess förhållande till kanslistilen 321 — dess inverkan på andra språkarter 317 (jfr 315) — dess område 46, 320 f.
nyckelord, 61, 65.
nys om något 281.
någon, *någen*, *nå'n* 242, 260.
nämligen 306.
o-, particip och adjektiv sammansatta med, 303.
oafsedt, *oaktadt* 306.
objektiv prosa 48.
obsecratio 328.
och, *å'* 242, 260, 265 f.
ock 275.
okvädinsord 334.
OLAVUS PETRI, 31, 238.
omskrifningar af imperativen 131 f.
omtala, *säga* o. d. i st. f. »skrifva» o. d. 101 f.
omväxling 157 f., 304, 306.
opersonlig prosa 48.
opp, *upp* 282, 340.
orddubbletter 281 f.
ordföljd 32, 149, 153, 169, 310 f., 340 f.
ordförråd, ordval 32, 101 f., 112 f., 161 f., 270 f., 274 f., 278 f., 299 f., 335 f.
ovärdig, *ovålig* 243, 260.
PALMBLAD, W. F., 74.
pappersstilen (der papierne Stil) 48; jfr 290.
parallellism i poesi 332.
parenteser 232 — parentestecken 91.
participialkonstruktioner 308 f.
particip utelämnadt 193.
pass (*så pass*) 271.
passiv form 247 f., 284 f.
pauser, pausering 87, 89, 181.
perfekt particip och »supin» 288 f.
periodbyggnad 232, 307.
personalpronomina, enklitiska,

278 f. — såsom subjekt utelämnade 192 f. — jfr andra, första, tredje personens pronomen.
pluralform af verb utdöd i talspråket 247 f. (jfr 232), 261 f.
poesien 83, 125, 131, 136, 143, 162 f., 178, 201, 217, 220, 246 — dess beröringar med samtalsspråket 83, 217, 220, 324 f. — dess ordformer och ordförråd, 318, 336 f.
præteritio 328.
predikatsverb utelämnadt i tal 192 f.
precis (adv.), *precist* 254.
presens ersatt af imperfekt (preteritum) 22 f., 282.
preteritum se imperfekt.
pronomina vårdslöst använda i talspråk 152 f.
psalmboken 136.
publicistakademi 319.
punkt 89 f.
påskyndadt uttal 91.
påståendesats med betydelse af uppmaning 132.
ramsor 192.
Realprosa 47, 48.
reflexrörelser 107.
reformatorerna 31 f.
relationer till språket, människans, 51 f.
religiös stil 332, 339 f.
retoriska figurer 130, 201, 219, 325 f. — konstgrepp 143, 216 — retorisk fråga 26, 143, 327 — retoriskt förbigående 328, tilltal 327, 329 f., utrop 327 — retorisk önskan 327.
riksspråk 29 f. — skandinaviskt 30.
rikstalspråk 14, 29 f., 229 f.
rimstafvelser 23.
rop, gemensamma, 192 f. — utbjudares, 193.
rumsförhållanden, för skriften egendomliga uttryck för, 101.
RUNEBERG, J. L., 58, 62, 84, 337 f.
runor, runinskrifter 13, 15 f.
RYDBERG, VIKTOR, 315, 326.
RYDQVIST, J. E., 165, 171, 291 f.
råder, *rår* 241, 260.
rättstafning 93, 228, 243, 246.
rörelse, verb som beteckna, 192, 193.
SAHLSTEDT, ABRAHAM, 288.
samma en 270.
sammansatta verb 300 f.
sammansättningar, långa, 301 f., 308.
samt 306.
samtalsspråk 44 f., 82 f., 141 f. och ofta.
samvetets röst 57.
satsfogning i skrift, satsbindning i tal 155, 305 f.
satsförkortningar efter utländska förebilder 308 f.
SCHLYTER, C. J., 292.
SCHÜCK, H., 20, 28.
SHAKESPERE 63.
SILFVERSTOLPE, A. G., 88, 279.
situationen supplerar ord 180 f., 190 f.
självsvåldiga uttryck 168.
skaldeingifvelse 57 f.
skall, *ska* 242, 260, 262.
skandinaviskt riksspråk 30.
skildra 299.
skiljetecken 88 f.
skoj, *skoja*, *skojig* 272.
skola (infinitiv) 275.
skolans inflytande på språkutvecklingen 292 f.
skolat, *skullat* 250, 261.
skri 300.
skriftecknens uppkomst 11 f.
skriftspråket bör lämpas efter

talspråket 257, 314 f. — efterbildas stundom i tal 43, 231 f. — har särskilda ord, ordformer och konstruktionssätt 160 f. och ofta — i inskränktare mening 42 f. — det ledigare, 301 — profstycke af typiskt svenskt, 45 — såsom medel, hvarmed individen meddelar sig med sig själf 41 — typiskt, 45 f. — utvidgar individens ordförråd och vetande 38 f. — skriftspråkets begrepp (definition) 42 f. — dess enhetlighet och likformighet 228 — dess fasthet 15 — dess framtid 33 — dess historia, indelad i perioder 14 f. — dess konservatism 237 f. — dess konserverande kraft 37 — dess nytta för samhället och individen 35 f. — dess själfständighet i förhållande till talet 92 f. och ofta.
skriftspråksord, särskilda, se ordförråd.
skriftspråksuttryck inblandade i talspråk 231 f.
skrifvandets (författandets) långsamhet 76 f.
skymford 116 f.
skämtsamma uttryck 119, 124, 125 f., 166 f., 195, 231, 309, 334.
smeknamn 124, 334 — smekord, smeksamma uttryck 116 f., 119, 124, 220.
snabbläsning 52, 71, 86, 88, 91 f., 155, 203 f., 341, 342.
som bekant 309.
SPENCER, HERBERT, 159, 177.
språk, gemensamhet i, 8 — språket som konstprodukt 8, 314 — språkets förenkling 255 f. — dess föränderlighet 7 f. — språkets (ljudgifningens) lättande och frigörande förmåga 108 f. — språkets värde för människan 7 f.
språklån 295 f.
stafning se rättstafning.
STAGNELIUS, E. J., 341.
starka (hyperboliska) uttryck 165 f.
stegring, se klimax.
stereotypa uttryck i tidningsspråk 319.
STIERNHIELM, G., 265.
stod, stog 248 f., 261.
strax, straxt 254, 261.
studentspråk 168 f.
-städes 274.
städse 300.
subjektiva inskjutningar o. afslutningar 148 f.
SUNDÉN, D. A., 252.
superlativ, dubbel, 170.
supin 288 f.
svagtoniga stafvelsers o. ords förändringar 194 f., 239 f.
SVART, PEDER, 268.
SWEET, H., 50.
Svenska Akademiens ordbok 111, 312.
syntaktiska egenheter 264 f. — lån 307 f.
så pass 271.
såsom 275.
så väl — som ock 306.
-t se *-(e)t.*
talspråk 9 f. och ofta — gemensamt svenskt, 229 — i inskränktare mening (typiskt) 42 f. — dess lokala olikheter 228 f. — tillfälligt el. individuellt påverkadt af skriftspråk 231 f. — sammanhängande prof på, 44 f.
tankens försprång för talet 75.
tankespråk 9, 51 f. — fritt,

53 f. — dess öfvergång i ljudbildning 9, 56 f., 60, 130 — dess snabbhet 65 f. — dess domän i litteraturen 61 f. — dess form blir föga förändrad i talspråket 196, 211 — såsom bundet vid eller blandadt med yttre språk 67 f.
tankeöfverföring 57.
tankstreck 90 f.
tautologi 219 f., 331 f.
TEGNÉR, ESAIAS, 75, 151, 333 —Fritjofs saga 125, 187, 188, 219, 312, 329 f.
TEGNÉR, E. H., 162, 280, 293, 297, 305, 311, 336, 339, 341.
telepati 57.
temperament hos stilarter 103 f.
tidningarnas språk 128, 318 f.
tidsförhållanden, i skrift oegentligt använda uttryck för, 101 f.
till, te' 242, 260.
till Bergströms o. d. förbindelser 283.
till lags o. d. förbindelser 281.
tillrop kan uppkomma af utrop 110 f.
tilltal, retoriskt, 327, 329 f.
tilltalsord 118 f.
tillägg såsom förbättringar i tal 76, 212 f.
tjö! 119.
TOPELIUS, Z., 173.
torde 275.
tredje personen singular af imperativ 133.
tredje personens pronomen utbytt mot andra uttryck 130 f.
troper 333 f.
tvetydighet i skrift, där muntlig framställning är tydlig 95 f.
ty 275 — *i ty fall* 274 — *icke för ty* 274.
typografiska anordningar för läsningens lättande 85 f.
tör 275.
töras, tordas 250.
umgängesspråket 185 och ofta.
undertecknad (= jag) 101, 126, 128.
upp, opp 282, 340.
uppmaningssatser 131 f., 146 — förkortningar i, 192 f.
uppmärksamhet, sätten att väcka, 117 f.
upprepanden, nödvändiga, 224.
uppå 275.
utan att vara (*kunna* o. s. v.) 309.
»utelämnande» såsom bekvämlighetsterm 197.
uteslutande af vissa satsdelar el. satser 192 f.
utländska ord i skämtsam användning 168.
utländska ändelser i skämtsamt (student-)språk 168.
utrop 106 f., 149 — i st. f. uppmaning 135 — korthet i, 196 f. — retoriskt, 327.
utropstecken 90 f.
WADMAN, J. A., 87.
vagnen, vangen 234, 243.
var, va' 242, 260.
WARBURG, KARL, 100.
vare sig — eller 306.
WARG, KAJSA, 138.
verbets pluralform ersatt af singularform 247 f. (jfr 232), 261 f.
WERNER, C. F., 138.
vid, ve' 242 (jfr 241), 260.
vilja, villa, villat 251, 261.
WIMMER, L. 13.
WINBERG, JOHAN, 138.
vind, vinn 260 (jfr 245).
vitter prosa 48, 131, 178, 201, 319, 321.
vokativ 118 f., 134.

WULFF se LYTTKENS.
vädjande till interlokutör el. läsare 148 f. — till »tredje person» 149.
välljud 341 f.
värdeförskjutning, språklig, 267 f.
Västgötalagen, den äldre, 27.
å (prep.) 275.
åtbörder ersättande ord 180 f., 184 f.
åtbördsspråk 185.
äfven 306.
ändock 306.
än — *än* 275.
är, *ä'* 242, 260.
öfversättningslånord 297 f.
önskan i st. f. uppmaning 135
— retorisk, 327.
önskesatser 196.

PÅTRÄFFADE TRYCKFEL.

(Några interpunktionsfel, som ej kunna vålla missförstånd, anmärkas icke.)

S. 62, r. 12 uppifr.: blomsterdoft *läs* blomdoft — *s. 78, r. 7 uppifr.:* skrifvandet *läs* skrifbordet — *s. 88, r. 9 nedifr.:* lära *läs* läsa — *s. 95, r. 5 nedifr.:* kamrens *läs* kamrerns — *s. 162, r. 7 uppifr.:* kortare *läs* konkretare — *s. 171, r. 10 uppifr.:* och *läs* ock — *s. 189, r. 4 uppifr.:* imperationer *läs* imperativer — *s. 195, r. 13 uppifr.:* hälsningsformerna *läs* hälsningsformlerna — *s. 200, r. 5 uppifr.:* ho- *utgår* — *s. 221, r. 10 nedifr.:* eller *utgår* — *s. 224, r. 6 uppifr.:* yttryck *läs* uttryck — *s. 227, r. 11 uppifr.: kommat utgår* — *s. 227, r. 17 uppifr.:* hög *läs* hög grad — *s. 240, r. 12 uppifr.:* artikeln *läs* stafvelsen — *s. 242, r. 3 uppifr.:* nå(gon)sin *läs* nå(go)nsin — *s. 249, r. 13 nedifr.:* trå' *läs* trä' — *s. 264, r. 2 nedifr.:* (karl *läs* (karl) — *s. 267, r. 15 uppifr.:* dubbeltydligheten *läs* dubbeltydigheten — *s. 268, r. 2 nedifr.:* ursprungligen *läs* ursprungligast — *s. 309, r. 9 uppifr.:* nominitiv *läs* nominativ — *s. 311, r. 23 uppifr.:* ä' *läs* är — *s. 318, r. 10 nedifr.:* förtjäna *läs* förtjänar

---

TILLÄGG.

Att jag fått åtskilliga goda vinkar af H. WUNDERLICHS förtjänstfulla arbete »Unsere Umgangsprache in der Eigenart ihrer Satzfügung» (1894), vill jag här tacksamt erkänna.

Förf.

PD 5431 CEDERSCHIOLD
.C38 Om svenskan som
skriftsprak

